

ECRI-in AZƏRBAYCAN ÜZRƏ HESABATI

(altı monitoring dövrü)

29 mart 2023-cü ildə qəbul edilmişdir
21 iyun 2023-cü ildə dərc edilmişdir

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	4
XÜLASƏ	5
NƏTİCƏLƏR VƏ TÖVSIYƏLƏR	7
I. SƏMƏRƏLİ BƏRABƏRLİK VƏ HÜQUQLARA ÇIXIŞ	7
A. BƏRABƏRLİK QURUMLARI	7
B. İNKLÜZİV TƏHSİL	9
C. QEYRİ-QANUNİ OLARAQ YAŞAYAN MİQRANTLAR.....	11
D. LGBTİ BƏRABƏRLİYİ	13
II. NİFRƏT NİTQİ VƏ NİFRƏTƏ ƏSASLANAN ŞİDDƏT	16
A. NİFRƏT NİTQİ	16
B. NİFRƏTƏ ƏSASLANAN ŞİDDƏT	21
III. İNTEQRASIYA VƏ İNKLÜZİVLİK	24
A. MİQRANTLAR	24
B. QARAÇILAR.....	28
IV. AZƏRBAYCANA XAS OLAN MÖVZULAR	29
A. ƏVVƏLKİ MÜVƏQQƏTİ MONİTORİNG TÖVSIYƏLƏRİNİ HƏYATA KEÇİRMƏK MƏQSƏDİLƏ GÖRÜLƏN TƏDBİRLƏR	29
B. HÜQUQ-MÜHAFİZƏ ORQANLARI TƏRƏFİNDƏN HƏR HANSI İRQÇI DAVRANIŞIN VƏ YA LGBTİ-YƏ QARŞI SUI-İSTİFADƏNİN QARŞISININ ALINMASI VƏ ONUNLA MÜBARİZƏ....	30
MÜVƏQQƏTİ MONİTORİNG TÖVSIYƏLƏRİ	31
TÖVSIYƏLƏRİN SİYAHISI	32
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	35
ƏLAVƏ: HÖKUMƏTİN NÖQTEYİ-NƏZƏRİ	39

ÖN SÖZ

Avropa Şurası tərəfindən yaradılmış İrqiçiliyə və Düzümsüzlüyə qarşı Avropa Komissiyası (ECRI) irqçilik, ("irq", milli/etnik mənsubiyyət, rəng, milliyət, din, dil, cinsi oriyentasiya və cinsi kimlik səbəblərdən) ayrışdırılma, ksenofobiya, antisemitizm və düzümsüzlüklə mübarizə məsələləri sahəsində ixtisaslaşmış insan hüquqları üzrə müstəqil nəzarət orqanıdır. Bu komissiya öz etik nüfuzları əsasında təyin edilmiş və irqçilik, ksenofobiya, antisemitizm və düzümsüzlük sahələrindəki ekspertizaları ilə tanınan müstəqil və qərəzsiz üzvlərdən ibarətdir.

Qanuni fəaliyyətləri çərçivəsində ECRI Avropa Şurasının üzv dövlətlərinin hər birində irqçilik və düzümsüzlüklə bağlı vəziyyəti təhlil edən monitorinq işini həyata keçirir və aşkar edilmiş problemlərin həll edilməsi istiqamətində təklif və məsləhətləri işləyib hazırlayır.

ECRI-nin ölkələrdə apardığı monitorinq bütün üzv dövlətlərə eyni səviyyədə şamil edilir. İş 5- illik dövrlərdə həyata keçirilir. Birinci mərhələnin hesabatları 1998-ci ilin sonunda, ikinci mərhələnin 2002-ci ilin sonunda, üçüncü mərhələnin 2007-ci ilin sonunda, dördüncü mərhələnin 2014-cü ilin əvvəlində və beşinci mərhələnin 2019-cu ilin əvvəlində başa çatdırılıb. Altıncı mərhələnin hesabatları üzərindəki iş 2018-ci ilin sonunda başlayıb.

Hesabatlarının hazırlanmasının iş metodları sənəd təhlillərindən, aidiyyəti ölkəyə səfərdən və sonra dövlət orqanları ilə məxfi dialoqun aparılmasından ibarətdir.

ECRI-nin hesabatları sorğuların və ya şahid sübutlarının nəticəsi deyil. Onlar müxtəlif mənbələrdən toplanmış məlumatlara əsaslanan təhlillərdir. Sənədli araşdırmalar geniş sayda milli və beynəlxalq yazılı mənbələrə əsaslanır. Yerlərdə edilən səfər ətrafı məlumatların toplanması üçün birbaşa aidiyyəti olan tərəflərlə (hökumət və qeyri-hökumət) görüşmək imkanı verir. Dövlət orqanları ilə məxfi dialoq sonunculara lazım bildikləri təqdirdə faktlarla bağlı hesabatda mövcud ola biləcək istənilən mümkün səhvlərin düzəldilməsi məqsədilə hesabat layihəsində şərhləri etmələrinə imkan verir. Dialoqun sonunda dövlət orqanları arzu etdikləri təqdirdə nöqtəyi-nəzərlərinin ECRI-nin son hesabatında yer almasını xahiş edə bilərlər.

Altıncı mərhələ ölkə hesabatları bütün üzv dövlətlər üçün ümumi olan üç mövzuya diqqət yetirir: (1) Səmərəli bərabərlik və hüquqlara çıxış, (2) Nifrət nitqi və nifrətə əsaslanan şiddət və (3) İnteqrasiya və inklüzivlik, həmçinin onların hər birinə xas olan bir sıra mövzular.

Altıncı dövr çərçivəsində hesabatda edilmiş tövsiyələr arasından seçilmiş iki xüsusi tövsiyənin prioritet olaraq tətbiq edilməsi bir daha xahiş edilib. Bu iki tövsiyənin müvəqqəti monitorinq prosesi hazırkı hesabatın nəşrindən sonra ən gec iki il müddətində ECRI tərəfindən aparılacaq.

Aşağıdakı hesabat ECRI-nin tam məsuliyyəti altında hazırlanıb. O, 8 dekabr 2022-ci ilədək olan vəziyyəti əhatə edir və bir qayda olaraq, bu tarixdən sonra baş vermiş hadisələr nə aşağıdakı təhlildə öz əksini tapıb nə də gələcək nəticələrdə və irəli sürülən təkliflərdə nəzərə alınıb.

ECRİ-nin Azərbaycanla bağlı beşinci hesabatının 17 mart 2016-ci ildə qəbulundan sonra bir sıra sahələrdə irəliləyiş əldə edilib və yaxşı təcrübələr qazanılıb.

İnklüziv təhsil sahəsində insan hüquqları ilə bağlı mövzular 2020-ci ildən kurikulumlar üzrə tədris olunan bir neçə fənnə daxil edilib.

Dövlət Miqrasiya Xidmətinin (DMX) təşkil etdiyi maarifləndirmə tədbirləri də daxil olmaqla Azərbaycanda qeyri-qanuni olaraq yaşayan miqrantların hüquqi statusunun nizamlanması istiqamətində hakimiyyət orqanlarının səyləri və regional miqrasiya idarələri qarşısında yaşayış yerinin qanuniləşdirilməsilə bağlı çağırışlar müsbət nəticə verib: ölkədə bu şəxslərin sayı 2021-ci ildə on faiz azalıb.

İnternetdə irqçi nifrət nitqinə qarşı mübarizə istiqamətində internet provayderlərinə və fiziki şəxslərə zorakılığı, dini ekstremizmi təbliğ edən və ya nifrət doğuran hər hansı məlumatın yayılmasını qadağan etmək üçün 2020-ci ildə "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" Qanuna dəyişiklik edilib. Bu cür qanunsuz məzmun qaldırılmalı və səkkiz saat ərzində silinməlidir.

Tarixən multikulturalizm və tolerantlıq Azərbaycan cəmiyyətinin ayrılmaz tərkib olub və əhali arasında yəhudi icması kimi müxtəlif mənşəli insanlara qarşı müsbət münasibət mövcuddur.

Hakimiyyət orqanları miqrantların inteqrasiyası və inklüzivliyini və həmçinin onların ictimai xidmətlərə və onlara təqdim olunan güzəştlərə çıxışını yaxşılaşdırmaq istiqamətində əhəmiyyətli səylər göstərib. Bundan əlavə 7/24 pulsuz xidmət xətti yaradılıb və üçdilli xüsusi internet saytı fəaliyyətə başlayıb.

İş və yaşayış icazələrinin verilməsi də elektron prosedurlar vasitəsilə sadələşdirilib və sürətləndirilib. Daimi yaşayış yeri olan əməkçi miqrantlar Azərbaycan vətəndaşları ilə eyni sosial müdafiə hüquqlarından yararlanırlar və qaçqınlar isə 2020-ci ildən etibarən əmək bazarına daxil olmaq hüququna sahibdirlər.

ECRİ Azərbaycanda baş verən bu müsbət hadisələri alqışlayır. Lakin əldə olunmuş

irəliləyişlərə baxmayaraq bəzi məsələlər hələ də narahatlıq doğurmaqdadır.

Ayrı-seçkiliyə qarşı hər hansı müfəssəl qanun hələ də mövcud deyil və qurbanlar üçün səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri yoxdur. İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin (Ombudsmanın) institusional müstəqilliyi ilə bağlı narahatlıqlar da qalmaqdadır.

LGBTİ şəxslərin cəmiyyət tərəfindən qəbulunun çox aşağı səviyyədə olmasına baxmayaraq hakimiyyət orqanları LGBTİ problemlərilə bağlı maarifləndirmənin artırılması üçün heç bir təşəbbüs göstərmir. Azərbaycan hələ də LGBTİ şəxslərə qarşı edilən ayrı-seçkilik və dözümsüzlük məsələlərini kompleks şəkildə həll etmək üçün LGBTİ strategiyası və ya fəaliyyət planına sahib deyil və cinsin qanuni şəkildə tanınması və cinsin dəyişdirilməsi ilə bağlı hər hansı hüquqi baza mövcud deyil.

Ermənistana qarşı Dağlıq Qarabağ regionu ilə bağlı uzun müddət davam edən münaqişə və qarşıdurmalar kontekstindən qaynaqlanan uzun düşmənçilik hekayəsi hələ də aktualdır və ən yüksək səviyyə də daxil olmaqla siyasətçilərin və digər ictimai fiqurların etdiyi bəyanatlardakı alovlu ritorika və həmçinin ənənəvi və sosial mediada nifrət dolu məzmunun geniş yayılması ictimai diskursda öz əksini tapıb.

LGBTİ əleyhinə bəyanatlar adı hala çevrilib. LGBTİ şəxslərə qarşı stereotiplərin və qərəzlərin yayılması onları ölümlə nəticələnən bəzi nifrət səbəbli zorakılığa məruz qoyub.

Cinayət xarakterli nifrət nitqi də daxil olmaqla irqçi (və ya LGBTİ şəxslərə qarşı) nifrət cinayəti və hər hansı polis araşdırması, təqib və mühakimə ilə bağlı bildirilmiş hadisələrin sayı haqqında hələ də sisteməlik məlumat toplanması mövcud deyil. Cinayət hüququna daxil olan nifrət nitqi ilə bağlı hüquqi çərçivə məhdud olaraq qalır və cinayət işi demək olar ki, aparılmır. Qanunvericilikdə ağırlaşdırıcı hal kimi cinsi oriyentasiya, gender kimliyi və ya cinsi xüsusiyyətlərə əsaslanan səbəblər də daxil olmaqla nifrət səbəblərilə bağlı müddələrin olmaması davam edir. Bu da Azərbaycan hakimiyyətinin nifrətdən qaynaqlanan hadisələrə və nifrət cinayətlərinə reaksiyasını tam adekvat etmir.

Miqrantların və qaçqınların inteqrasiyası sahəsində potensialın gücləndirilməsi istiqamətində hakimiyyət orqanları tərəfindən atılan addımlara rəğmən inteqrasiya tədbirlərinin hazırkı şəkli müxtəlif hədəf

qruplarının (qaçqınlar, əməkçi miqrantlar, müvəqqəti sakinlər) müxtəlif ehtiyaclarını ödəyə bilmir.

Qaraçıların vəziyyəti yüksək səviyyədə sosial təcrid və damğalanma ilə səciyyələnsə də onların cəmiyyətə daxil olması ilə bağlı etibarlı məlumat mövcud deyil.

Hazırkı hesabatda, ECRİ bir sıra sahələrdə tədbirlər görməsini dövlət orqanlarından xahiş edir və aşağıdakılar da daxil olmaqla bir sıra tövsiyələr irəli sürür.

Hakimiyyət orqanları İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin (Ombudsmanın) səlahiyyətlərini, müstəqilliyini və səmərəliliyini ölkə səviyyəsində irqçilik və dözümsüzlüklə mübarizə aparmaq üçün bərabərlik orqanları haqqında ECRİ-nin yenidən nəzərdən keçirilmiş 2 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinə tam uyğunlaşdırılmalıdır. Bu, i) Ombudsmanın şəffaf seçilməsi və təyin edilməsi prosedurunun təmin edilməsi ilə; ii) Ombudsman Aparatının strukturunda ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və bərabərlik ilə bağlı iş və şikayətlərlə məşğul olan ayrıca bölmənin və ya şöbənin yaradılması; iii) Ombudsman Aparatının əməkdaşlarının, o cümlədən regional idarələrdə işləyən əməkdaşlara ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və bərabərlik mövzusunda davamlı təlimlər keçərək və maarifləndirmə tədbirləri hazırlayaraq onların potensialının artırılması vasitəsilə həyata keçirilməlidir.*

Hakimiyyət orqanları irqçilik və irqi ayrı-seçkiliklə mübarizə üçün milli qanunvericiliyə dair 7 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinə və cinsi oriyentasiya, cinsi kimlik və cinsi xüsusiyyətlərə görə dözümsüzlük və ayrı-seçkiliklə mübarizə üzrə qanunvericiliyə dair digər ECRİ standartlarına uyğun olaraq həyatın bütün aspektlərini və bütün sahələrini əhatə edən ümumi ayrı-seçkiliyə qarşı səmərəli qanun qəbul etməlidir.

Hakimiyyət orqanları cinsi oriyentasiya, gender kimliyi və cinsi xüsusiyyətlərə əsaslanan dözümsüzlük və ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə aparmaq üçün fəaliyyət planı qəbul etməli və həyata keçirməlidir. Bu planda LGBTİ şəxslər və onların yaşayış şəraiti haqqında maarifləndirmənin artırılması məqsədləri yer almalıdır.

Cinsin tanınması və cinsin dəyişdirilməsi ilə bağlı mövcud qanunvericilik bazası onu Avropa Şurasının müvafiq standartlarına uyğunlaşdırmaq məqsədilə dəyişdirilməlidir.

Yüksək səviyyəli məmurlar, siyasətçilər, dini, iqtisadi və icma liderlər də daxil olmaqla ictimai xadimlər irqçi və LGBTİ-yə qarşı nifrət nitqinin ifadəsinə güclü əks-nitq mesajları və alternativ nitqlə əks cavab vermək üçün çevik, qəti və ictimai mövqe tutmağa və bu cür hər hansı ifadəyə münasibət bildirməyə güclü şəkildə təşviq edilməlidir.

Hakimiyyət orqanları onlayn da daxil olmaqla irqçi və LGBTİ-yə qarşı nifrət nitqi ilə səmərəli mübarizə aparmaq məqsədilə hərtərəfli strategiya hazırlamaq üçün institutlararası işçi qrupu yaratmaqla nifrət nitqinə qarşı reaksiyalarını gücləndirməlidir.

Hakimiyyət orqanları irqçi və LGBTİ-yə qarşı nifrət nitqi və nifrət cinayəti hallarına inteqrasiya olunmuş və ardıcıl nəzarəti təklif edən, cinayət kateqoriyası, nifrət səbəbinin növü, hədəf qrup, habelə məhkəmə təqibi və nəticəsi haqqında tamamilən sahələrə ayrılmış müfəssəl məlumat toplama sistemi yaratmalı və bunu ictimaiyyətə açıq etməlidir.*

Hakimiyyət orqanları yerli hakimiyyət orqanları və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları ilə sıx əməkdaşlıq edərək beynəlxalq müdafiə axtaran və ya bu müdafiənin verildiyi şəxslər də daxil olmaqla miqrantlar üçün hərtərəfli inteqrasiya strategiyası qəbul etməlidir.

Dövlət orqanları qaraçılarla bağlı xüsusi strategiya hazırlamaq məqsədilə qaraçı icmasının vəziyyətini qiymətləndirməlidir.

* Bu bənddəki tövsiyənin müvəqqəti monitorinq prosesi hazırkı hesabatın nəşrindən sonra iki ildən gec olmayaraq ECRİ tərəfindən aparılacaq.

I. SƏMƏRƏLİ BƏRABƏRLİK VƏ HÜQUQLARA ÇIXIŞ

A. Bərabərlik qurumları¹

1. Son hesabatında (§ 20) ECRİ həm özəl həm də dövlət sektorunda irqçilik və ayrı-seçkiliklə mübarizə aparmaq məqsədilə ayrıca ixtisaslaşmış orqan yaratmağı dövlət orqanlarına qətiyyətlə tövsiyə edib. Bu günə qədər bu tövsiyə yerinə yetirilməyib və Azərbaycanda hələ də ölkə səviyyəsində irqçilik və dözümsüzlüklə mübarizə aparmaq üçün bərabərlik orqanları haqqında ECRİ-nin yenidən nəzərdən keçirilmiş 2 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinə (ÜST) tam uyğun gələn belə bir qurum hələ ki mövcud deyil. Bununla belə, bərabərlik orqanının bəzi səlahiyyətləri İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin (Ombudsmanın) mandatına daxildir. Ofis 2001-ci ildə² İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) haqqında Konstitusiyaya Qanunu ilə tipik bir ombudsman olaraq yaradılıb və ölkədə yeganə çoxmandatlı insan hüquqları üzrə dövlət institutu kimi fəaliyyət göstərir. Ombudsmanın şimal, şimal-qərb, qərb və cənub regional mərkəzlərində dörd regional ofisi fəaliyyət göstərir və beşinci regional ofisin Şuşada açılması planlaşdırılır.
2. Azərbaycanda hələ də ECRİ-nin irqçilik və irqi ayrı-seçkiliklə mübarizə üçün milli qanunvericiliyə dair 7 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinin 4-dən 17-yə qədər olan bəndlərində tövsiyə edildiyi kimi qurbanlar üçün ayrı-seçkiliyə qarşı qanunvericilik və səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri mövcud deyil.³ Dövlət orqanları hökumət tərəfindən ayrı-seçkiliyə qarşı hərtərəfli qanunun hazırlanması barədə ECRİ-ni məlumatlandırıb. Bundan əlavə onlar 2022-ci ildə Ombudsman Aparatının İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) haqqında Konstitusiyaya Qanununa düzəliş təklif edib və ona qarşı iddia edilən hər hansı ayrı-seçkilik aktları ilə bağlı istənilən dövlət qurumundan məlumat tələb etmək səlahiyyəti verildiyini qeyd edib.⁴ 2023-cü ilin yanvarında İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) haqqında Konstitusiyaya Qanununa Ombudsman tərəfindən təklif olunan düzəlişlər layihəsinə hələ də Parlamentdə baxılır. ECRİ dövlət orqanlarını öz işlərini yekunlaşdırmağa və ayrı-seçkiliyə qarşı səmərəli ümumi qanunvericiliyin qəbulu istiqamətində addımlar atmağa təşviq edir. Bununla bağlı olaraq ECRİ dövlət orqanlarını gələcək qanunvericiliyin qüvvəyə mindikdən sonra tam şəkildə tətbiq edilməsini təmin etmək məqsədilə ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması və onunla mübarizə üzrə fəaliyyət planının qəbulunu vaxtında nəzərdən keçirməyə dəvət edir.
3. ECRİ-nin əvvəlki hesabatında (§ 19) göstərildiyi kimi və digər beynəlxalq qurumlar, o cümlədən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) İrqi ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi ilə bağlı Komitəsi (CERD)⁵ tərəfindən ifadə edildiyi kimi Ombudsmanın institusional müstəqilliyi ilə bağlı narahatlıqlar qalmaqdadır. Bu, xüsusilə Ombudsmanın seçilməsi və təyin edilməsi proseduru ilə bağlıdır.⁶ Çünki bu, prezidentin ilkin seçim səlahiyyəti ilə əlaqəlidir və şəffaf və iştirakçı prosedən

¹ "İxtisaslaşmış dövlət qurumları" termini 27 fevral 2018-ci ildə nəşr edilmiş ÜST-ün 2 sayılı (Ümumi Siyasət Tövsiyələri) yenidən nəzərdən keçirilmiş versiyasında "bərabərlik qurumları" kimi güncəllənib.

² İnsan Hüquqları üzrə Komissar (Ombudsman) haqqında Konstitusiyaya qanunu (bundan sonra 28 dekabr 2001-ci ildə qəbul edildiyi kimi "CLO"). 2011-ci ilin iyun ayından etibarən CLO-ya bir neçə hüquqi dəyişiklik edilərək yenidən baxıldıqdan sonra heç bir hüquqi düzəliş aparılmayıb.

³ Bax ECRİ (2016): §§ 10-16.

⁴ Bu təklifə hadisə ilə bağlı məlumat verildikdən sonrakı beş gün ərzində hər hansı iddia edilən ayrı-seçkilik hərəkətləri barədə istənilən dövlət qurumundan məlumat tələb etmək imkanı və müvafiq qurumun bu cür hərəkətlərə cavab olaraq görülən bütün tədbirlər barədə xəbər vermək öhdəliyi daxildir.

⁵ BMT-nin İrqi ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi ilə bağlı Komitəsi (CERD) (2022a), Azərbaycanın birləşdirilmiş onuncu-on ikinci dövrü hesabatları üzrə yekun müşahidələr, 22 sentyabr 2022, CERD/C/AZE/CO/10-12; §§14-15. Bax. bənzər BMT-nin İqtisadi, sosial və mədəni hüquqları üzrə Komitəsi (CESCR) (2021), Azərbaycanın dördüncü dövrü hesabatı üzrə yekun müşahidələri, 2 noyabr 2021, E/C.12/AZE/CO/4; §§ 8-9.

⁶ CLO-nun 2-ci Maddəsində qeyd edildiyi kimi.

məhrum qalır. Bu çatışmazlıqlar Milli İnsan Hüquqları Təşkilatlarının Qlobal Alyansının (GANHRI)⁷ 2018-ci ildə Akkreditasiyası üzrə Alt Komitə tərəfindən Ombudsmanın statusunu “A” statusundan “B” səviyyəsinə endirdiyi zaman göstərilib. Bu, Dövlət təsisatları statusu (Paris Prinsipləri) haqqında BMT Prinsiplərinə qismən riayət olunmasını göstərir.

4. ECRİ-nin son hesabatında⁸ ətraflı şəkildə qeyd edildiyi kimi Ombudsman geniş hüquqlara və səlahiyyətlərə malikdir. Lakin onun səlahiyyəti dövlət sektoru ilə məhdudlaşır və özəl sektoru əhatə etmir. Ombudsmana konkret olaraq bərabərlik səlahiyyəti verilmədiyi üçün o, ayrı-seçkilik məsələlərində yalnız təsis aktında nəzərdə tutulduğu şəkildə dövlət orqanlarına qarşı şikayətlərə baxarkən səlahiyyətlidir.⁹ Üstəlik o, nə ayrı-seçkiliyə məruz qalmış şəxslərin adından məhkəmə proseslərini dəstəkləyə nə də 2 sayılı ÜST-ün 14 və 15-ci bəndlərinə uyğun olaraq strateji məhkəmə çəkişmələrini həyata keçirə bilər.
5. Ombudsman aparatı son illər daxil olan şikayətlərin sayının davamla artdığını müşahidə edib: 2018-ci ildə 20 400, 2019-cu ildə 25 500, 2020-ci ildə 27 500 hal baş verib.¹⁰ Lakin, ayrı-seçkilik zəminində işlərin bölünməsi və ya bu cür halların təsirinə məruz qalan qruplar haqqında heç bir məlumat mövcud deyil. Son illər belə halların demək olar ki, olmadığı barədə ECRİ-yə məlumat verilib. 2020-ci ilin əvvəlində 7/24 pulsuz xidmət göstərən zərərçəkənlərə yardım xəttinin (916 zəng mərkəzi) yaradılması müsbət fakt kimi qeyd edilə bilər. Bu qaynar xəttin Covid-19 pandemiyası zamanı baş verən hadisələr haqqında məlumat vermək üçün faydalı olduğu bildirilib.¹¹
6. ECRİ Ombudsman Aparatında ayrı-seçkiliyə qarşı və bərabərliklə bağlı işlərlə¹² məşğul olan ayrıca şöbənin və ya bölmənin olmadığını və onun illik hesabatlarında ayrı-seçkilik hallarına dair xüsusi fəslin mövcud olmadığını qeyd edir. Təmas səfəri zamanı qurumun nümayəndələri tərəfindən işçilər arasında xüsusi bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi mandatına malik olmaq və bu sahələrə aid məsələlər üzrə maarifləndirməni və bacarıqlarını artırmaq üçün əlavə təlimlər¹³ almaqda maraqlı olmaları barədə ECRİ nümayəndə heyətinə məlumat verilib. ECRİ İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) haqqında Konstitusiya Qanununun 17-ci maddəsinə əsasən Ombudsman qurumunun aparatının strukturu və kadr ehtiyacları ilə bağlı qərar qəbul etdiyini başa düşür. Müvafiq şəkildə, İnsan hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) haqqında Konstitusiya Qanununda heç bir dəyişiklik aparmadan Ombudsman bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verməmək mandatını gücləndirmək üçün hazırki ofisinin yenidən qurulmasını nəzərdən keçirə bilər. Məsələn, bu yeni bir şöbənin yaradılması vasitəsilə edilə bilər.¹⁴ Lakin, özəl sektoru əhatə edən mandat xüsusi qanunvericilik tədbirlərinin həyata keçirilməsini tələb edə bilər.
7. Bunun fonunda ECRİ Ombudsmanın bütün sahələrdə bərabərliyin təşviqi, irqçilik və ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizədə aydın mandata və gərəkli səlahiyyətlərə malik olmasını təmin etmək üçün tədbirlərin görülməli olduğunu hesab edir. ECRİ onun

⁷ GANHRI Akkreditasiya statusu

⁸ ECRİ (2016): §§ 18-20. Bax. həmçinin CLO-nun 13-ci Maddəsi.

⁹ CLO-nun 1.1-ci Maddəsinə əsasən, Ombudsmanın vəzifəsi [Azərbaycan Konstitusiyasında](#) və Azərbaycanın tərəf olduğu beynəlxalq müqavilələrdə təsbit edilmiş insan hüquq və azadlıqlarını bərpa etməkdir. CLO-nun 8.1-ci Maddəsi Komissarı Azərbaycan vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, habelə hüquqi şəxslərin insan hüquqlarının pozulması ilə bağlı şikayətlərinə baxmalı olduğunu da müəyyən edir.

¹⁰ [İllik hesabatlar](#) Ombudsman.

¹¹ Ombudsmanın [2020-ci ilin İllik hesabatı](#).

¹² Bu cür işlərlə İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi Departamenti məşğul olur.

¹³ Ombudsman aparatının əməkdaşları üçün Avropa anti-diskriminasiya standartları üzrə təlim kursunun keçilməsi barəsində ECRİ-yə məlumat verilib.

¹⁴ Dövlət qurumları CLO-ya edilən düzəlişlər layihəsinin Ombudsman aparatında anti-diskriminasiyaya qarşı mübarizə və bərabərliklə bağlı işlərlə məşğul olmaq üçün ayrıca şöbə və ya bölmənin yaradılmasını nəzərdə tutduğunu bildirir..

mandatının belə genişləndirilməsi mümkün olduğu təqdirdə Ombudsman Aparatında yaradılmış müvafiq əməkdaşlıq və məsləhət strukturları vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları ilə daha çox sinerjinin inkişafına kömək edə bilər və Ombudsmanın regional ofisləri isə onların müvafiq regional əhalisini əhatə edən fəaliyyətlərin artırılması və qurbanların ədalət mühakiməsinə səmərəli çıxışının təmin edilməsində dəstək məqsədilə sistemli maarifləndirmə ilə məşğul ola biləcəyini düşünür. ECRİ-nin nümayəndə heyəti Ombudsmanın Gəncə ofisinə səfəri zamanı onun müsbət fəaliyyətini müşahidə edə bilər.

8. ECRİ prioritet məsələ kimi hakimiyyət orqanlarının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin (Ombudsmanın) səlahiyyətlərini, müstəqilliyini və səmərəliliyini ölkə səviyyəsində irqçilik və dözümsüzlüklə mübarizə aparmaq üçün bərabərlik orqanları haqqında ECRİ-nin yenidən nəzərdən keçirilmiş 2 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinə tam uyğunlaşdırmalı olduğunu tövsiyə edir. Bu, i) Ombudsmanın şəffaf seçilməsi və təyin edilməsi prosedurunun təmin edilməsi ilə; ii) Ombudsman Aparatının strukturunda ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və bərabərlik ilə bağlı iş və şikayətlərlə məşğul olan ayrıca və lazımi resurslarla təmin olunmuş bölmənin və ya şöbənin yaradılması; iii) Ombudsman Aparatının əməkdaşlarının, o cümlədən regional idarələrdə işləyən əməkdaşlara ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və bərabərlik mövzusunda davamlı təlimlər keçərək və maarifləndirmə tədbirləri hazırlayaraq onların potensialının artırılması vasitəsilə həyata keçirilməlidir.

9. ECRİ bununla əlaqədar olaraq hakimiyyət orqanlarının irqçilik və irqi ayrı-seçkiliklə mübarizə üçün milli qanunvericiliyə dair 7 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinə və cinsi oriyentasiya, cinsi kimlik və cinsi xüsusiyyətlərə görə ayrı-seçkiliklə mübarizə üzrə qanunvericiliyə dair digər ECRİ standartlarına uyğun olaraq həyatın bütün aspektlərini və bütün sahələrini əhatə edən ümumi ayrı-seçkiliyə qarşı səmərəli qanun qəbul etmələrini tövsiyə edir. Qanunvericilik həmçinin ayrı-seçkilik halları üçün səmərəli, mütənasib və çəkindirici sanksiyaları nəzərdə tutmalıdır. Ehtiyac duyulduğunda Avropa Şurasının dəstəyi istənilə bilər.

B. İnküziv təhsil

10. Bu bölmədə məqsədləri hamı üçün nəzərdə tutulmuş inküziv təhsil vasitəsilə təcrid və marjinallaşma ilə mübarizə aparmaq və məktəb təhsili¹⁵ vasitəsilə ECRİ-nin irqçilik və irqi ayrı-seçkiliklə mübarizə haqqında 10 sayılı ÜST-nün II və III bölmələrinə uyğun olaraq tolerant multikultural cəmiyyət yaratmaq olan təhsil siyasətlərindən bəhs edir.¹⁶
11. 10 sayılı ÜST-də ECRİ insan hüquqları tədrisinin bütün səviyyələrdə və bütün fənlər üzrə məktəb kurikulumunun tərkib hissəsi olmasını tövsiyə edir. ECRİ "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun (4-cü maddə) insan hüquq və azadlıqlarına hörməti təhsilin əsas məqsədlərindən biri kimi müəyyən etdiyini qeyd edir. Kurikulumlar üzrə ayrıca insan hüquqları fənni tədris olunmasa da 2020-ci ildən bəri¹⁷ insan hüquqları ilə bağlı bəzi mövzular "həyat bilgisi", dil, ədəbiyyat, tarix və coğrafiya kimi bir neçə fənnin proqramına eləcə də ümumi təhsil səviyyəsində (14 yaşa qədər məktəb) məktəbdənkənar fəaliyyətlərə daxil edilib.
12. Dövlət orqanları müəllimlər üçün təşkil edilmiş bir neçə təlim kursunda insan hüquqlarının müzakirə edildiyini və müəllimlərin 2018-2020-ci illər arasında "İnküziv təhsil üzrə müəllimlərin biliklərinin artırılması" kimi layihələrdə iştirak etdiklərini ECRİ-yə bildiriblər.¹⁸ Bundan əlavə, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm

¹⁵ Bu bölmə bütün uşaqlar və gənclər üçün təhsillə bağlıdır. Miqrantların və azlıq qruplarına mənsub uşaqların təhsili ilə bağlı konkret tədbirlər inteqrasiya və inküzivlik başlığı altında həyata keçirilir.

¹⁶ Təhsil sistemində irqçilik və irqi ayrı-seçkiliklə mübarizə haqqında ECRİ-nin 10 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsi.

¹⁷ Azərbaycan Respublikasında Ümumi Təhsilin Dövlət Standartları (Nazirlər Komitəsinin 361 sayılı Qərarı, 29.9.2020).

¹⁸ Bu Layihə Təhsil Nazirliyi, UNICEF və Regional İnkişaf İttifaqı və inküziv təhsil təlimlərinə cəlb edilmiş 1100-ə yaxın ibtidai sinif müəllimi, 250 məktəb direktoru və 400 universitet müəllimi tərəfindən birgə həyata keçirilib. Dövlət orqanları Sağlamlıq imkanları

Mərkəzi 2021-ci ildə müəllimlər üçün multikulturalizm mövzusunda təlimlər keçirib və həmin dövrdə müəllimlərin multikultural şəraitdə işləmək bacarıqlarının artırılması məqsədilə münaqişələrin həlli üzrə xüsusi təlim proqramı¹⁹ təşkil edilib. Bu da ECRİ tərəfindən müsbət fakt olaraq qeyd edilir. Lakin bu təşəbbüslərin nadir xarakterini nəzərə alaraq ECRİ insan hüquqlarının müəllimlərin ilkin və ixtisasartırma təlimlərinin tərkib hissəsi olmasını və sistemli və davamlı şəkildə təmin edilməsini xatırladır. ECRİ-nin nümayəndə heyəti Gəncədəki gənclər mərkəzinə etdiyi səfəri zamanı gənclər təşkilatlarının nümayəndələrinin də bənzər fikirlərini dinləyib, onlar da insan hüquqları barəsində həm şagirdlərin həm də müəllimlərin maarifləndirilməsi istiqamətində yaxşı təchiz olunmasının vacibliyini vurğulayıb.

13. Bir neçə həmsöhbət Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Komissarı²⁰ və BMT-nin İrqi ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi ilə bağlı Komitəsi (CERD)²¹ tərəfindən də qeyd edildiyi kimi məktəb dərslərində, xüsusən də ermənilərə qarşı ayrı-seçkilik xarakterli dilin olması ilə bağlı ECRİ-yə öz narahatlığını ifadə edib. Bu kontekstdə ECRİ qonşu ölkə Ermənistanla uzun müddət davam edən münaqişə və qarşıdurmalarla bağlı nifrət nitqindən istifadənin məktəblərdə və məktəbdən kənarında gənclər arasında müşahidə edildiyindən və nəticədə gələcək döyüşlər üçün zəmin yarada biləcəyindən dərin narahatlığını ifadə edir. İnsan ləyaqəti, tolerantlıq və başqalarına hörmət kimi sosial bacarıqların və fundamental dəyərlərin aşılmasında məktəblərin həlledici rolunu nəzərə alaraq ECRİ insan hüquqları ideyasını təbliğ edən təhsil vasitəsilə gənc nəsillə əlaqə saxlamağa ehtiyac olduğunu düşünür. Bundan əlavə, Azərbaycan əhalisinin çoxmillətli, multikultural və dini cəhətdən müxtəlif tərkibini nəzərə alaraq ECRİ hakimiyyət orqanlarının cəmiyyətin müxtəlifliyinin və plürallığının əhəmiyyəti barədə ictimaiyyəti maarifləndirmək istiqamətində səylərini artırmalarını vacib sayır. Bunu edərək tədris materialları hər hansı ayrı-seçkilik məzmunundan uzaq olmalı və Azərbaycan cəmiyyətindəki müxtəlifliyi əks etdirmək məqsədilə nəzərdən keçirilməli, tarixin tədrisi isə bərabərlik mədəniyyətini inkişaf etdirən hekayəni təqdim etməlidir. Bununla bağlı ECRİ dövlət orqanlarını Azərbaycanın Avropada Tarix Tədrisi Rəsədxanasına üzv olması istiqamətində addımlar atmağa qətiyyətli təşviq edir.

14. ECRİ irqçilik və dözümsüzlüyün bütün formaları ilə mübarizə aparmaq və gəncləri müxtəlif və inklüziv cəmiyyətin inkişafına cəlb etmək üçün təhsil sistemində müvafiq tədbirlər görməyi hakimiyyət orqanlarına tövsiyə edir. Ələlxus onlar: i) məktəb kurikulumlarının məcburi hissələrinə insan hüquqları üzrə təhsili daxil etməlidirlər; ii) insan hüquqları ilə bağlı məsələlər üzrə müəllimlərin ilkin və ixtisasartırma təlimlərini keçirməlidirlər; və iii) məktəb dərslərindən qərəzi, stereotipləri və ya ayrı-seçkiliyi gücləndirən digər hər hansı istinadları çıxarmalıdırlar. Bu baxımdan hakimiyyət orqanları məktəbdəki təhsildə və bu təhsil vasitəsilə irqçilik və irqi ayrı-seçkiliklə mübarizəyə dair 10 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsindən ilham almalıdırlar.

15. Hesabatlar Azərbaycanda məktəblərdə “bullinqin” problem olaraq qaldığını qeyd edir. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (İƏİT) Bakıda həyata keçirdiyi İƏİT Beynəlxalq Şagird Qiymətləndirmə Proqramının (PISA) nəticələrinə görə İƏİT ölkələrinin orta hesabla 23%-i ilə müqayisədə tələbələrin 36%-i ayda ən azı bir

məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2018-2024) haqqında da ECRİ-yə məlumat verib. ECRİ əlillik səbəbinin ECRİ-nin mandatı çərçivəsində əhatə olunmadığını qeyd edir.

¹⁹ Ölkə üzrə 5000-dən çox ibtidai və orta məktəb müəllimi “Sinifin idarəetməsi” adlı təlim proqramı olan bu xüsusi proqramda iştirak edib.

²⁰ Avropa Şurası (AŞ), İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (CommDH) (2021), 2020-ci ildə Ermənistan və Azərbaycan arasında Dağlıq Qarabağla bağlı hərbi əməliyyatların başlamasından sonra humanitar və insan hüquqlarının nəticələrinə dair Memorandum, CommDH(2021) 29, § 84.

²¹ BMT-nin İrqi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması Komitəsi (CERD) (2022a), op.cit, §§ 34-35.

neçə dəfə “bullinq”ə məruz qaldıqlarını bildirib.²² Xüsusilə cinsi oriyentasiya, cinsi kimlik və ya cinsi xüsusiyyətlərə görə zorakılığa istinadla tələbələrin LGBTİ-yə qarşı təhqirlərdən istifadə edərək bir-birlərini təhqir etmələrinin adi hal olduğu qeyd edilir.²³ Məktəbdə bu cür ifadələr işlədildi üçün intihar edən yeniyetmə qızla bağlı iş vətəndaş cəmiyyəti qurumları tərəfindən bildirilib.²⁴ Bununla bağlı olaraq ECRİ cinsi oriyentasiya və gender kimliyi ilə əlaqəli faktiki, damğalamayan məlumatların verilməsinin məktəbdə və ondan kənarında LGBTİ-fobiyanın qarşısının alınması və onunla mübarizə, həmçinin hamı üçün daha təhlükəsiz və daha inklüziv təhsil mühitinin yaradılmasında vacib əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulayır.²⁵ ECRİ bunun LGBTİ şəxslərin cəmiyyətdə qəbulunun çox aşağı olduğu bir ölkədə xüsusilə vacib olduğunu düşünür (bax aşağıda I.D bölməsi).

16. Dövlət orqanları məktəblərdə irqçi halların monitorinqi üçün heç bir sistem mövcud olmasa da “Məktəblinin dostu”²⁶ kimi bəzi proqramların həyata keçirildiyini ECRİ-yə məlumat verib və ECRİ də bunları **perspektivli praktika** hesab edir. Mövcud olduğu hallarda nifrət səbəbli zorakılığın zərərli təsirlərindən və qurbanlara, eləcə də onların ailələrinə və daha geniş icmalara potensial zərərdən xəbərdar olan ECRİ nifrətin qarşısının alınmasında bu cür hadisələrə nəzarət etmək və onlara qarşı mübarizə aparmaq üçün möhkəm mexanizmin çox faydalı töhfə ola biləcəyini və artıq mövcud olan “Məktəblinin dostu” kimi layihələrə əsaslanaraq pedaqoji heyətə faydalı məlumatlar və təlimatlar verə biləcəyini düşünür. Üstəlik ECRİ Ombudsmanın artıq məsələ ilə bağlı araşdırdığı hallar nəzərə alınmaqla məktəblərdə “bullinq”in qarşısının alınmasında da müsbət rol oynaya biləcəyini qeyd edir.²⁷
17. ECRİ dövlət orqanlarına məktəblərdə irqçi və anti-LGBTİ hallarını monitorinq etmək və onlara qarşı mübarizə aparmaq üçün bir sistem yaratmağı tövsiyə edir.

C. Qeyri-qanuni olaraq yaşayan miqrantlar

18. Qeyri-qanuni olaraq yaşayan miqrantların ayrı-seçkilikdən qorunmasına dair 16 sayılı ÜST-də²⁸ ECRİ təhsil, səhiyyə, mənzil, sosial təminat və yardım, əməyin mühafizəsi və ədalət kimi sahələrdə qeyri-qanuni olaraq yaşayan miqrantların fundamental insan hüquqlarını təmin etmək məqsədilə səmərəli tədbirlərin (“təhlükəsizlik divarları”) görülməsini tələb edir. Qeyri-qanuni olaraq yaşayan miqrantlar deportasiya qorxusu üzündən öz hüquqlarını əldə etməkdən çəkinməsinlər deyə bu cür “təhlükəsizlik divarları” immiqrasiya nəzarəti və mühafizə fəaliyyətini xidmətlərin göstərilməsindən ayırmalıdır (xüsusilə bax, 16 sayılı ÜST-ün §§ 3, 11 və 12).).
19. Dövlət orqanlarının Vahid Miqrasiya Məlumat Sistemi (VMMS)²⁹ olan məlumat bazasına əsasən 2022-ci ilin iyul ayı üçün Azərbaycanda “qanunsuz miqrantların” sayı 5517 nəfər olub. Onların əksəriyyəti Gürcüstan, İran, Rusiya Federasiyası, Türkiyə və Ukraynadan gəlir Onlar əsasən işləmək və ya ailələri ilə birləşmək üçün gəlib.
20. Dövlət qurumları Azərbaycanda qeyri-qanuni olaraq yaşayan miqrantların hüquqi statusunun tənzimlənməsi istiqamətində edilən səyləri barədə ECRİ-ni

²² İƏİT, Beynəlxalq Şagird Qiymətləndirmə Proqramı (PISA), 2018-ci il üçün Pisa nəticələri, Ölkə qiyməti, Bakı (Azərbaycan): 6.

²³ Global Voices (2021a); Mahmudova, L., (2019); ILGA (2022a).

²⁴ Minority (2019); ILGA (2020).

²⁵ Bax bənzər, Birləşmiş Millətlər (BM) İqtisadi, sosial və mədəni hüquqları üzrə Komitəsi (CESCR) (2021), *op.cit.*, § 47; LGBT Azərbaycan Alyansı/Minority Azerbaijan/AZAD LGBT Kollektivi (2019): 10-11; Nəfəs LGBT Azərbaycan Alyansı (2019): 3, 11.

²⁶ Dövlət qurumlarının verdiyi məlumata görə hazırda layihə Bakı və Abşeron yarımadasında 226 ümumi təhsil müəssisəsini əhatə edir və onun müstəqil ekspertləri şagirdlərlə mütəmadi şəkildə əlaqə saxlayır və lazımı köməklik göstərirlər.

²⁷ İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) (2021), 2020 İllik Hesabat, səh. 54 (İş № 1606-20).

²⁸ Bax ÜST-ün 3, 4, 11 və 12 §§ və İzahedici Memorandumun 3, 4, 11 və 12 §§.

²⁹ Vahid Miqrasiya Məlumat Sistemi (VMMS) ölkədə qeyri-qanuni qalan əcnəbilər də daxil olmaqla müvəqqəti qalan, işləyən və yaşayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər haqqında məlumat bazasıdır.

məlumatlandırıb. Bunlara Dövlət Miqrasiya Xidməti (DMX) tərəfindən ölkə üzrə keçirilmiş maarifləndirmə tədbirləri və 2021-ci ildə bu şəxslərin sayının 10% azalmasına gətirib çıxardığı irəli sürülən yaşayış yerinin regional miqrasiya idarələrində qanuniləşdirilməsilə bağlı çağırışlar aiddir.

21. Təhsil Nazirliyi ilə Dövlət Miqrasiya Xidməti arasında uşaqların miqrasiya statusu ilə bağlı “məlumatverici təhlükəsizlik divarları” mövcud olsa da³⁰ bir neçə həmsöhbə qeyri-qanuni miqrasiya statusu olan valideynlərin miqrasiya məsələləri ilə məşğul olan orqanlar tərəfindən aşkarlanmaqdan qorxduqları üçün uşaqlarını məktəbə göndərmədiklərini bildirib.³¹ ECRİ dövlət orqanlarını statusundan asılı olmayaraq bütün uşaqların təhsildən yararlanmasını təmin etməyə dəvət edir.
22. Son beynəlxalq hesabatlarda səhiyyə xidmətlərinə çıxışda “təhlükəsizlik divarları” haqqında məlumatın olmamasına baxmayaraq³² dövlət orqanları səhiyyə təminatçıları ilə Dövlət Miqrasiya Xidməti arasında “məlumatverici təhlükəsizlik divarı”nın olduğunu və miqrantların heç bir məhdudiyyət və ya ayrı-seçkilik olmadan fəvqəladə və ixtisaslaşdırılmış tibbi xidmətlərə çıxış əldə edə biləcəyini bildirir. Covid-19 pandemiyası zamanı peyvəndlərin miqrasiya statusundan asılı olmayaraq ölkədəki hər kəs üçün əlçatan olduğu da ECRİ-yə bildirilib və ECRİ bunu alqışlayır.
23. 2017-ci ildə prezidentin fərmanı ilə Qeyri-formal məşğulluğun qarşısının alınması üzrə Milli Fəaliyyət Planı qəbul edilsə də ölkədə qeyri-formal məşğulluq yüksək olaraq qalır. Bu da artıq ECRİ-nin son hesabatında vurğulanıb. Azərbaycanda qeyri-qanuni yaşayan, əsasən tikinti və ev işlərində işləyən miqrantların çox vaxt istismarın ciddi formaları ilə üzləşdikləri ECRİ-nin diqqətinə çatdırılıb.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin işəgötürənlər ilə yanaşı qeyri-qanuni vəziyyətdəki əməkçi miqrantların da, alınması işəgötürənin öhdəliyində olmasına baxmayaraq, lazımi iş icazəsi olmadan əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanları cəzalandırdığını ECRİ narahatlıqla qeyd edir.³³ Qeyd edək ki, 2021-ci ildə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Azərbaycanı 4-cü maddəni (məcburi əmək) pozaraq hakimiyyət orqanlarının qeyri-qanuni vəziyyətdə olan əməkçi miqrantların transsərhəd insan alveri və məcburi əmək haqqında mübahisəli iddiaları ilə bağlı səmərəli araşdırma aparmadığını müəyyən etdiyini qeyd etmək lazımdır.³⁴

24. Dövlət orqanları məhkəmələrlə Dövlət Miqrasiya Xidməti arasında “məlumatverici təhlükəsizlik divarları”nın olduğunu qeyd edir. Lakin, ECRİ BMT-nin Bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi Komitəsinin (CMW) 2021-ci ildə³⁵ Azərbaycanda qeyri-qanuni şəkildə qalan miqrantların məhkəməyə müraciət etdikdə işini itirmə, həbs olunma və ya ölkədən çıxarılma ilə üzləşmə qorxusuna görə hüquqi vasitələrdən yararlana bilməyəcəyinə dair verdiyi hesabatlardan narahatlıq hiss edir. 16 sayılı ÜST-ün § 30-nu³⁶ xatırladan ECRİ hakimiyyət orqanlarının qeyri-qanuni şəkildə qalan miqrantları istismar xarakterli

³⁰ ECRİ Azərbaycan Konstitusiyasının yalnız öz vətəndaşlarının təhsil hüququnu təmin etdiyini (Maddə 42) və qanunvericilik bazasının sadəcə sənədləri yerində olan əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin təhsil almaq imkanını təmin etdiyini qeyd edir. Dövlət orqanları həm uşaqlar həm də onların valideynlərinin miqrant statusu ilə bağlı Təhsil Nazirliyi və Dövlət Miqrasiya Xidməti arasında heç bir məlumatın paylaşılmadığını bildirib.

³¹ Bax bənzər BMT-nin Bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi Komitəsi (CMW) (2021), Azərbaycan üzrə yekun müşahidələr, 2 noyabr 2021-ci il, CMW/C/AZE/CO/3; § 47.

³² Ibid; § 43.

³³ İşəgötürən iş icazəsi almaq üçün hər bir işçi üçün illik 1000 AZN (təxminən 595 Avro) rüsum ödəməlidir.

³⁴ Zoletić və başqaları Azərbaycana qarşı (№ 20116/12, 7 oktyabr 2021-ci il). Bu iş Bosniya və Herseqovinanadan olan və Bakıdakı dövlət tikinti obyektlərində işləyən 33 sənədsiz miqrantla bağlı idi. Bu qərarın icrası gözlənilir və son yeniləməyə uyğun olaraq Azərbaycan hökumətinin Fəaliyyət Planı göndərəcəyi gözlənilir.

³⁵ BMT CMW (2021), op.cit., §§ 27-28; Həmçinin bax UN CERD (2022a), op.cit.: Ədalət mühakiməsinə çıxışla bağlı oxşar narahatlıqlar üçün §§ 32-33.

³⁶ ECRİ-nin 16 sayılı ÜST-nün 30 sayılı tövsiyəsi və ona dair İzahədicə Memorandum. Bəx. həmçinin ECRİ-nin məşğulluqda irqçilik və irqi ayrı-seçkiliklə mübarizəyə dair 14 sayılı ÜST-ü və BMT-nin CMW (2021), §§ 61-62.

əmək şəraitinə görə ölkədən qovulma ilə hədələməkdən çəkinməli və belə hallara qarşı sərt tədbirlər görməli olduğunu düşünür.

25. ECRİ hökumət orqanlarının Azərbaycanda qeyri-qanunu şəkildə qalan miqrant işçilərə işəgötürənlərə qarşı əmək standartları ilə bağlı şikayətlər etmək və onların şəxsi məlumatlarının və ya digər bilgilərinin immiqrasiya nəzarəti və icrası məqsədləri üçün immiqrasiya orqanları ilə paylaşılması riski olmadan səmərəli müdafiə vasitələri əldə etmək imkanı vermək istiqamətində effektiv mexanizmlər yaratmalarını tövsiyə edir.

D. LGBTİ bərabərliyi³⁷

26. Azərbaycanda lezbiyan, gey, biseksual, transgender və interseks (LGBTİ) əhalinin sayı və onların yaşayış şəraiti haqqında rəsmi məlumat mövcud deyil. Avropa ölkələrinin qanunvericiliyini və LGBTİ şəxslərin insan hüquqlarına təminat verən siyasətini əks etdirən "Göy qurşağı Avropa xəritəsi 2021"də Azərbaycan ümumi nəticə ilə 2,41% bal toplayaraq 49 ölkə arasında sonuncu yeri tutub.³⁸ ECRİ ölkədə bu şəxslərin bərabərliyi və hüquqlarına çıxışla bağlı nəzərəçarpaq irəliləyişin olmamasını təəssüflə qeyd edir.
27. ECRİ-nin topladığı məlumatlar Azərbaycanda LGBTİ şəxslərlə bağlı stereotiplərin qaldığını və ümumən cəmiyyətdə bu məsələ ilə bağlı maarifləndirmənin olmadığını göstərir.³⁹ 2021-ci ildə dərc edilmiş beynəlxalq araşdırma hesabatında Azərbaycan LGBTİ şəxsləri "cəmiyyətdə qəbul edən" ən az ölkələrdən biri kimi göstərilib və bu illər ərzində cəmiyyətin daha da dözümsüz olduğu nəzərə çarpır.⁴⁰ Ələxsus da kənd yerlərində ağır sosial normalar və ailədən gələn güclü təzyiqlər üstünlük təşkil edir və LGBTİ olmaq başlıca tabu olaraq qalır və ECRİ-nin bəzi həmsöhbətlərinin səfər zamanı dediyi kimi "qəbul edilməz və dəhşətli" hesab edilir.
28. Beləcə, LGBTİ şəxslərin böyük əksəriyyəti cəmiyyətin qınağından, nifrət nitqindən və şiddətdən qaçmaq üçün cinsi oriyentasiyasını və gender kimliyini bildirməməyə və gözə girməməyə hələ də üstünlük verir.⁴¹ Bakıda LGBTİ şəxslər üçün daha anonim yaşamaq və LGBTİ icmasının digər üzvləri ilə əlaqə saxlaya bildikləri bir az daha tolerant mühit olmasına baxmayaraq Azərbaycanda ümumilikdə az sayda LGBTİ şəxs öz cinsi oriyentasiyaları ilə bağlı açıq danışa bilir və əksəriyyəti xarici dünyaya açıq deyil. 2021-ci ildə keçirilən onlayn sorğuda respondentlərin yalnız 12,5%-i həmkarlarının onların cinsi oriyentasiyasını bildiyini və sadəcə 8,5%-i isə valideynlərinin bildiyini qeyd edib.⁴²
29. ECRİ-nin beşinci hesabatında (§ 84) qeyd edilmiş müşahidələrinə baxmayaraq LGBTİ şəxslərin bərabərliyini təmin etmək üçün heç bir qanunvericilik və ya siyasət tədbirləri görülməyib. Azərbaycanda cinsi oriyentasiya, gender kimliyi və cinsi xüsusiyyətlər hələ də heç bir qanunvericilik aktında ayrı-seçkiliyin qadağan olunduğu konkret səbəblər kimi göstərilməyib.⁴³ Eyni cinsli cütlüklərin istər mülki tərəfdaşlıq, istərsə də eynicinsli nikahlar şəklində hər hansı bir hüquqi tanınması mövcud deyil.
30. Ayrı-seçkiliyə qarşı qanun və ya hər hansı sektora aid qanun (məsələn, məşğulluq və ya sağlamlıq sahələrində) olmadığı zaman LGBTİ şəxslərə qarşı ayrı-seçkiliyin müntəzəm şəkildə baş verdiyi qeyd edilir. Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının verdiyi məlumata görə Covid-19 pandemiyası LGBTİ şəxslərin gəlirlərini itirməsi, təhlükəsiz olmayan ailə evlərinə qayıtmaq məcburiyyətində qalması və ya sosial

³⁷ Terminologiya üçün ECRİ-nin Sözlüyündə müəyyən edilmiş təriflərə baxın.

³⁸ Ölkə Sıralaması | Göy qurşağı Avropa (rainbow-europe.org).

³⁹ ILGA-Avropa (2022a); Kişi sağlamlığı üzrə Avrasiya Koalisiyası (2019): 9-10.

⁴⁰ UCLA Hüquq Məktəbi, Uiliams İnstitutu (noyabr 2021) 21.

⁴¹ ibid: 46-47; Kişi sağlamlığı ilə bağlı Avrasiya koalisiyası (2019): 10-11.

⁴² JAM News (2021).

⁴³ Bax. ECRİ (2016), Azərbaycan üzrə hesabat § 83 və BMT, CESCR (2021), § 19 (a).

müavinətlərdən yararlanmaqda çətinlik çəkməsi üzündən onların həssas vəziyyətini daha da ağırlaşdırıb. 2021-ci ilin yanvar-avqust ayları arasında əmək bazarında ayrı-seçkiliklə bağlı QHT-lərə 130 şikayət bildirilib. Bu şikayətlərin bir çoxunda onların cinsi oriyentasiyası və ya cinsi kimliyi ilə bağlı əsaslara işarə edilib.⁴⁴

31. ECRİ-nin son hesabatında (§ 85) etdiyi tövsiyəsinə baxmayaraq hökumət orqanları ölkədə LGBTİ şəxslərə qarşı ayrı-seçkilik və dözümsüzlüklə bağlı fəaliyyət planı qəbul etmədikləri barədə ECRİ-ni məlumatlandırıb. ECRİ-nin təmas səfəri zamanı hakimiyyət orqanları cəmiyyətin mühafizəkar olduğunu və LGBTİ məsələlərinin “qərb dəyərləri” kimi qəbul edildiyi ölkənin mədəni ənənəsinə görə ümumi ictimai rəy LGBTİ problemləri ilə bağlı görüləcək hər hansı tədbirə hazır olmadığını bildirib. ECRİ hər hansı qanunvericilik bazasının və siyasətin olmamasının ayrı-seçkiliyin müxtəlif formalarına gətirib çıxara biləcəyini və LGBTİ şəxslərə qarşı daha çox dözümsüzlük və zorakılığa yol açma biləcəyini (bax. Bölmə II.B) hesab edir. ECRİ hakimiyyət orqanlarının LGBTİ məsələlərində ictimai rəyin irəliləməsi və bu həssas qrupa cəmiyyət tərəfindən daha müsbət münasibətin formalaşması istiqamətində heç bir təşəbbüs göstərmədiyini təəssüflə qeyd edir. Bununla bağlı ECRİ Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının (AŞPA) 2418 (2022) sayılı qətnaməsindəki tövsiyələrdən ilhamlanaraq LGBTİ şəxslərin bərabərliyini tanımaq və anti-LGBTİ nifrətinin qarşısını almaq və onunla mübarizə aparmaq məqsədilə hökumət orqanlarını xüsusi tədbirlər görməyə qətiyyətlə təşviq edir.⁴⁵
32. ECRİ hakimiyyət orqanlarına cinsi oriyentasiya, gender kimliyi və cinsi xüsusiyyətlərə əsaslanan dözümsüzlük və ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə aparmaq üçün fəaliyyət planı qəbul etməyi və həyata keçirməyi tövsiyə edir. Bu planda LGBTİ şəxslər və onların yaşayış şəraiti haqqında maarifləndirmənin artırılması və bərabər rəftar hüququnu reallaşdırmaq üçün LGBTİ şəxsləri anlamaqı təşviq etmək məqsədləri yer almalıdır.
33. ECRİ-nin həmsöhbətləri cinsin qanuni şəkildə tanınmasının davamlı problem olaraq qaldığını və transgender şəxslərin tez-tez səhiyyədə ayrı-seçkiliklə üzləşdiklərini bildirib.⁴⁶ Ölkədə hormonal müalicə yazmağa razı olan həkimlərin az olduğu görünür. Bunun nəticəsində də transseksuallar dərman almaq üçün adətən qara bazara müraciət edir. Cinsiyyətin dəyişdirilməsi əməliyyatının mövcud olmasına baxmayaraq nə proseduru tənzimləyən bir sənəd nə də bu əməliyyatdan sonra cinsin tanınmasını təmin edən qanun mövcuddur. Bu, transseksual qadınların kişi olaraq orduda xidmət etmə öhdəliyi də daxil olmaqla bəzi çətinliklərlə nəticələnir.⁴⁷ Bəziləri sonda fahişəliklə də məşğul olur. Bu da cinayətdir və sözü gedən şəxslərin qəsb və insan alveri işlərində daha həssas qurbana çevirir.
34. Verilən məlumata görə transgenderlərin şəxsiyyət vəsiqələrini dəyişdirə bildiyi fərdi hallar olub. Lakin bu, yalnız məhkəmə prosesləri və cinsiyyətin dəyişdirilməsi əməliyyatı, həmçinin sterilizasiya sübutu təqdim edilməklə mümkün olub.⁴⁸ Buna görə də ECRİ cinsin qanuni şəkildə tanınması və cinsin dəyişdirilməsi ilə bağlı hüquqi bazanın işlənib hazırlanmalı olduğunu hesab edir. Məsələn, cinsin dəyişdirilməsi şəxsi sənədlərdə cinsiyyətin dəyişdirilməsi üçün ilkin şərt

⁴⁴ Bax. ILGA-Avropa (2022a).

⁴⁵ Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞ) Cənubi Qafqazda LGBTİ şəxslərin hüquqlarının iddia edilən pozulması ilə bağlı 2418 (2022) sayılı [Qətnaməsi, § 9.5](#).

⁴⁶ Bax bənzər, BMT, CESCR (2021), op.cit, § 18-19.

⁴⁷ Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞ) Bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi Komitəsinin [Hesabatının](#) § 35-ə, Assambleyanın [2418 sayılı Qətnaməsinə İzahedici Memorandum \(2022\)](#), op.cit. Bununla əlaqədar olaraq vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları LGBTİ şəxslərin hərbi xidmətin tibbi müayinəsindən keçməməsi riskinin də olduğunu ECRİ-yə bildiriblər. Buna görə də bəziləri cinsi oriyentasiyalarını gizli saxlamağa çalışırlar. Çünki işəgötürənlərin adətən iş müsahibələri zamanı soruşduğu hərbi bileti almaq üçün hərbi xidmət keçmək lazımdır.

⁴⁸ LGBT Azərbaycan Alyansı/Minority Azerbaijan/AZAD LGBT Kollektivi (2019):6.

olmamalıdır. Bununla əlaqədar olaraq ECRİ hakimiyyət orqanlarını şəxsin cinsiyyətinin dəyişdirilməsinin tez, şəffaf və əlçatan şəkildə qanuni şəkildə tanınmasını təmin etmək məqsədilə transgəndərlərin öz müqəddəratını təyin etmə hüququna dair⁴⁹ Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞPA) 2048 (2015) və 2116 (2017) Təvsiyələrində⁵⁰ istinad edilən standartlar kimi beynəlxalq standartlardan və digər müvafiq standartlara⁵¹, həmçinin Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququndan⁵² ilham almağa təşviq edir. Bu cəhətdən AŞPA-nın bu yaxınlarda qəbul etdiyi 2418 (2022) sayılı Qətnaməyə də istinad edilməlidir. Həmin qətnamədə məhz bu məsələ ilə bağlı Azərbaycan üçün təvsiyələr yer alır.⁵³

35. ECRİ genderin tanınması və cinsin dəyişdirilməsi ilə bağlı hüquqi bazanın Avropa Şurasının müvafiq standartlarına, o cümlədən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququna uyğunlaşdırılması istiqamətində tədbirlər görməyi hökumət orqanlarına təvsiyə edir.

36. Hazırkı monitoring dövrü çərçivəsində ECRİ kişi və ya qadının ciddi tibbi təriflərinə uyğun gəlməyən xromosom, hormonal və ya anatomik xüsusiyyətlərlə doğulmuş interseks şəxslərin vəziyyətini də əhatə edir.⁵⁴ Bu şəxslərin bir çoxu tibbi müdaxilələr nəticəsində əziyyət çəkir, əksər hallarda bu müdaxilələr razılaşdırılmamış və tibbi baxımdan lazımsız olur və geri dönməz nəticələrə gətirib çıxarır. ECRİ məsələ ilə bağlı məlumat çatışmazlığının olmasını və bunun vəziyyətin qiymətləndirilməsini çətinləşdirdiyini başa düşür. Lakin hakimiyyət orqanları "Uşaqların məcburi dispanserizasiyası haqqında" Qanunun⁵⁵ həmçinin onların müalicəsi ilə bağlı tibbi protokol olmasa belə interseks uşaqların vəziyyətinə uyğun olduğunu ECRİ-yə bildiriblər. Hesabatlar⁵⁶ interseks uşaqlar üzərində edilən "normallaşdırıcı" əməliyyatların hələ də aparıldığını qeyd edir. Bununla bağlı olaraq ECRİ uşaqların fiziki toxunulmazlıq və bədən muxtariyyəti hüququnun səmərəli şəkildə müdafiə edilməli olması və uşaq öz müqəddəratını təyin etmə hüququna və azad və məlumatlı razılıq prinsipinə əsaslanan qərarla iştirak edənə qədər cinsiyyətin normallaşdırılmasına imkan verən tibbi baxımdan lüzumsuz cinsi "normallaşdırıcı" cərrahiyyə və digər müalicələrin qadağan edilməli olması haqqında artan sayda beynəlxalq qurumların mövqeyini xatırladır.⁵⁷ ECRİ interseks uşaqlar üzərində lazımsız cərrahiyyə və müalicələri qadağan edən qanunvericiliyin qəbulu istiqamətində hökumət orqanlarını addımlar atmağa şiddətlə dəvət edir.

⁴⁹ Bax www.Yogyakartaprinciples.org 2017: Prinsip 31.C.i.

⁵⁰ Avropa Şurasının Parlament Assambleyası (AŞPA), Qətnamə 2048 (2015): § 6.2.1/6.3.1; PACE, Təvsiyə 2116 (2017), § 7.3.

⁵¹ Avropa Şurası, Nazirlər Komitəsi (2010): §§ 20-22.; Avropa Şurası, Cinsi orientasiya və gender kimliyi şöbəsi (2015); Avropa Şurası, CommDH(2009).

⁵³ Avropa Şurası, AŞPA Qətnamə 2418 (2022) , op.cit, § 9.7.

⁵⁴ Aİ FRA (2015): 2.

⁵⁵ Bu Qanunun məqsədi uşaqların sağlamlığının qorunması və möhkəmləndirilməsi, uşaqlar arasında xəstəlik, əlillik və ölüm hallarının azaldılması, uşaqların xəstəliklərdən qorunması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

⁵⁶ Nəfəs LGBT Azərbaycan Alyansı (2019): 10.

⁵⁷ Avropa Parlamenti (2019); Avropa Şurası Parlament Assambleyası (2017); Avropa Şurası, CommDH (2015).

II. NİFRƏT NİTQİ VƏ NİFRƏTƏ ƏSASLANAN ŞİDDƏT

A. Nifrət nitqi⁵⁸

Məlumat

37. Hakimiyyət orqanlarının verdiyi məlumata görə son beş ildə ümumilikdə 9 iş üzrə Cinayət Məcəlləsinin 283-cü (milli, irqi, sosial və ya dini düşmənçiliyin salınması⁵⁹) maddəsi ilə ittiham irəli sürülüb: 2016-cı ildə iki, 2017-ci və 2018-ci illərdə sadəcə bir, 2020-ci ildə iki və 2021-ci ildə üç iş.⁶⁰ Bu işlərdə yalnız bir nəfər məhkum edilib.⁶¹ Dövlət orqanları İnzibati Xətalər Məcəlləsinin dəyişdirilmiş müddəalarına (İnternet vasitəsilə yayılmağa görə məsuliyyət haqqında 388-ci maddənin 1-ci bəndinə əsasən⁶²) mümkün olan müdafiə vasitələri ilə bağlı məlumat da təqdim edib. 2020-ci ildə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş 43 şəxsdən 33-ü inzibati həbsə (bir aya qədər⁶³) məhkum edilib, 10 nəfərə isə (beş yüz manat, yəni 295 avro) inzibati cərimə kəsilib. 2021-ci ildə sadəcə bir nəfərə inzibati cərimə kəsilib. Təəssüf ki, ECRİ bu cinayətlərin dəqiq təbiətinə istinad edə bilmir.

İctimai diskurs

38. Hakimiyyət orqanları multikulturalizmin və tolerantlığın Azərbaycan cəmiyyətinin tarixən ayrılmaz tərkib hissəsi olduğunu ECRİ-yə dəfələrlə vurğulayıb və ECRİ bunu alqışlayır. Səfər zamanı ECRİ nümayəndə heyəti mədəniyyətlərarası tolerantlıq və əhali arasında müxtəlif mənşəli insanlara, məsələn, yəhudi icmasına qarşı müsbət münasibət haqqında məlumatları da eşidib və bu da arxayınçılıq doğurur. Lakin ECRİ insanların hələ də müxtəlif səbəblərdən, o cümlədən siyasi mövqelərindən və ya gender kimliyindən ötrü asanlıqla nifrət nitqinə məruz qala biləcəklərini narahatlıqla qeyd edir. Bir çox həmsöhbətlər nifrət nitqinin ən çox hədəfində olan qrupların ermənilər kimi etnik və dil azlıqların, eləcə də cinsi azlıqların olduğunu təsdiqləyib.

39. Beşinci hesabatında (§ 29) ECRİ bütün səviyyələrdə siyasi liderlərə ermənilərə qarşı nifrət dolu çıxışlardan çəkinməyi tövsiyə edib. ECRİ Ermənistanla qarşı davamlı düşmənçilik hekayəsinin Dağlıq Qarabağla bağlı uzunmüddətli münaqişə və qarşıdurmalar kontekstindən qaynaqlandığını qeyd edir.⁶⁴ Hakimiyyət orqanları ECRİ-nin səfəri zamanı Azərbaycan cəmiyyətinin narazılığının erməni əsilli şəxslərə deyil erməni qərar qəbul edənlərə qarşı olduğunu dəfələrlə vurğulayıb. Lakin, Azərbaycanın siyasi və digər ictimai diskursunda erməni qərarvericilərə qarşı edilən çıxışlar və ermənilərə etnik və ya milli birlik kimi nifrət nitqi arasında sərhədlər aydın deyil və onları ayırd etmək praktiki olaraq qeyri-mümkündür.⁶⁵ Bu hekayə həmçinin 27 sentyabr 2020-ci ildə Dağlıq Qarabağda və onun ətrafında

⁵⁸ Nifrət nitqinin və nifrət cinayətinin təriflərinə [ECRİ-nin sözlüyündə](#) baxın.

⁵⁹ Kütləvi informasiya vasitələrində etnik, dini, irqi və ya sosial zəmində nifrət və düşmənçiliyin qızışdırılmasında təqsirli bilindikləri zaman təqsirkarları 8000-12000 manat (təxminən 4700-7000 avro) məbləğində cərimə, iki ilədək müddətə islah işləri və ya dörd ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə gözləyir. Bu cinayətlər zorakılıq tətbiq edilməklə və ya zorakılıq hədəsi ilə törədildikdə, təqsirkarları 5 ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası gözləyir.

⁶⁰ Faktla bağlı Daxili İşlər Nazirliyi və Baş Prokurorluq tərəfindən bir iş, digər işlər isə Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti tərəfindən başlanıb.

⁶¹ Bax həmçinin BMT, CERD (2022a), *op.cit.*: § 16 (a).

⁶² [Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi \(e-qanun.az\)](#). Bu düzəlişlər "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" Qanuna edilən dəyişikliklərlə paralel olaraq 2020-ci ildə qüvvəyə minib (bax. § 48).

⁶³ İnzibati həbs (30 günə qədər) hökm verilmədən əvvəl açıq dinləmə tələb etmir.

⁶⁴ ECRİ qeyd edir ki, bu hesabatda heç nəyin Ermənistanın və Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədləri daxilində suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə, BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822 (1993), 853 (1993), 874 (1993) və 884 (1993) sayılı qətnamələrinin müddəalarına və [Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Ermənistan Respublikasının Baş nazirinin və Rusiya Federasiyası Prezidentinin 9 noyabr 2020-ci il tarixli Bəyanatına \("Üçtərəfli Bəyanat"\)](#) zidd olaraq şərh edilə bilinmədiyini qeyd edir.

⁶⁵ Bax bənzər AŞ Milli Azlıqların Müdafiəsi üzrə Çərçivə Konvensiyası (FCNM) (2017), Azərbaycan üzrə [Dördüncü rəy](#), § 40, ACFC/OP/IV(2017)006.

başlayan və 9 noyabr 2020-ci ildə başa çatan (44 günlük müharibə) tam atəşkəs haqqında “Üçtərəfli Bəyanat”la bitən hərbi əməliyyatlar zamanı da kəskinləşib.

40. Bu döyüşlərdən əvvəl, döyüşlər zamanı və ondan sonra ictimai diskurs ən yüksək siyasi səviyyə də daxil olmaqla siyasətçilər və digər ictimai xadimlər tərəfindən açıq bəyanatlarda qızıqıcı ritorikadan istifadə edilməsi, həmçinin nifrət və insanlıqdan kənar məzmunun ənənəvi və sosial mediada geniş yayılması ilə yadda qalıb.⁶⁶ 2021-ci ilin aprelinde Bakıda Hərbi Qənimətlər Parkının açılışı və burada erməni hərbi texnikasının və şəxsi heyətinin çox mənfi şəkildə göstərilməsi də bir çox tənqidlərə səbəb olub.⁶⁷ ECRİ digər beynəlxalq qurumlar, o cümlədən Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili və BMT-nin İrqi ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi ilə bağlı Komitəsi (CERD) tərəfindən “təcavüz” dili və irqçi stereotipləri təbliğ edən və düşmənçilikləri davam etdirən düşmənçilik xarakterli hekayələrə müntəzəm müraciət edilməsi ilə bağlı ciddi narahatlıqlarını⁶⁸ ifadə edir.
41. ECRİ uzun zamandır davam edən münaqişə və qarşıdurmalar kontekstində çoxsaylı məcburi köçkünlər də daxil olmaqla Azərbaycan əhalisinin çəkdiyi əzabları başa düşür. Lakin, o, indi səylərin davamlı sülhün və təsirə məruz qalan əhali arasında həqiqi barışıqın təşviqinə yönəldilməli olduğunu düşünür. Bununla bağlı olaraq, ECRİ-nin nümayəndə heyəti təmas səfəri zamanı Azərbaycan hakimiyyətinin bu məqsədlə razılaşdırılmış fəaliyyətə açıqlığını və istəyini müsbət dəyərləndirib. Bu kontekstdə ECRİ etimad quruculuğu tədbirlərinə, ələlxsus da vətəndaş cəmiyyətinin, medianın və digər müvafiq qeyri-siyasi iştirakçıların (o cümlədən ombudsman tipli qurumların) dəvət edilməsinin və dinc və inklüziv cəmiyyətlərin təşviqi üçün gənclərin mümkün qədər geniş şəkildə cəlb edilməsinin əhəmiyyətini xatırladır. Bu kontekstdə Avropa Şurası tərəfindən 2022-ci ildə Ermənistan və Azərbaycan vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinin və media peşəkarlarının iştirak etdiyi iki tədbirə istinad etmək olar.⁶⁹ Buna üçün də o, Avropada qarşıdurmalar və həll olunmamış münaqişələrlə bağlı ultra-millətçi və irqçi nifrət nitqi və zorakılığının qarşısının alınması və onunla mübarizə haqqında bəyanatına və orada qeyd edilmiş tövsiyələrə,⁷⁰ həmçinin Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinin müvafiq tövsiyələrinə istinad edir.⁷¹
42. Anti-LGBTİ bəyanatlar da Azərbaycanın siyasi nitqində adi bir hadisəyə çevrilib və LGBTİ icmalarının üzvləri tez-tez ölkənin ənənələrinə, milli kimlik və dəyərlərə⁷² təhlükə yaradan şəxslər kimi təsvir edilir (bax həmçinin I.D bölməsi). LGBTİ şəxslər

⁶⁶ UCLA Hüquq Məktəbi, İnsan Hüquqları üzrə Promise İnstitutu (2022). Məsələn olaraq üçün 2020-ci ilin oktyabrında Azərbaycanın “Qarabağ” futbol klubunun o vaxtkı mətbuat xidmətinin rəhbərinin Facebook-da dərc etdiyi, o cümlədən “...Erməniləri öldürməliyik. Qadın, uşaq, qoca olması fərq etmz. Nə olursa olsun hər kəsi öldürməliyik” yazısını qeyd edək. Buna görə də o, bunu ‘irqçi davranış’ kimi qiymətləndirən Avropa Futbol Assosiasiyaları İttifaqı (UEFA) tərəfindən ömürlük futboldan uzaqlaşdırılıb. Bax [Qərar](#). UEFA Nəzəret, Etika və İntizam Qurumu (26 noyabr 2020).

⁶⁷ Avropa Şurası (AŞ), İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (CommDH) (2021), İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin Azərbaycan Prezidentinə Məktubu, CommHR/DM/sf 018-2021. ECRİ Hərbi Qənimətlər Parkında müharibə zamanı götürülmüş erməni hərbi texnikasının və ölü və ölməkdə olan erməni əsgərlərinin təsvir edən manekenlər kimi insanlıqdan uzaq səhnələrin nümayiş etdirildiyini qeyd edir. O zamandan bəri Azərbaycan hakimiyyət orqanları bu manekenləri yığıdırıb. Bax OC Media (2021b).

⁶⁸ CommDH(2021) 29, op.cit. § 76; BMT, CERD (2022a), op.cit.: § 4 (c).

⁶⁹ [“Ermənistan və Azərbaycanın vətəndaş cəmiyyətləri arasında dialoqun bərpası üçün etimad quruculuğu tədbirləri” mövzusunda kəşfiyyət xarakterli görüş - Siyasi Məsələlər və Xarici Əlaqələr Direktorluğu \(coe.int\); Avropa Şurasının təşəbbüsü ilə Ermənistan və Azərbaycan vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələri gənc jurnalistlərin həssas mövzularda balanslaşdırılmış reportaj hazırlamaq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi yollarını müzakirə etmək üçün bir araya gəlib - Siyasi Məsələlər və Xarici Əlaqələr Direktorluğu \(coe.int\)](#). Ermənistan və Azərbaycan vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələri arasında ilk görüş 2022-ci il mayın 16-dan 18-dək Venesiyada (İtaliya) keçirilib. Gənc jurnalistlərin həssas mövzularda balanslaşdırılmış reportaj hazırlamaq bacarıqlarının inkişaf etdirmək məqsədilə ikinci və monitorinq görüşü dekabrın 8-dən 9-dək Tbilisidə (Gürcüstan) keçirilib. İştirakçılar dialoqu 2023-cü ildə davam etdirmək haqqında razılığa gəliblər.

⁷⁰ Avropada qarşıdurmalar və həll olunmamış münaqişələrlə bağlı ultra-millətçi və irqçi nifrət nitqi və zorakılığının qarşısının alınması və onunla mübarizə haqqında [bəyanat](#)(Mart 2021).

⁷¹ CommDH (2021)29, op.cit. §§76-87.

⁷² OC Media (2022).

2020-ci ildə “Hitler bütün geyləri silmədiyinə”⁷³ təəssüfləndiyini bildiren Vətəndaş Birliyi Partiyasının İdarə Heyətinin üzvü və 2021-ci ildə cinsi azlıqlara qarşı “üsyən”i müdafiə edən Azərbaycan Milli Məclisinin İnsan Hüquqları Komitəsinin sədr müavini⁷⁴ də daxil olmaqla siyasi liderlər tərəfindən artan damğa və yüksək səviyyədə təhqiredici ifadələrə məruz qalıb. ECRİ LGBTİ şəxslərinin həmçinin siyasi opponentləri təhqir etmək üçün ritorik vasitə kimi istifadə olunmasını da təəssüflə qeyd edir. Siyasi forumlara əlavə olaraq digər ictimai xadimlərin LGBTİ-yə qarşı bəyanatları ilə bağlı nümunələr nisbətən cavabsız qalır.⁷⁵

43. LGBTİ şəxslərə qarşı onlayn nifrət nitqi də geniş şəkildə yayılıb. Onlayn nifrət nitqi ilə bağlı 2021-ci ildə dərc edilmiş monitoring hesabatına görə 2020-ci ilin yanvar-dekabr ayları ərzində monitoring edilən 412 media məzmunundan 286-sı LGBTİ şəxslərə qarşı stereotip və ayrı-seçkilik xarakterli ifadələrdən istifadə edib.⁷⁶ 2017-ci ildə polisın LGBTİ şəxslərə qarşı etdiyi reydləri zamanı (bax həmçinin § 92) sosial mediada LGBTİ-yə qarşı nifrət nitqi pik həddə çatıb.⁷⁷ Bu tendensiya digər insidentlərlə, o cümlədən tanınmış bloqker xanımın İntaqram hesabında LGBTİ icmalarının üzvlərinə, xüsusən də transgenderlərə qarşı təkrar və açıq-aşkar zorakılıq çağırışları ilə davam edib.⁷⁸

Nifrət nitqinə verilən cavablar

44. ECRİ Azərbaycanda əks-hekayə hazırlayaraq nifrət nitqi ilə mübarizə aparan heç bir tədbirin olmamasından təəssüf hissi keçirir. Təəssüf ki, siyasi şəxslər tərəfindən nifrət dolu çıxışlar davam etməkdədir (bax §§ 39-40). Nifrət nitqinin dərhal və ictimai şəkildə pislənməsi çox nadir hallarda və əsasən vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının təşəbbüsləri nəticəsində baş verir. Nadir yaxşı nümunələr nümunələr arasında qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən birgə bəyanatda qeyd edilən siyasi partiya liderinin homoseksual kişilərə qarşı nasist təqibinin təbliğatının pislənməsi (bax. 71-ci qey) daxildir.⁷⁹ Bundan əlavə, dövlət qurumunun mətbuat xidmətinin rəhbəri 2020-ci ildə Dağlıq Qarabağda silahlı münaqişədə həlak olangey fəalın ölümü ilə bağlı söylədiyi və ölkədə rezonans doğuran nifrət dolu fikirlərdən sonra istefa verməli olub.⁸⁰

45. ECRİ yüksək səviyyəli məmurlar, siyasətçilər, dini, iqtisadi və icma liderlər də daxil olmaqla ictimai xadimlərin irqçi və LGBTİ-yə qarşı nifrət nitqinin ifadəsinə güclü əks-nitq mesajları və alternativ nitqlə əks cavab vermək üçün çevik, qəti və ictimai mövqe tutmağa və bu cür hər hansı ifadəyə münasibət bildirməyə güclü şəkildə təşviq edilməli olduqlarını və nifrət nitqinin hədəfində olanlara həmrəylik ifadə etmək də daxil olmaqla icmalar arasında anlaşmanı təşviq etmələrini tövsiyə edir. Seçilmiş orqanlar və siyasi partiyalar nifrət nitqinin istifadəsini qadağan edən aidiyyəti davranış kodeksi qəbul etməli, öz üzvlərini və izləyicilərini onunla məşğul olmaqdan, onu dəstəkləməkdən və ya yaymaqdan çəkinməyə dəvət etməli və sanksiyaları nəzərdə tutmalıdırlar. Bununla əlaqədar olaraq ECRİ nifrət nitqi ilə mübarizə üzrə 15 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinə, Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə nifrət nitqi ilə mübarizə üzrə CM/Rec (2022)16 sayılı Tövsiyəsinə və Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 2443 (2022) sayılı qətnaməsində

⁷³ ILGA-Avropa (2021).

⁷⁴ ILGA (2022a).

⁷⁵ OC Media (2022).

⁷⁶ QueeRadar (2021b).

⁷⁷ QueeRadar (2020).

⁷⁸ Meydan TV (2021); Minority (2021); OC Media (2021a); Gender Resurs Mərkəzi (2021).

⁷⁹ Azlıq (2020), Nəfəs LGBT Azərbaycan Alyansı, Azlıq Azərbaycan və AZAD LGBT Kollektivinin Birgə Bəyanatı; ILGA-Avropa (2021).

⁸⁰ Bu hadisə ilə bağlı mətbuat xidmətinin rəhbəri sosial şəbəkədə aşağıdakıları deyib: “..LGBT nə p...dur ki, onun üzvü də gedib bizi torpağı qoruya. Onları niyə belə hörmət izzətlə yad edirsən axı? Onları xatırlatmaq belə əhəmiyyətsizdir. Müqayisə eləməyə normal mənbə, tip, insan tapa bilərdin. [...] Belələrinə qəhrman şəhidlərimizlə eyni tutma”. Bax ILGA-Avropa (2021).

46. Qurbanlara dəstəyin verilməsilə bağlı olaraq ECRİ “Ödənişsiz hüquqi yardım haqqında” Qanun layihəsinin hazırlanması prosesini məmnuniyyətlə qeyd edir. ECRİ layihənin tam detallarına sahib olmasa da, benefisiarların arasında miqrantların/qaçqınların da olduğu ona bildirilib bildirilib və ECRİ bunu alqışlayır. ECRİ pulsuz hüquqi yardımın göstərilməsinin problemin həlli yolundakı maneələrin aradan qaldırılması üçün mühüm addım olduğunu və nifrət nitqindən istifadənin hədəfinə çevrilmiş şəxslərin öz hüquqlarını həyata keçirməyə həvəsləndirə biləcəyini düşünür. Çünki məhkəmə prosesləri onun səbəb olduğu qeyri-qanuni müdaxilənin dayandırılmasını və/və ya onun nəticələrinin aradan qaldırılmasını tələb etmək üçün prosesin tərkib hissəsidir.⁸¹
47. Audio-vizual mediada və mətbuatda özünü tənziqləməyə gəlincə ECRİ elektron medianı da əhatə edən və özünü tənziqləmə orqanı olan Mətbuat Şurasının jurnalistin, digərlərlə yanaşı, vətəndaşlığına, irqinə, cinsinə, dininə və dilinə görə şəxsləri tənqid etməməsini və jurnalistin bu cür məlumatları vurğulamamasını bildiren Etik Davranış Kodeksini qəbul etdiyini qeyd edir. Mətbuat Şurası şikayətlərə baxdıqdan sonra xəbərdarlıq verə bilər. ECRİ-nin mandatı ilə bağlı səbəblərə görə Mətbuat Şurasına heç bir işin göndərilmədiyi ECRİ-yə bildirilib. Mediada LGBTİ-qarşı açıq-aşkar nifrət nitqi ilə bağlı insidentləri nəzərə alaraq ECRİ damğalayıcı və ayrı-seçkilik xarakterli şərhlərin qadağan edilməsinin və Etik Davranış Kodeksinə⁸² cinsi oriyentasiya və gender kimliyi səbəblərinin əlavə edilməsinin mediada irqçi və LGBTİ-yə qarşı nifrət nitqi ilə mübarizəni asanlaşdırma biləcəyini düşünür.
48. Onlayn nifrət nitqinə qarşı mübarizəyə gəlincə ECRİ internet və sosial media da daxil olmaqla zorakılığı və dini ekstremizmi təbliğ edən və ya milli, irqi və ya dini nifrət və düşmənçiliyi təşviq edən hər hansı məlumatın yayılmasını internet provayderlərinə və fərdlərə qadağan etməklə irqçi nifrət nitqi ilə mübarizə aparmaq məqsədilə “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” Qanuna edilən 2020-ci il düzəlişini məmnunluqla qeyd edir.⁸³ Bu dəyişikliyə görə qanunsuz məzmun qaldırılmalı və səkkiz saat ərzində silinməlidir. Hakimiyyət orqanları həmçinin Daxili İşlər Nazirliyinin tərkibində kibercinayətkarlıqla mübarizə qurumlarının təsis edildiyini və onların lazımi avadanlıq və ixtisaslı kadrlarla təmin olunması istiqamətində tədbirlərin görüldüyünü qeyd edib. ECRİ hakimiyyət orqanlarını onlayn nifrət nitqinin səmərəli monitorinqi, qarşısının alınması və onunla mübarizə üçün anti-kibercinayətkarlıq qurumlarının lazımi qaynaqlarla təmin etməyə təşviq edir. Bununla bağlı olaraq, ECRİ eyni zamanda hakimiyyət orqanlarını kompüter sistemləri vasitəsilə törədilmiş irqçi və ksenofob xarakterli əməllərin cinayət hesab edilməsinə dair Kibercinayətkarlıq Konvensiyasına Birinci Əlavə Protokolunu imzalamağa və ratifikasiya etməyə dəvət edir.⁸⁴
49. Hüquq müdafiə vasitələrinə gəldikdə isə Cinayət Məcəlləsinin 283-cü maddəsi ictimai sferada nifrət nitqinin istifadəsinə qarşı əsas vasitə kimi görünür. ECRİ bu müddəanın nadir hallarda tətbiq edildiyini və çətin şəkildə uğurlu olduğunu narahatlıqla qeyd edir. ECRİ bunun nifrət nitqinin səmərəli şəkildə cəzalandırılma bilinməyəcəyini və cəzasız qala biləcəyi barədə ictimaiyyətə güclü mesaj göndərdiyini düşünür. Məsələn, internet bloqqerinin işində (§ 43) heç bir ittiham irəli sürülməyib.⁸⁵ Bu kontekstdə 283-cü maddə nifrət və ayrı-seçkiliyin təhrikini əhatə edir. Lakin, o, irqçilik və irqi ayrı-seçkiliyə qarşı milli qanunvericiliyə dair 7

⁸¹ ECRİ ÜST No. 15, İzahedici Memorandum, § 111 və 154.

⁸² Bax həmçinin Avropa Şurası, AŞPA Qətnamə 2418 (2022) , op.cit, § 9.7.

⁸³ Maddə 13 (2). Bu dəyişikliklər İnzibati Xətalər Məcəlləsinə edilən dəyişikliklərlə paralel şəkildə edilib.

⁸⁴ Azərbaycanın Avropa Şurası ilə müqavilələr siyahısı – [Ölkə statusu](#)

⁸⁵ OC Media (2021a).

saylı ÜST-ə zidd olaraq, nə zorakılığa təhriki cinayət hesab edir, nə də rəng, dil, vətəndaşlıq və etnik mənşə səbəblərini açıq şəkildə əhatə edir. Bundan əlavə, cinsi oriyentasiya, cinsi kimlik və cinsi xüsusiyyətlərin səbəblərini özündə ehtiva etmir. Bunun üçün də ECRİ hakimiyyət orqanlarının zorakılığa təhriki cinayət saymaq və həmçinin rəng, dil, vətəndaşlıq, etnik mənşə, cinsi oriyentasiya, gender kimliyi və cinsi xüsusiyyətlər səbəblərini öz irqçilik və ayrı-seçkiliklə mübarizəyə yönəlmiş bütün cinayət qanunvericiliyinin müddəalarına əlavə etmək məqsədilə cinayət qanunlarını ECRİ-nin və Avropa Şurasının digər standartlarına uyğunlaşdırmalar haqqındaki tövsiyəsini təkrar edir.

50. Bir neçə həmsöhbət ECRİ-nin əvvəlki hesabatında (§ 34) qeyd edildiyi kimi Cinayət Məcəlləsinin 283-cü maddəsinin və eyni zamanda nifrət nitqi ilə bağlı qanunvericilikdən sui-istifadəyə səbəb ola biləcək İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 388-ci maddəsinin 1-ci bəndinin (37-ci bənd) mümkün ixtiyari şərhinə diqqət çəkib. ECRİ məsələn insan hüquqları müdafiəçiləri, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları və jurnalistlər kimi irqi ayrı-seçkiliyə məruz qalan qruplara mənsub şəxslərin irqi ayrı-seçkiliklə üzleşən qrupların hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi istiqamətində fəaliyyətləri nəticəsində ayrı-seçkilik əməllərini pisləyən şəxslərə qarşı hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən başlatılan cavab prosedurları ilə bağlı iddialardan xüsusilə narahat olduğunu ifadə edir.⁸⁶
51. Bununla bağlı olaraq, 2021-ci ilin dekabrında KİV haqqında yeni Qanunun qəbulundan sonra narahatlıqlar ifadə edilib. Səfər zamanı ECRİ-nin bir çox həmsöhbətləri, həmçinin Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil⁸⁷ və Venesiya Komissiyası⁸⁸ məzmunun məhdudlaşdırılmasının (maddə 14) ifadə azadlığı hüququnun pozulması üçün yaratdığı risklərlə bağlı narahatlıqlarını paylaşib. Bununla bağlı ECRİ nifrət nitqi ilə mübarizəyə yönəlmiş istənilən səylərin heç vaxt müəyyən hüquq kimi ifadə azadlığının qanuni olaraq məruz qala biləcəyi məhdudluqları aşmamalı olmasını xatırladır. Halbuki bəzi hallarda ifadə azadlığını məhdudlaşdırmadan ona səmərəli cavab verilə bilər. Buna görə də ECRİ-nin 15 saylı ÜST-də qeyd etdiyi kimi nifrət nitqinin qarşısının alınması və onunla səmərəli şəkildə mübarizə aparmaq üçün maarifləndirmə, profilaktika və əks nitq, qurbanlara dəstək, özünütənzimləmə, tənzimləyici səlahiyyətlərdən istifadə və son çarə kimi cinayət təhqiqatı və cəza kimi bir sıra sahələrdə fəaliyyət tələb edilir. Bunun üçün də ECRİ hakimiyyət orqanlarının nifrət nitqinin qarşısını almaq və onunla mübarizə aparmaq məqsədilə daha strateji və koordinasiyalı yanaşma nümayiş etdirməli olduqlarını düşünür.
52. ECRİ hakimiyyət orqanlarının onlayn da daxil olmaqla irqçi və LGBTİ-yə qarşı nifrət nitqi ilə səmərəli mübarizə aparmaq məqsədilə hərtərəfli strategiya hazırlamaq üçün institutlararası işçi qrupu yaratmaqla nifrət nitqinə qarşı reaksiyalarını gücləndirmələrini tövsiyə edir. Bu qrupa aidiyyəti orqanlar, İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman), vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları və mümkün qədər media nümayəndələri daxil edilməlidir. Belə bir strategiya işlənib hazırlandığı zaman ECRİ-nin nifrət nitqi ilə mübarizə üzrə 15 saylı Ümumi Siyasət Tövsiyəsi və Nazirlər Komitəsinin nifrət nitqi ilə mübarizə üzrə CM/Rec(2022)16 Tövsiyəsi lazımı qaydada nəzərə alınmalıdır.

⁸⁶ Bax həmçinin BMT CERD (2022a), *op.cit.*: §§ 22-23.

⁸⁷ AŞ, İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil (CommDH) (2022), İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin Azərbaycan Prezidentinə Məktubu, CommHR/DM/sf 002-2022.

⁸⁸ AŞ, Venesiya Komissiyası, Venesiya Komissiyası və Avropa Şurasının İnsan Hüquqları və Qanunun Aliliyi Baş Direktorluğunun (DGI) Media haqqında Qanuna dair Birgə Rəyi, Venesiya Komissiyası tərəfindən qəbul edilib (17-18 iyun 2022-ci il), CDL - AD(2022)009-e, xüsusilə §§ 21-25; §§ 52-53.

B. Nifrətə əsaslanan şiddət

Məlumat

53. Cinayətlə bağlı statistika Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən toplanır və möhkəmləndirilir. ECRİ Azərbaycanın 2011-ci ildən bəri ATƏT/DTİHB-nin nifrət cinayətləri ilə bağlı məlumat bazasına məlumat və statistika təqdim etmədiyini təəssüflə qeyd edir.⁸⁹ Dövlət orqanlarının ECRİ-yə təqdim etdiyi məhdud məlumatda son beş ildə Cinayət Məcəlləsinin 109-cu (ayrı-seçkilik), 111-ci (irqi ayrı-seçkilik/aparteid) və 154-cü (vətəndaşların bərabərlik hüququnun pozulması) maddələri ilə cinayət işinin açılmadığı göstərilir.⁹⁰ Hakimiyyət orqanları 61.1.6-cı (ağırlaşdırıcı hallar) maddəsinin tətbiqi ilə bağlı heç bir məlumat verməyiblər.⁹¹
54. Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının ATƏT/DTİHB-yə təqdim etdiyi məlumatlara əsasən 2020-ci ildə beş, 2019-cu ildə altı, 2018-ci ildə bir və 2017-ci ildə beş nifrət səbəbli insident baş verib. Bunlara LGBT şəxslərə qarşı zorakı hücumların olduğu 13 hadisə və üç halda isə ermənilərə qarşı təhdidlər daxildir. Müxtəlif həmsöhbətlər hakimiyyət orqanlarının bu işləri səmərəli şəkildə araşdırmaq istəyinə və ya qabiliyyətinə inamın olmaması üzündən bu barədə nifrət cinayəti qurbanlar tərəfindən ümumiyyətlə az məlumatın verilməsi⁹² ECRİ-yə bildirilib.
55. Əvvəlki hesabatında (§ 33) verdiyi tövsiyəsinə baxmayaraq ECRİ nifrət nitqi, aparılan istintaqlar və ya təqiblər və hökmlər də daxil olmaqla irqçi (və ya LGBTİ-yə qarşı) nifrət cinayəti ilə bağlı bəyan edilmiş hadisələrin sayı haqqında hələ də sisteməlik məlumat toplanması olmadığını qeyd edir. Bu hadisələrlə bağlı vahid və müfəssəl məlumatın olmaması hüquq-mühafizə orqanları, prokurorluq orqanları və məhkəmələr tərəfindən bu cür əməllərə reaksiyanın qiymətləndirilməsini çox çətinləşdirir. Bundan əlavə, ECRİ Cinayət Məcəlləsinin maddələrinin prosessual hərəkətlərə görə bölündüyünü və onların bəzilərinin, o cümlədən, məsələn, 283-cü maddənin Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin istintaq səlahiyyətlərinə aid olduğunu və cinayət müddəasının qeyd edildiyi bu hallar üzrə məlumatlara ictimaiyyətin çıxışının faktiki olaraq mümkün olmadığını başa düşür.⁹³ Bununla bağlı olaraq ECRİ nifrət cinayətinin mövcudluğunu və onun təsirini açıq şəkildə etiraf etmənin nifrət cinayətinin qurbanları və şahidləri arasında hüquq-mühafizə orqanlarına, həmçinin bütövlükdə cinayət ədliyyə sistemində etimadın yaradılmasına kömək edəcəyini xatırladır. Buna görə də ECRİ hakimiyyət orqanlarının qərəzli səbəbi özündə ehtiva edən müfəssəl məlumat toplama sisteminin yaradılması məqsədilə səylərini artırmalı olduğunu düşünür.
56. ECRİ hakimiyyət orqanlarının irqçi və LGBTİ-yə qarşı nifrət nitqi və nifrət cinayəti hallarına inteqrasiya olunmuş və ardıcıl nəzarəti təklif edən, cinayət kateqoriyası, nifrət səbəbinin növü, hədəf qrup, habelə məhkəmə təqibi və nəticəsi haqqında tamamilən sahələrə ayrılmış müfəssəl məlumat toplama sistemi yaratmalı və bunu ictimaiyyətə açıq etməli olduğunu prioritet məsələ olaraq tövsiyə edir.

Nifrətə əsaslanan şiddətin təzahürləri

57. ECRİ 2020-ci ildə baş vermiş silahlı münaqişə və Dağlıq Qarabağda və onun ətrafında olmuş qarşıdurmalar zamanı və ondan sonra ermənilərə qarşı edilən zorakılıq, o cümlədən qəsdən öldürülmə və ya onların əmlakının geniş şəkildə məhv edilməsi haqqında qrafik təsvirləri olan çoxsaylı hesabatlar alıb.⁹⁴ Bu hesabatların çox ciddi xarakter daşımasına və bunlar barədə səmərəli təhqiqatlar

⁸⁹ Azərbaycan | HCRW (osce.org)

⁹⁰ Cinayət Məcəlləsinin 283-cü maddəsi ilə qaldırılan nifrət nitqi ilə bağlı işlərlə bağlı, bax 37-ci paragraf.

⁹¹ 61.1.6-cı maddədə "etnik, irqi və ya dini nifrət və ya fanatizm zəminində cinayətin törədilməsi ağırlaşdırıcı hal" olduğu göstərilir.

⁹² Bax bənzər BMT, CERD (2022a): *op.cit.*, § 18.

⁹³ Hakimiyyət orqanları 283-cü maddənin tətbiqi ilə bağlı məlumatların hər altı aydan bir prokurorluğa göndərildiyini ECRİ-yə bildirib.

⁹⁴ Həmçinin bax CommDH (2021)29, *op.cit.*, §§ 52-75.

aparılmalı olmasına baxmayaraq, ECRİ hərbi cinayətlərin ümumi məsələsinin və silahlı münaqişələr zamanı həm hərbcilərlə həm də mülki şəxslərlə rəftarın ECRİ-nin mandatından kənara çıxdığını, əsasən ümumi beynəlxalq ictimai hüququn və beynəlxalq humanitar hüququn prinsipləri ilə o cümlədən məhkəmə xarakteri olan digər beynəlxalq orqanlar tərəfindən həll edilməli olduğunu vurğulayır. Bununla bağlı olaraq, ECRİ beynəlxalq səviyyədə, xüsusən də Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi⁹⁵ və Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi⁹⁶ tərəfindən bu qurumlarada baxılmaqda olan işlərlə əlaqədar həyata keçirilən müvəqqəti tədbirlərə istinad edir.

58. LGBTİ və hüquq müdafiəçiləri Azərbaycanda LGBTİ şəxslərə qarşı stereotiplərin və qərəzlərin yayılmasının onları zorakılığa məruz qoymasında həmfikirdirlər. 2021-ci ildə 447 LGBTİ respondent arasında aparılmış onlayn sorğuda respondentlərin 92,4%-i cinsi oriyentasiya və ya cinsi kimliklərinə görə zorakılığın qurbanı olduqlarını qeyd edib.⁹⁷ Sorğu həmçinin transgender şəxslərin Covid-19 pandemiyası zamanı xüsusilə ayrı-seçkilik və zorakılıq riski altında olduqlarını və polisən bu hallarda heç bir təsirli dəstək vermədiyini vurğulayıb.⁹⁸
59. ECRİ son illərdə LGBTİ şəxslərə qarşı ölümlə nəticələnən bir neçə hadisənin baş verməsindən təəssüf hissi keçirir. Bunlara 2020-ci ildə bir transseksual qadının bıçaqlanması⁹⁹, həmçinin 2021-ci ildə yandırılmış cəsədi tapılan başqa bir transseksual qadının işi daxildir.¹⁰⁰ Bu yaxınlarda, 2022-ci ilin fevral ayında tanınmış LGBTİ hüquq müdafiəçisi və jurnalist Əvəz Hafizlinin əmisi oğlu tərəfindən “namus cinayəti” adlandırılan hadisədə vəhşicəsinə qətlə yetirilməsi¹⁰¹ LGBTİ icmaları arasında qəzəb doğurub. ECRİ-nin həmsöhbətləri bu hesabatda daha əvvəl xatırladılan bloqqer tərəfindən açıq şəkildə iki qurbanı hədəf alan nəzərəcarpacaq nifrət dilinin və zorakılığa çağırışın bu işlərin qızıqdırılmasında rol oynadığını düşünür.

Nifrətə əsaslanan şiddətə verilən cavablar

60. Başqa beynəlxalq qurumlar kimi¹⁰², ECRİ mövcud qanunvericilik bazasının kifayət qədər tətbiq edilməməsindən və qalan çatışmazlıqlardan dərin narahatlıq keçirir. Daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi (§ 55), qərəzli səbəb hər zaman göstərilmir və ağırlaşdırıcı hallar praktikada nadir hallarda tətbiq edilir. Hətta daha ciddi cinayət əməllərinə dair sübutlar olduqda belə faktiki olaraq bildirilmiş halların əksəriyyəti adi cinayətlər kimi qəbul edilib. Məsələn, Əvəz Hafizlinin işində (§ 59) cinayəti törədən şəxs qəsdən adam öldürmə maddəsi ilə cəza alıb (CM-nin 120.1-ci maddəsi). Amma nifrət cinayəti ilə bağlı şikayət məhkəmə tərəfindən sadəcə

⁹⁵ 27 sentyabr və 27 oktyabr 2020-ci il tarixlərində Məhkəməyə müvafiq olaraq Ermənistan və Azərbaycan tərəfindən verilmiş müvəqqəti tədbirlərə dair sorğular daxil olub. 29 sentyabr 2020-ci ildə Məhkəmə Reqlamentinin 39-cu Qaydasına uyğun olaraq müvəqqəti tədbir qəbul edilib. İrəliləməkdə olan vəziyyətin Konvensiyanın ciddi şəkildə pozulması riskinə səbəb olduğunu nəzərə alaraq o, həm Ermənistanı həm də Azərbaycanı mülki əhalinin Konvensiyada təsbit edilmiş hüquqlarının pozulmasına səbəb ola biləcək hər hansı təbirdən, xüsusən də hərbi əməliyyatlardan həmçinin onların həyatını və sağlamlığını təhlükəyə atacaq əməllərdən çəkinməyə, Konvensiyadan irəli gələn öhdəliklərinə, xüsusən 2-ci maddə (yaşamaq hüququ) və 3-cü maddə (işgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qadağan edilməsi) ilə bağlı öhdəliklərinə riayət etməyə çağırıb. 4 noyabr 2020-ci il tarixli bəyanatında Məhkəmə dövlətlərin münaqişə zamanı əsir düşənlərin və hüquqları başqa cür pozula biləcək şəxslərin Konvensiya hüquqlarına da hörmət etmək öhdəliyi daşdığını qeyd edib. 12 may 2021-ci il tarixində dövlətlərarası Ermənistan Azərbaycana qarşı (№ 42521/20) və Azərbaycan Ermənistanına qarşı (no. 47319/20) işlərinin ayrıldığı Məhkəmə Palatası Məhkəmənin Böyük Palatasının xeyrinə yurisdiksiyadan imtina edib. Bu işlərə hələ də baxılır.

⁹⁶ Bax. “İrqi ayrı-seçkililiyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiyanın tətbiqi” (Ermənistan Azərbaycana qarşı) ilə bağlı iş üzrə Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin müvəqqəti tədbirlər haqqında 7 dekabr 2021-ci il tarixli qərarı.

⁹⁷ Jam News (2021).

⁹⁸ QueeRadar (2021a).

⁹⁹ ILGA (2021).

¹⁰⁰ Global Voices (2021b); ILGA (2022a).

¹⁰¹ ILGA (2022b); ILGA (2022c); Global Voices (2022).

¹⁰² BMT, CERD (2022), op.cit: § 18; Avropa Şurası, AŞPA Qətnamə 2418 (2022), op.cit, § 9.4 və 10.3.

olaraq rədd edilib.¹⁰³ Bununla bağlı ECRİ Cinayət Məcəlləsinin 61.1.6-cı maddəsinə (53-cü bənd) əsasən cinsi oriyentasiyasının, gender kimliyinin və gender xüsusiyyətlərinin ağırlaşdırıcı hallar sırasına daxil edilmədiyini qeyd edir.

61. ECRİ cinsi oriyentasiya, gender kimliyi və cinsi xüsusiyyətlərin səbəblərini cinayət qanunvericiliyinə istənilən adi cinayət üçün ağırlaşdırıcı hallar kimi daxil etmələrini hakimiyyət orqanlarına tövsiyə edir.
62. Səmərəli istintaqın və araşdırmanın eləcə də nifrət cinayəti törədənlərin qarşısının alınmasının vacib əhəmiyyətini təkrarlayan ECRİ cinayət təqibinin olmamasının (bu hesabatda əvvəllər bildirilmiş hallarda olduğu kimi) müəyyən icmaların üzvlərinə qarşı edilən sui-istifadələr zamanı ümumi cəzasızlıq hissinin yaranmasına şərait yarada biləcəyini düşünür. Bununla əlaqədar olaraq ECRİ nifrət cinayətinin hər hansı formasına qarşı cinayət ədalət mühakiməsi sisteminin səmərəli fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə müəyyən tədbirlərin görülməli olduğunu düşünür və zorakılıq hadisələrinin irq üzündən olub-olmadığını müəyyən etmək üçün bütün məntiqli addımları atmaq üçün iştirakçı dövlətlərə öhdəlik qoyan Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququna istinad edir.¹⁰⁴ ECRİ Azərbaycan və Macarıstana qarşı son Məhkəmə qərarını da xatırladır. Bu qərarda Məhkəmə Azərbaycan hakimiyyəti tərəfindən etnik nifrət cinayətinə görə həbs cəzasının icrasını davam etdirilməməsinin əsassız olduğunu müəyyən edib.¹⁰⁵
63. ECRİ polis və prokurorluq xidmətlərinin bütün iddia edilən nifrət cinayəti hallarını səmərəli şəkildə araşdırmalarını və polis hesabatlarında və istintaqlarında eləcə də hər hansı növbəti məhkəmə proseslərində potensial qərəzli səbəbin ardıcıl olaraq nəzərə alınmasını təmin etmələrini hakimiyyət orqanlarına tövsiyə edir.
64. ECRİ nifrət nitqi və nifrət səbəbli zorakılıq haqqında biliklərin artırılması istiqamətində söylərini¹⁰⁶ müsbət hesab etsə də polis, prokurorluq və məhkəmə sisteminin nifrət cinayətlərinin müəyyən edilməsində və həllində problemlər yaşamaqda davam etdiyi və bu vəziyyəti düzəltmək üçün xidmətdaxili təlimin çox vaxt yetərsiz olduğu tez-tez ECRİ-yə bildirilir. Bu kontekstdə ECRİ nifrət cinayətinin dinamikasını başa düşmək və tanımaq məqsədilə hüquq-mühafizə orqanlarının işçiləri və digər cinayət ədalət mühakiməsi işçiləri arasında təcrübənin təkmilləşdirilməsinin əhəmiyyətini vurğulayır. Bundan əlavə, ECRİ polislə LGBTİ icmaları kimi həssas qruplar arasında dialoq və əməkdaşlığın qurulmasının hüquq-mühafizə orqanlarına yetərinə inamın olmaması nəticəsində yaranan yetərsiz maarifləndirmə probleminin həllində müsbət addım olacağını və hesabat/şikayət kanallarına əlçatanlığı artıracağını vurğulayır.
65. ECRİ polis, prokurorlar və hakimlər üçün irqçi və LGBTİ-yə qarşı zorakılıq aktları ilə necə davranmaq barədə əlavə təlimlər təşkil etmələrini hakimiyyət orqanlarına tövsiyə edir. Buraya qərəzli səbəblərin tanınması üçün təkmilləşdirilmiş prosedurlar daxil edilməlidir. Az hesabat problemini həll etmək məqsədilə hakimiyyət orqanları həmçinin polis və həssas qruplar, xüsusən də LGBTİ icmaları arasında dialoqa başlamalıdır.

¹⁰³ Cinayəti törədən şəxs Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin hökmü ilə 9 il 6 ay müddətinə azadlıqdan məhrum edilib. Bu da az cəzadır (bu maddə ilə maksimum 14 il, ağırlaşdırıcı şəraitdə qəsdən adam öldürmə isə 25 ilədək və ya ömürlük azadlıqdan məhrum edilə bilər). Bax ILGA (2022b); ILGA (2022c); Qlobal Səsələr (2022).

¹⁰⁴ Naçova və başqaları Bolqarıstana qarşı [GC], (№. 43577/98, 43579/98, 6.7.2005), §§ 160-168.

¹⁰⁵ Makucyan və Minasyan Azərbaycana və Macarıstana qarşı (no.17247/13, 26.5.2020), §§ 213-221.

¹⁰⁶ Dövlət orqanları 283-cü maddənin icrasının prokurorluq əməkdaşları üçün təşkil olunan təlimlərin tədris proqramlarına daxil edildiyi barəsində ECRİ-yə məlumat veriblər. Bundan əlavə 100-dən çox hakim müxtəlif maddələr, o cümlədən Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 14-cü maddəsi (ayrı-seçkilinin qadağan edilməsi) üzrə təklif olunan təlimlərdə iştirak edib.

III. İNTEQRASIYA VƏ İNKLÜZİVLİK

Ümumi baxış

66. 2009-cu ildə aparılmış siyahıyaalınmanın nəticələrinə əsasən Azərbaycan ərazisində yaşayan 16 "milliyyət" qeyd edilib: 180 324 ləzgi (2.02%), 120 306 erməni (1,36%), 119 307 rus (1.35%), 111 996 talış (1.26%), 49 838 avar (0.56%), 37 975 məshəti türkü (0.43%), 25 911 tatar (0.29%), 25 218 tat (0.28%), 21 509 ukraynalı (0.24%), 12 189 saxur (0.14%), 9 912 gürcü (0.11%), 9 084 yəhudi (0.1%), 6065 kürd (0.07%), 4 344 qırz (0.05%), 3 821 udin (0.04%), 2 233 xınalıq (0.03%), 1001 buduq (0.013%). Azərbaycanda azlıqların tanınması ilə bağlı inklüziv yanaşma mövcuddur. Bu da dolayısı ilə 2009-cu il əhalinin siyahıyaalınmasında azərbaycanlılardan başqa etnik qrupa mənsub olduqlarını qeyd edən bütün şəxsləri əhatə edir. Bu kontekstdə ECRİ azlıqların hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı detallar, xüsusən də milli azlıqların ayrı kimlik ifadəsi ilə bağlı Avropa Şurasının Milli azlıqların qorunması haqqında Çərçivə Konvensiyası üzrə Məşvərətçi Komitəsinin (FCNM)¹⁰⁷ işinə istinad edir.
67. ECRİ 2019-cu ildə aparılmış əhalinin siyahıyaalınmasının nəticələrinin 2022-ci ilin sentyabrında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Statistika Şöbəsinə təqdim edildiyini qeyd edir.¹⁰⁸ Bundan əlavə səfər zamanı müxtəlif həmsöhbətlər tərəfindən təsdiqləndiyi kimi ECRİ-nin narahatlıq keçirdiyi qruplar üzrə bərabərlik məlumatları hələ də mövcud deyil. Buna görə də ECRİ dövlət orqanlarını bu qrupların ehtiyaclarının dərəcəsini aydınlaşdırmaq və daha məqsədyönlü siyasət cavabları hazırlamaq üçün 2019-cu il siyahıyaalınmasının nəticələrindən geniş istifadə etməyə dəvət edir.
68. Dağlıq Qarabağda və onun ətrafında uzun müddət davam edən silahlı münaqişə və qarşıdurmalar nəticəsində Azərbaycanda 700 000-ə yaxın məcburi köçkünün yaşadığını xatırlatmaq lazımdır.¹⁰⁹ Dövlət orqanları ECRİ-yə məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması və sosial müdafiəsinin təmin edilməsi üçün ərsəyə gətirdikləri siyasətlər¹¹⁰ barədə geniş məlumat veriblər. Məcburi köçkünlər ECRİ-nin mandatı¹¹¹ çərçivəsində onun narahat olduğu qruplara daxil olmasalar da, ECRİ dövlət orqanlarından ölkədə ECRİ-yə aid olan qruplar üçün inteqrasiya tədbirlərinin işlənilməsi və həyata keçirilməsində bu tədbirlərdən ilhamlanmağa dəvət edir.
69. Bu hissədə ECRİ iki xüsusi qrupa və onların Azərbaycan cəmiyyətinə inteqrasiyasına və daxil edilməsinə diqqət yetirir: miqrantlar/qaçqınlar və qaraçılar.

A. Miqrantlar

Məlumat

70. 2022-ci il iyulun 1-də Azərbaycanda 168155 əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs (ümumi əhalinin sayı 10160648 nəfər) olub.¹¹² Azərbaycanda¹¹³ miqrasiya

¹⁰⁷ Son hesabatını görmək üçün bax Avropa Şurasının Milli azlıqların qorunması haqqında Çərçivə Konvensiyası üzrə Məşvərətçi Komitəsinin (FCNM) Azərbaycan haqqında Dördüncü rəyi (FCNM), ACFC/OP/IV(2017)006.

¹⁰⁸ www.stat.gov.az; UNSD — Demoqrafik və sosial statistika.

¹⁰⁹ Bu, həmçinin Dağlıq Qarabağa bitişik yeddi inzibati rayona da şamil edilir: Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı, Cəbrayıl, Zəngilan, Ağdam və Füzuli.

¹¹⁰ Hakimiyyət orqanlarından verilən məlumata görə 1994-cü ildə birinci Dağlıq Qarabağ müharibəsindən sonra 700 000 məcburi köçkünün Azərbaycana qayıtdığı 2003-cü ildən indiyədək Prezidentin 54 fərmanı/sərəncamı, Milli Məclisin 11 qanunu, hökumətin 194 qərarı/sərəncamı imzalanıb. Bundan əlavə Dövlət Proqramları və Tədbirlər Planları qəbul edilib. Üstəlik sosial və təhsil müavinətləri, vergi güzəştləri və pulsuz mənzil təmin edilib.

¹¹¹ Azərbaycanda məcburi köçkünlərin vəziyyəti ilə bağlı geniş məlumat əldə etmək üçün Avropa Şurasının (AŞ), İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (CommDH) (2019), 8-12 iyul 2019-cu il tarixlərində Azərbaycana səfərinin yekunları üzrə Hesabata baxın; CommDH (2019)27, §§ 97-133.

¹¹² BMT CERD (2022b), 2903-cü görüş haqqında xülasə qeyd, § 40 -41.

¹¹³ Azərbaycanda müvəqqəti olan, işləyən və yaşayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər haqqında bütün müvafiq məlumatlar Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən idarə edilən Vahid Miqrasiya Məlumat Sistemində (VMMS) saxlanılır.

statistikası üçün immiqrantlar ölkəyə daimi yaşamaq¹¹⁴ üçün daxil olmuş əcnəbilərdir (bu, yalnız iki illik müvəqqəti yaşadıqdan sonra verilir və beş il müddətində etibarlıdır).¹¹⁵ Hökumət orqanları 2021-ci ilin sonuna qədər ölkədə etibarlı daimi yaşayış yeri olan 11989 əcnəbi şəxs olduğunu ECRİ-yə bildirib. Bundan əlavə əcnəbilərin immiqrasiyası əsasən əmək miqrasiyası ilə bağlı olduğu üçün iş icazəsi olanların sayı da böyükdür. 31 dekabr 2021-ci il tarixində bu rəqəm 7626 olub. Bununla bağlı ECRİ daimi yaşayış icazəsi olan şəxslər üçün iş icazəsinin tələb olunmadığını qeyd edir.¹¹⁶

71. BMT QAK¹¹⁷ 2022-ci ilin fevral ayının məlumatına görə burada 1603 qaçqının, 42 sığınacaq axtaranın və 3585 vətəndaşlığı olmayan şəxsin olduğunu bildirir. Qaçqınların sayına görə Əfqanıstan (1109 nəfər) ilk sırada gəlib. Ondan sonra Rusiya Federasiyası (324) və İran (45) olub.¹¹⁸ Dövlət orqanları 2022-ci ilin fevral-dekabr aylarında Rusiya Federasiyasının Ukraynaya təcavüzü nəticəsində Ukraynadan qaçan 16418 nəfərin Azərbaycana gəldiyini və bu şəxslərin əksəriyyətinin ölkədə ailələri və ya qohumları olduğunu qeyd edib. BMT QAK-ın verdiyi məlumata görə 2022-ci ilin noyabr ayında Ukraynadan gələn qaçqın kimi qeydə alınan 3944 nəfər olub.¹¹⁹ ECRİ Azərbaycanın subsidiar mühafizə altında beynəlxalq mühafizə təmin etmədiyini qeyd edir.
72. Fərqli bir qeyddə ECRİ vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sayının azalmasını alqışlayır və hakimiyyət orqanları tərəfindən görülən tədbirlər, o cümlədən "Vətəndaşsızlıq üzrə İşçi Qrup"un yaradılması və 2018-ci ilin fevralında qəbul edilmiş qanunvericilik dəyişikliklərin mühüm amillər olduğunu hesab edir.¹²⁰

Siyasət çərçivəsi və dövlət orqanları tərəfindən görülən tədbirlər

73. ECRİ-nin son hesabatında (§ 51) verdiyi tövsiyəyə baxmayaraq ECRİ Azərbaycanda miqrant inteqrasiyası mövzusunda xüsusi əhatə edən ayrıca strategiyaların və ya planın hələ də mövcud olmadığını təəssüflə qeyd edir. Bununla belə, səfər zamanı Dövlət Miqrasiya Xidmətinin (DMX) Miqrasiya üzrə Aİ Ekspertizası (MIEUX+) Təşəbbüs çərçivəsində həyata keçirilən "Miqrantların İnteqrasiya Strategiyasının, əlaqədar Fəaliyyət Planının və Tədris Proqramının hazırlanmasına dəstək" adlı pilot layihə həyata keçirildiyi haqqında ECRİ-yə məlumat verilib. Və onun gözlənilən nəticələrindən biri miqrant inteqrasiya strategiyasının və fəaliyyət planının hazırlanmasıdır. Bu sənədlərin qəbulu tarixi məlum olmasa da sözügedən layihənin başa çatdırılması 2023-cü ilin sentyabrı üçün nəzərdə tutulub.
74. ECRİ həmçinin Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı (İOM) ilə əməkdaşlıq çərçivəsində ölkədə¹²¹ "Milli Miqrasiya Profili"nin hazırlanması istiqamətində DMX-nin davam edən işini qeyd edir və bunu **perspektivli inkişaf** kimi qiymətləndirir. Bu xərirləşdirmə fəaliyyəti 2013-cü ildən 2021-ci ilə qədərki (ilk on ay) illəri əhatə

¹¹⁴ Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəz (ICMPD) (2018), *Azərbaycanda miqrasiya üzrə ilkin tədqiqat*: 13. Müvəqqəti yaşamaq üçün icazəsi olan şəxslər də var (bu, bir ilə qədər qalmağa imkan verir). Bu icazələr bir neçə dəfə daha iki il müddətinə uzadıla bilər (yatırımçılar üçün üç il) (*Miqrasiya Məcəlləsinin* 49-cu maddəsi).

¹¹⁵ *Miqrasiya Məcəlləsinin* 52.1-ci Maddəsi.

¹¹⁶ *Ibid*, Maddə 64.

¹¹⁷ ECRİ 2020-ci il iyulun 1-dək ərizəsi rədd edilmiş sığınacaq axtaran şəxslərin Azərbaycanda sığınacaq almağa üçün BMT QAK-a müraciət etmək imkanı olduğunu qeyd edir (və qaçqın kimi tanınanlara "BMT mandatlı qaçqın" statusu verilib). Azərbaycanın milli sığınacaq proseduru olduğu və BMT-nin Qaçqınlar üzrə Konvensiyasına üzvü olduğu üçün Azərbaycanın dövlət orqanları ilə məsləhətləşərək BMT Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı bu təcrübəni dayandırmaq qərarına gəlib.

¹¹⁸ BMT QAK, (2022a), *Azərbaycan haqqında faktlar* (Fevral 2022).

¹¹⁹ [Ukraynadakı qaçqınların vəziyyəti \(unhcr.org\)](https://www.unhcr.org/).

¹²⁰ BMT QAK (2022b), Vətəndaşsızlığa son qoy kampaniyası, *Aprel– İyun 2022 Yenilənib* Dövlət qurumları 2018-ci il fevralın 1-dən 25 dekabr 2022-ci il tarixədək vətəndaşlığı olmayan və daimi yaşayış yeri məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş 108 şəxsin Azərbaycan vətəndaşlığının qəbulu üçün Dövlət Miqrasiya Xidmətinə müraciət etdiyini ECRİ-yə bildiriblər. Onlardan 98-nə vətəndaşlıq verilib, doqquz ərizəyə baxılmaqdadır və ərizəçinin ölümü ilə əlaqədar bir ərizəyə baxılması isə dayandırılıb.

¹²¹ Azərbaycan Respublikasının Hökuməti (2022).

edən müfəssəl məlumat təhlilini ehtiva edir və miqrantların inteqrasiyası və cəmiyyətə qəbul edilməsi də daxil olmaqla daha məqsədyönlü və uyğunlaşdırılmış siyasət tədbirlərinin işlənilməsinə kömək edəcəyi gözlənilir. ECRİ dövlət orqanlarını bu fəaliyyətlərin vaxtında başa çatdırılmasını və miqrantlar (qaçqınlar və sığınacaq axtaranlar da daxil olmaqla) üçün uzun zamandan bəri gözlənilən inteqrasiya strategiyasının və fəaliyyət planının tezliklə qəbul edilməsini təmin etməyə təşviq edir.

75. İxtisaslaşdırılmış inteqrasiya kursları olmasa da vəziyyətləri fərdi şəkildə qiymətləndirildikdən sonra qaçqınlara yardım göstərilir.¹²² Miqrantlar həmçinin əsas xidmətlərdən yararlanırlar. Bununla əlaqədar olaraq ECRİ doqquz vətəndaş cəmiyyəti təşkilatının iştirakı ilə DMX-nın əsasında fəaliyyət göstərən İctimai Şuranın fəaliyyətini alqışlayır. İctimai Şura qaçqınlar üçün Azərbaycan dili kurslarının təşkilində, həmçinin humanitar və tibbi yardımların göstərilməsində vacib rol oynayır. O, həmçinin qaçqın qrupları ilə mütəmadi görüşlər təşkil edir və onların ehtiyacları ilə maraqlanır. 2018-2021-ci illər ərzində Əfqanıstandan olan 187 nəfər İctimai Şuranın təşkil etdiyi dil kurslarından faydalanıb. Orada 100 uşağın təhsil alması dəstəklənib. Əfqanıstan, Moldova, Pakistan, Suriya və Türkmənistandan ümumilikdə 715 ailəyə (2502 nəfər) humanitar yardım göstərilib. İnteqrasiya dəstəyinə hüquqi məsləhət və psixoloji dəstək, həmçinin mədəni inteqrasiya proqramları daxildir.¹²³ Dövlət orqanları səfər zamanı daha sonra DMX-nın Tədris Mərkəzinin 2016-cı ilin oktyabr ayından etibarən ölkədə daimi yaşamaq niyyətində olan əcnəbilər üçün pulsuz Azərbaycan dili kursları da (bir ay müddətində həftədə üç dəfə bir saat) və həmçinin tarix, mədəniyyət və vətəndaş təhsili kimi dərslər təşkil etməsi barədə ECRİ-yə məlumat veriblər. 2021-ci ilin sonuna qədər bu kurslarda 5276 nəfər iştirak edib.
76. ECRİ müvafiq qeyddə hakimiyyət orqanlarının təsirə məruz qalan qruplarla onlara təqdim olunan xidmətlər və faydalar haqqında məlumatlılığını artırmaq məqsədilə göstərdiyi səyləri məmnunluqla qeyd edir. Məsələn, DMX-nın məlumat mübadiləsi üçün xüsusi üçdilli (Azərbaycan, ingilis, rus) internet saytı¹²⁴ və 7/24 pulsuz xidmət xətti var. Bu da ECRİ tərəfindən **yaxşı təcrübə** hesab edilir.
77. Məşğulluqla bağlı ECRİ ölkədə daimi şəkildə yaşayan əməkçi miqrantların Azərbaycan vətəndaşları ilə eyni sosial müdafiə hüquqlarından istifadə etməsi faktını alqışlayır. Bəzi həmsöhbətlər 2019-2030-cu illər üçün Azərbaycanın eyni zamanda əməkçi miqrantların sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədi daşıyan məşğulluq strategiyasının icrasının onların yaşayış şərtlərinə müsbət təsir göstərdiklərini ifadə edib.¹²⁵ Eyni zamanda ECRİ 2020-ci ildən etibarən qaçqınların əmək bazarına daxil olmaq hüququna malik olduğunu öyrənməkdən məmnunluq duyur. Belə şəxslər haqqında məlumatlar elektron informasiya sistemində inteqrasiya edilib. Bu da onların dövlət xidmətlərindən istifadəsinə şərait yaradıb.¹²⁶ Bununla bağlı olaraq ECRİ dövlət orqanları tərəfindən iş və yaşayış icazələrinin, o cümlədən elektron yollarla ASAN xidmət¹²⁷ vasitəsilə və bir çox dillərdə verilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi və sürətləndirilməsi üçün görülən səyləri müsbət qiymətləndirir.¹²⁸
78. ECRİ miqrant işçilərin, qalmaq üçün başqa əsasları olmadıqda, əmək müqaviləsinə xitam verildikdən sonra 10 iş günü ərzində bir aylıq xəbərdarlıq

¹²² Azərbaycan Respublikası Dövlət Miqrasiya Xidmətinin 2018-ci ilin iyun ayında qəbul edilmiş qaçqınların sosial-iqtisadi problemlərinin həlli sahəsində Tədbirlər Planı çərçivəsində.

¹²³ Azərbaycan Respublikasının Hökuməti (2022).

¹²⁴ www.migration.gov.az

¹²⁵ Bax bənzər, BMTCMW (2021), op.cit, § 15.

¹²⁶ BMT QAK, (2022a), *Azərbaycan haqqında faktlar* (Fevral 2022).

¹²⁷ Hal-hazırda ölkə üzrə fəaliyyət göstərən 24 "ASAN xidmət" mərkəzində 15 dövlət qurumu o cümlədən Dövlət Miqrasiya Xidməti və 30 özəl təşkilat tərəfindən göstərilən 360 xidmət mövcuddur.

¹²⁸ BMTCMW (2021), op.cit, § 51.

edilməklə ölkəni tərk etməli olduqlarını və bunun onların immiqrasiya statusunu tamamilə işəgötürəndən asılı etdiyini təəssüflə qeyd edir. ECRİ əvvəlki hesabatında da bununla bağlı narahatlığını ifadə edib (§ 49).¹²⁹ ECRİ öz narahatlığını təkrarlayır və belə vəziyyətdə olan miqrant işçilərin geniş vaxt ərzində və qovulmaq qorxusu olmadan hüquqi vasitələrdən istifadə edə bilməli olduqlarını xatırladır.

79. Təhsil və səhiyyəyə gəldikdə isə ECRİ qaçqınların ödənişsiz ibtidai və orta təhsildən və ilkin səhiyyə xidmətlərindən yararlanma bildiklərini başa düşür. Miqrant uşaqlar azərbaycanlı həmyaşıdları ilə eyni şəkildə təhsil və sağlamlıq hüququndan faydalanır. Verilən məlumata əsasən¹³⁰ bir sıra qaçqın tələbələr DAFI Təqaüd Proqramından¹³¹ yararlanır və onların əksəriyyəti BMT QAK-dan təhsil dəstəyi və pul yardımı alır. ECRİ-nin təhsil və səhiyyə sahələrində qaçqın və ya miqrant uşaqlar üçün nəzərdə tutulan hər hansı xüsusi dövlət dəstəqli proqramları haqqında məlumatı yoxdur.¹³² Bu uşaqların təhsil səviyyəsi ilə bağlı da məlumat mövcud deyil. ECRİ "Milli Miqrasiya Profili"nin qarşından gələn nəticələrinə əsaslanaraq dövlət orqanlarını uşaqların ələlxus da təhsildə xüsusi ehtiyaclarına təsirin qiymətləndirilməsi aparmağa və bu istiqamətdə səylərini gücləndirməyə dəvət edir.
80. İctimai həyatda iştirakla bağlı ölkədə ən azı beş il yaşamış əcnəbilərin Azərbaycanda keçirilən bələdiyyə seçkilərində¹³³ səs vermək hüququna malik olduqlarını ECRİ qeyd edir və bunu yaxşı **təcrübə kimi** qiymətləndirir.
81. Yuxarıda qeyd edilən mülahizələri nəzərə alaraq ECRİ görülən tədbirləri lazımi şəkildə bildirməklə yanaşı hakimiyyət orqanlarının beynəlxalq müdafiə almış şəxslərin inteqrasiyası sahəsində potensialının gücləndirilməsi istiqamətində daha da işləməli və ümumilikdə miqrantların inteqrasiyanı asanlaşdırmaq üçün birgə səylər göstərməli olduğunu düşünür.¹³⁴ Bu, ölkəyə gələn əmək miqrasiyasının artmasını nəzərə aldıqda xüsusilə vacibdir və müxtəlif hədəf qruplarının (qaçqınlar, əməkçi miqrantlar, müvəqqəti sakinlər) fərqli ehtiyaclarına cavab verən spesifik tədbirlərin görülməsini tələb edir. Üstəlik institutlar və digər tərəfdaşlar, o cümlədən yerli hakimiyyət orqanları və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları arasında rol və səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi müəyyən edilməli və yaxşı koordinasiya edilməlidir. İnteqrasiya tədbirlərinin uzunmüddətli davamlılığı onlar üçün milli büdcənin müvafiq hissəsinin aydın şəkildə ayrılması və bütün maraqlı tərəflər üçün digər maliyyə qaynaqlarının əlçatan olması ilə təmin edilməlidir.
82. ECRİ hakimiyyət orqanlarının yerli hakimiyyət orqanları və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları ilə sıx əməkdaşlıq edərək, miqrantlar, o cümlədən beynəlxalq müdafiə axtaran və ya onu əldə etmiş şəxslər üçün məqsəd və hədəflər, vaxt çərçivələri, maliyyələşdirmə, müvəffəqiyyət göstəriciləri və monitoring və həmçinin qiymətləndirmə mexanizmi ilə dil və inteqrasiya sinifləri, təhsildə dəstək, məşğulluq, sağlamlıq və mənzildə bərabərlik məsələlərini əhatə edən müfəssəl inteqrasiya strategiyası qəbul etməsini tövsiyə edir.

¹²⁹ ECRİ (2016); BMT CMW (2021), op.cit , § 51 (a).

¹³⁰ BMT QAK (2022a), Azərbaycan haqqında faktlar (Fevral 2022).

¹³¹ DAFI (Albert Eynşteyn adına Alman Qaçqın Tələbə Təşəbbüsü) adlı Təqaüd Proqramı qaçqınların keyfiyyətli ali təhsilə çıxışını təmin etməklə onların həyatını yaxşılaşdırmaq məqsədini güdür və BMT QAK -in fəaliyyət planının bir hissəsidir.

¹³² Bununla əlaqədar olaraq ali təhsil müəssisələrinə daxil olan qaçqınların təhsil haqlarının dövlət tərəfindən ödənilməsi də qeyd etmək lazımdır. 2020/2021-ci tədris ilində 2 nəfər qaçqın və 2021/2022-ci tədris ilində isə 1 nəfər qaçqın statuslu tələbə ali təhsil müəssisələrində ödənişsiz əsaslarla təhsil almaq imkanı əldə edib.

¹³³ Seçki Məcəlləsinin 12.1-ci maddəsi.

¹³⁴ Bu kontekstdə hakimiyyət orqanları ECRİ-yə MIEUX+ təşəbbüsü çərçivəsində aparılan pilot layihənin miqrantlara xidmət göstərən bütün dövlət qurumlarının məmurları üçün inteqrasiya haqqında xüsusi təşkil edilmiş təlim kursunun hazırlanmasına dəstək verəcəyi barəsində məlumat verib.

B. Qaraçılar

83. Hökumət orqanları qaraçı əhalisinin təxminən 6000 nəfərdən ibarət olduğunu təxmin edir. İcma daha çox Yevlaxda (3140 nəfər) və Ağdaşda (2800 nəfər) və yaşayış məntəqələrində yaşayır. Əlavə olaraq Ağsu (48 ailə) və Bərdədə (53 ailə) bir neçə ailə yaşayır.¹³⁵
84. ECRİ qaraçıların gündəlik həyatlarında yaşadıkları nəzərəçarpan çətinliklərinə baxmayaraq onların cəmiyyətdə qəbul edilməsi haqqında etibarlı məlumat mövcud olmadığını qeyd edir. ECRİ nümayəndə heyəti ilə görüşən rəsmi şəxslərin əksəriyyəti qaraçıların sosial-iqtisadi marginallaşmasının yoxsulluğun və onların "müəyyən həyat tərzinin" nəticəsi olduğuna inanıb. ECRİ qaraçıların yaşadığı problemlərin ayrı-seçkilik aspektini nəzərdən qaçırmağın onlara qarşı damğanın və mənfi stereotiplərin¹³⁶ gücləndirilməsi riski ilə nəticələndiyini və dövlət orqanlarının adekvat siyasət cavablarının hazırlanmasına mane olduğunu hesab edir.
85. Ayrılmış bərabərlik məlumatlarının olmamasına baxmayaraq bir çox həmsöhbət qaraçıların yüksək səviyyəli işsizliklə və uşaqlar arasında (xüsusilə 10 və 11-ci siniflərdə) aşağı səviyyədə təhsil səviyyəsi ilə üzləşdiklərini ECRİ-yə bildirib.¹³⁷ Verilən məlumata görə Covid-19 pandemiyası zamanı guya əhalinin sağlamlığını və təhlükəsizliyini qorumaq məqsədilə Yevlaxda bir sıra qaraçı yaşayış məntəqələri məcburi karantinə alınıb.¹³⁸ Bundan əlavə qaraçılar şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərin alınmasında hələ də maneələrlə üzləşir. Bunun da onların hüquqlara çıxışına mənfi təsir göstərdiyini ECRİ narahatlıqla qeyd edir. Qaraçı qadınların səhiyyə xidmətlərinə çıxışı xüsusilə problemlərlə qarşılaşır.¹³⁹ ECRİ qaraçı qadınların cinsinə və etnik mənsubiyyətinə görə kəşimə ayrı-seçkiliyinə məruz qaldığını və onların gücləndirilməsinin bu icmanın cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini xatırladır.
86. Bunun fonunda və qaraçıların yaşayış şəraiti ilə bağlı məlumatların olmadığı halda ECRİ hakimiyyət orqanlarının qaraçı icması ilə sıx əməkdaşlıq edərək siyasət boşluqlarını müəyyən etmək məqsədilə ehtiyacların qiymətləndirilməsini aparmalı və kəşimə¹⁴⁰ perspektivi ilə məqsədyönlü tədbirlər görməli olduğunu hesab edir. Bu baxımdan ECRİ icma ilə yerli hakimiyyət orqanları arasında konstruktiv dialoq quracaq qaraçı vasitəçilərinin işə alınmasının qaraçıların sosial inteqrasiyasında nəzərəçarpacaq nəticələr verə biləcəyini qeyd edir.
87. ECRİ qaraçılarla bağlı xüsusi strategiya hazırlamaq məqsədilə dövlət orqanlarının qaraçı icmasının vəziyyətini qiymətləndirməsini tövsiyə edir. Bu strategiya məqsəd və hədəflər, uğur göstəriciləri və həmçinin monitorinq və qiymətləndirmə sistemi ilə

¹³⁵ BMT CERD (2022b), 2903-cü görüş haqqında xülasə qeyd, § 54, CERD/C/SR.2903. ECRİ 2009-cu il siyahıyaalınmasında qaraçı kimi tanınan cəmi 49 nəfərin olduğunu qeyd edir. Uyğunsuzluq çox vaxt qaraçıların damğalanma və ayrı-seçkilik qorxusu üzündən özlərini müəyyən etmək istəməməsi ilə izah olunur.

¹³⁶ Bununla bağlı ECRİ-yə uşaqlarını dilənməyə məcbur edən qaraçı ailələrə təxminən 30 ABŞ dolları məbləğində inzibati cərimələr tətbiq edildiyi barədə məlumat verilib.

¹³⁷ Dövlət qurumlarının verdiyi məlumata görə son üç ildə Ağdaşdan üç, Bərdədən iki və Qaxdan bir tələbə kollec və texnikumlara, Bərdədən isə bir tələbə ali məktəbə qəbul olunub. Bu da əvvəlki illərdəki vəziyyətlə müqayisədə zaman keçdikcə irəliləyiş olduğunu göstərir. Digər müsbət məqam olaraq ECRİ Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin UNICEF ilə əməkdaşlıqda Azərbaycanın iki qərb rayonunda (Qazax və Ağstafa) yaşayan qaraçı uşaqlarla bağlı apardığı araşdırmaya istinad edir. Bu da uşaqların dilənciliyə cəlb edilməsi, əməyin istismarının qarşısının alınması və onların təhsil, səhiyyə və sosial xidmətlərə çıxışının artırılması layihəsinin həyata keçirilməsinə imkan verib.

¹³⁸ BBC News Azərbaycanca (2020). ECRİ həmçinin 2020-ci ilin may ayında Covid-19 pandemiyasının təsiri və ECRİ-nin diqqət mərkəzində olan qruplara hökumətin reaksiyaları ilə bağlı qəbul edilmiş ictimai bəyanatda ictimai sağlamlıq zəminində həssas insanlara qoyulan məhdudiyətlərin ayrı-seçki xarakterdə olmamasını habelə qanunauyğunluq, zərurət və proporsionallıq prinsiplərini əldə etmək üçün adekvat təminat tədbirlərinin həyata keçirilməli olduğunu qeyd edir.

¹³⁹ Bax bənzər BMT CERD (2022a), *op.cit.*, §§ 28-29.

¹⁴⁰ ECRİ kəşimə ayrı-seçkiliyinin bir neçə səbəbin eyni vaxtda bir-biri ilə ehtisaf qaydada olmasının və onların ayrılmasında birləşməsinin yeni zəmin yaratması vəziyyətinə aid olduğunu qeyd edir; (İş yerində irqçilik və irqi ayrı-seçkiliklə mübarizə üzrə ECRİ-nin 14 sayılı Ümumi Siyasət Təvsiyəsinin İzahedici Memorandumu § 1).

ayrı-seçkiliyin və qərəzli münasibətin aradan qaldırılması istiqamətində aparılan tədbirlər də daxil olmaqla, həyatın bütün sahələrinə qaraçıların qəbul edilməsini əhatə etməli və qaraçı icmasının üzvləri ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilməlidir.

IV. AZƏRBAYCANA XAS OLAN MÖVZULAR

A. Əvvəlki müvəqqəti monitoring tövsiyələrini həyata keçirmək məqsədilə görülən tədbirlər

88. ECRI beşinci hesabatında (§ 37) iki prioritet tövsiyədən birinin qeyri-hökumət təşkilatlarına (QHT-lərə) qarşı xüsusən də qeydiyyatı və xaricdən maliyyə almağa qanuni məhdudiyyətlər vasitəsilə edilən dövlət təzyiqləri kontekstində verildiyini xatırladır. Bu vəziyyət nifrət nitqi və digər irqçilik və ayrı-seçkilik halları ilə üzləşdikdə yardım və dəstək almaq üçün bu cür təşkilatlara müraciət edən həssas qrupların üzvlərinin əleyhinə olub və həmçinin QHT-lərin müstəqilliyinə xələl gətirib. 2019-cu ilin müvəqqəti monitoring nəticələrində “vahid pəncərə” proseduru vasitəsilə müəyyən qaydaların sadələşdirilməsinə baxmayaraq ECRI-nin QHT-lərin qrantların qeydiyyatı ilə bağlı qanuni tələblərin nə də qrantların qeydiyyatı ilə bağlı qərar vermək üçün hakimiyyət orqanlarının qeyri-məhdud səlahiyyətlərinin dəyişdiyini qeyd edib. Buna görə də bu tövsiyənin yerinə yetirilmədiyi qənaətinə gəlib.
89. Bir sıra digər beynəlxalq qurumlar¹⁴¹ tərəfindən ifadə edilən fikirlər ECRI-nin narahat olduğu qruplarla işləyən və onları dəstəkləyənlər də daxil olmaqla vətəndaş cəmiyyəti subyektlərinin fəaliyyət göstərməsi üçün məkanın məhdud olaraq qaldığını göstərir. Hakimiyyət orqanlarının məhdudlaşdırıcı qaydalardan davamlı istifadə etməsi hələ də QHT-lərin düzgün və müstəqil fəaliyyət göstərməsi üçün əlverişli şərait yaratmadığını və bəzi hallarda bu təşkilatların öz fəaliyyətlərini apara bilməməsinə səbəb olduğunu ortaya çıxarır. Bu, ECRI-nin nümayəndə heyətinin ölkəyə səfəri zamanı bir neçə tərəfdaş tərəfindən açıq şəkildə qeyd olunub. İnsan hüquqlarının təşviqində və ayrı-seçkilik qurbanlarına edilən yardımda vətəndaş cəmiyyətinin mühüm rolunu vurğulayaraq ECRI QHT-lərin fəaliyyətinə əsassız şəkildə mane olan hüquqi və inzibati müddəaları (məsələn, qeydiyyat öhdəlikləri)¹⁴² aradan qaldırmağı və onların əsas işini riskə atmaqdan çəkinməyi hakimiyyət orqanlarına qətiyyətlə tövsiyə edir.
90. Beşinci hesabatında (§ 77), ECRI ölkənin Avropa Şurasına daxil olduğu zaman Azərbaycan Konstitusiyasının 76-cı maddəsində artıq nəzərdə tutulmuş hərbi xidmətə alternativlər haqqında qanunvericiliyin qəbul edilməsilə bağlı üzərinə götürdüyü öhdəliyin dövlət orqanları tərəfindən yerinə yetirməsini israrla tövsiyə edir. 2019-cu ilin müvəqqəti monitoring prosesinin nəticələrində ECRI bu tövsiyənin yerinə yetirilmədiyini qeyd edib. O zamandan etibarən heç bir addım atılmayıb.

¹⁴¹ Aİ (2022): 28; BMT, CERD (2022), *op.cit.*, §§20-21; Avropa Şurası, Parlament Assambleyası (AŞPA) (2021), Avropa Şurasının üzv dövlətlərində QHT-lərin fəaliyyətlərinə qoyulan məhdudiyyətlərlə bağlı Qətnamə 2362 (2021): xüsusən də § 4; Avropa Şurası, AŞPA AS/Mon (2019): §§ 57-60.

¹⁴² ECRI assosiasiyaların qeydiyyatı ilə bağlı onların icrasına nəzarət edən Nazirlər Komitəsində bir neçə işin ([Ramazanova və digərləri Azərbaycana qarşı](#)) olduğunu qeyd edir. Son məlumat Azərbaycan hökumətinin bununla bağlı 2022-ci ilin sentyabrında [fəaliyyət planı](#) təqdim etdiyini deməyə əsas verir.

91. ECRİ əqidəsinə görə hərbi xidmətdən imtina edən şəxslərin vəziyyəti ilə bağlı narahatlıqların hələ də qaldığını qeyd edir. Bunun nəticəsində dini azlığa mənsub şəxslərin həbs olunması hallarının mövcudluğu bildirilir.¹⁴³ Bununla bağlı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Müşfiq Məmmədov və digərləri Azərbaycana qarşı işi¹⁴⁴ üzrə 2019-cu il qərarına istinad edən ECRİ hakimiyyət orqanlarını Məhkəmənin Konvensiyanın 46-cı maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycanda hərbi xidmətə alternativ mülki qulluğa dair qanunvericilik aktının qəbulu haqqında etdiyi qeydləri nəzərə almağa dəvət edir.¹⁴⁵

B. Hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən hər hansı irqçi davranışın və ya LGBTİ-yə qarşı sui-istifadənin qarşısının alınması və onunla mübarizə

92. ECRİ polis reydləri və hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının 2017¹⁴⁶ və 2019-cu illərdə LGBTİ şəxslərə qarşı inzibati həbslə nəticələnən qeyri-qanuni güc tətbiqi iddiaları barədə məlumat alıb. Verilən məlumata görə bəzi LGBTİ şəxslər həbs zamanı və həbsdən sonra ciddi zorakılığa məruz qalıb.¹⁴⁷ Bununla bağlı olaraq digər məsələlərlə yanaşı Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 2418 (2022) sayılı Qətnaməsində və müvafiq hesabatda qeyd etdiyi müşahidələrə və tövsiyələrə istinad edilir.¹⁴⁸
93. Səfər zamanı ECRİ nümayəndə heyəti qaraçıları hədəf alan polis əməliyyatları zamanı baş verən mümkün irqi profillemə halları haqqında hesabatlar da dinləyib.
94. ECRİ dövlət qurumlarını yuxarıda qeyd edilən şərhlərin işığında polis praktikalarını nəzərdən keçirməyə və LGBTİ-fobiya və ya irqçi polis sui-istifadəsi iddiaları ilə əlaqədar işin üzə çıxması zamanı bunun müvafiq orqan tərəfindən səmərəli araşdırma predmeti olmasını təmin etməyə dəvət edir. Bu kontekstdə polis fəaliyyətində irqçilik və irqi ayrı-seçkiliklə mübarizə üzrə ECRİ-nin 11 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsi lazımı şəkildə nəzərə alınmalıdır.

¹⁴³ Forum 18 (2022); "Yehovanın Şahidləri" Avropa Assosiasiyası (2022).

¹⁴⁴ Müşfiq Məmmədov və digərləri Azərbaycana qarşı (№ 14604/08, 45823/11, 76127/13 və 41792/15, 17.10.2019), §§91-99, §§102-103. Məhkəmə ərizəçilərin hərbi xidmətdən imtina etdikləri üçün cinayət təqibi və məhkumluqlarının fərdlərin etiqadına görə hərbi xidmətdən imtina statusundan faydalana biləcəyi alternativ xidmət sisteminin olmamasından qaynaqlandığını qeyd edib.

Bu, demokratik cəmiyyətdə lazımsız müdaxilə və Konvensiyanın 9-cu maddəsinin pozulması anlamına gəlib. Bu qərarın icrası hələ də davam edir və fəaliyyət planı gözlənilir.

¹⁴⁵ Hakimiyyət orqanları alternativ xidmət haqqında qanun layihəsinin hazırlanması üçün parlamentdə işçi qrupunun yaradılmasını ECRİ-yə bildirib.

¹⁴⁶ Human Rights Watch (2017); NBC News (2017); OHCHR (2017); Kişi sağlamlığı ilə bağlı Avrasiya koalisiyası (2019), *op.cit.*: 12; Global Voices (2022). ECRİ 2017-ci ildə keçirilən reydlər zamanı həbs edilən LGBTİ icmasının üzvlərinin həbs və inzibati həbsin qanunsuz və özbaşına olması və yalnız faktiki və ya ehtimal olunan cinsi oriyentasiyalarına əsaslanması barədə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciət etdiklərini qeyd edib. Bax A və digər 24 ərizə Azərbaycana qarşı (№. 17184/18, bildirilme tarixi: 26 fevral 2019-cu il).

¹⁴⁷ NBC News (2017); ILGA (2020).

¹⁴⁸ Avropa Şurası, AŞPA Qətnamə 2418 (2022), *op.cit.*, § 12 və onun Izahedici Memorandumu, *op.cit.*, §§36-38.

MÜVƏQQƏTİ MONİTORİNG TÖVSIYƏLƏRİ

ECRİ-nin Azərbaycanın dövlət orqanları tərəfindən prioritet olaraq tətbiq edilməsini istədiyi iki xüsusi tövsiyə aşağıdakılardan ibarətdir:

- (§8) ECRİ prioritet məsələ kimi hakimiyyət orqanlarının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin (Ombudsmanın) səlahiyyətlərini, müstəqilliyini və səmərəliliyini ölkə səviyyəsində irqçilik və dözümsüzlüklə mübarizə aparmaq üçün bərabərlik orqanları haqqında ECRİ-nin yenidən nəzərdən keçirilmiş 2 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinə tam uyğunlaşdırmalı olduğunu tövsiyə edir. Bu, i) Ombudsmanın şəffaf seçilməsi və təyin edilməsi prosedurunun təmin edilməsi ilə; ii) Ombudsman Aparatının strukturunda ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və bərabərlik ilə bağlı iş və şikayətlərlə məşğul olan ayrıca və lazımi resurslarla təmin olunmuş bölmənin və ya şöbənin yaradılması; iii) Ombudsman Aparatının əməkdaşlarının, o cümlədən regional idarələrdə işləyən əməkdaşlara ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və bərabərlik mövzusunda davamlı təlimlər keçərək və maarifləndirmə tədbirləri hazırlayaraq onların potensialının artırılması vasitəsilə həyata keçirilməlidir.
- (§56) ECRİ hakimiyyət orqanlarının irqçi və LGBTİ-yə qarşı nifrət nitqi və nifrət cinayəti hallarına inteqrasiya olunmuş və ardıcıl nəzarəti təklif edən, cinayət kateqoriyası, nifrət səbəbinin növü, hədəf qrup, habelə məhkəmə təqibi və nəticəsi haqqında tamamilən sahələrə ayrılmış müfəssəl məlumat toplama sistemi yaratmalı və bunu ictimaiyyətə açıq etməli olduğunu prioritet məsələ olaraq tövsiyə edir.

Bu iki tövsiyənin müvəqqəti monitorinq prosesi hazırkı hesabatın nəşrindən sonra ən geci iki il müddətində ECRİ tərəfindən aparılacaq.

TÖVSIYƏLƏRİN SIYAHISI

Tövsiyələrin hesabatın mətnindəki yeri mötərizə içərisində verilib.

1. (§8) ECRİ prioritet məsələ kimi hakimiyyət orqanlarının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin (Ombudsmanın) səlahiyyətlərini, müstəqilliyini və səmərəliliyini ölkə səviyyəsində irqçilik və dözümsüzlüklə mübarizə aparmaq üçün bərabərlik orqanları haqqında ECRİ-nin yenidən nəzərdən keçirilmiş 2 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinə tam uyğunlaşdırmalı olduğunu tövsiyə edir. Bu, i) Ombudsmanın şəffaf seçilməsi və təyin edilməsi prosedurunun təmin edilməsi ilə; ii) Ombudsman Aparatının strukturunda ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və bərabərlik ilə bağlı iş və şikayətlərlə məşğul olan ayrıca və lazımi resurslarla təmin olunmuş bölmənin və ya şöbənin yaradılması; iii) Ombudsman Aparatının əməkdaşlarının, o cümlədən regional idarələrdə işləyən əməkdaşlara ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və bərabərlik mövzusunda davamlı təlimlər keçərək və maarifləndirmə tədbirləri hazırlayaraq onların potensialının artırılması vasitəsilə həyata keçirilməlidir.
2. (§9) ECRİ bununla əlaqədar olaraq hakimiyyət orqanlarının irqçilik və irqi ayrı-seçkiliklə mübarizə üçün milli qanunvericiliyə dair 7 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinə və cinsi oriyentasiya, cinsi kimlik və cinsi xüsusiyyətlərə görə ayrı-seçkiliklə mübarizə üzrə qanunvericiliyə dair digər ECRİ standartlarına uyğun olaraq həyatın bütün aspektlərini və bütün sahələrini əhatə edən ümumi ayrı-seçkiliyə qarşı səmərəli qanun qəbul etmələrini tövsiyə edir. Qanunvericilik həmçinin ayrı-seçkilik halları üçün səmərəli, mütənasib və çəkindirici sanksiyaları nəzərdə tutmalıdır. Ehtiyac duyulduğunda Avropa Şurasının dəstəyi istənilə bilər.
3. (§14) ECRİ irqçilik və dözümsüzlüyün bütün formaları ilə mübarizə aparmaq və gəncləri müxtəlif və inklüziv cəmiyyətin inkişafına cəlb etmək üçün təhsil sistemində müvafiq tədbirlər görməyi hakimiyyət orqanlarına tövsiyə edir. Əlverişli onlar: i) məktəb kurikulumlarının məcburi hissələrinə insan hüquqları üzrə təhsili daxil etməlidirlər; ii) insan hüquqları ilə bağlı məsələlər üzrə müəllimlərin ilkin və ixtisasartırma təlimlərini keçirməlidirlər; və iii) məktəb dərslərindən qərəzi, stereotipləri və ya ayrı-seçkiliyi gücləndirən digər hər hansı istinadları çıxarmalıdırlar. Bu baxımdan hakimiyyət orqanları məktəbdəki təhsildə və bu təhsil vasitəsilə irqçilik və irqi ayrı-seçkiliklə mübarizəyə dair 10 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsindən ilham almalıdırlar.
4. (§17) ECRİ dövlət orqanlarına məktəblərdə irqçi və anti-LGBTİ hallarını monitorinq etmək və onlara qarşı mübarizə aparmaq üçün bir sistem yaratmağı tövsiyə edir.
5. (§25) ECRİ hökumət orqanlarının Azərbaycanda qeyri-qanunu şəkildə qalan miqrant işçilərə işəgötürənlərə qarşı əmək standartları ilə bağlı şikayətlər etmək və onların şəxsi məlumatlarının və ya digər bilgilərinin immiqrasiya nəzarəti və icrası məqsədləri üçün immiqrasiya orqanları ilə paylaşılması riski olmadan səmərəli müdafiə vasitələri əldə etmək imkanı vermək istiqamətində effektiv mexanizmlər yaratmalarını tövsiyə edir.
6. (§32) ECRİ hakimiyyət orqanlarına cinsi oriyentasiya, gender kimliyi və cinsi xüsusiyyətlərə əsaslanan dözümsüzlük və ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə aparmaq üçün fəaliyyət planı qəbul etməyi və həyata keçirməyi tövsiyə edir. Bu planda LGBTİ şəxslər və onların yaşayış şəraiti haqqında maarifləndirmənin artırılması və bərabər rəftar hüququnu reallaşdırmaq üçün LGBTİ şəxsləri anlamaqı təşviq etmək məqsədləri yer almalıdır.
7. (§35) ECRİ genderin tanınması və cinsin dəyişdirilməsi ilə bağlı hüquqi bazanın Avropa Şurasının müvafiq standartlarına, o cümlədən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququna uyğunlaşdırılması istiqamətində tədbirlər görməyi hökumət orqanlarına tövsiyə edir.
8. (§45) ECRİ yüksək səviyyəli məmurlar, siyasətçilər, dini, iqtisadi və icma liderlər də daxil olmaqla ictimai xadimlərin irqçi və LGBTİ-yə qarşı nifrət nitqinin ifadəsinə

güclü əks-nitq mesajları və alternativ nitqlə əks cavab vermək üçün çevik, qəti və ictimai mövqə tutmağa və bu cür hər hansı ifadəyə münasibət bildirməyə güclü şəkildə təşviq edilməli olduqlarını və nifrət nitqinin hədəfində olanlara həmrəylik ifadə etmək də daxil olmaqla icmalar arasında anlaşmanı təşviq etmələrini tövsiyə edir Seçilmiş orqanlar və siyasi partiyalar nifrət nitqinin istifadəsini qadağan edən aidiyyəti davranış kodeksi qəbul etməli, öz üzvlərini və izləyicilərini onunla məşğul olmaqdan, onu dəstəkləməkdən və ya yaymaqdan çəkinməyə dəvət etməli və sanksiyaları nəzərdə tutmalıdırlar. Bununla əlaqədar olaraq ECRİ nifrət nitqi ilə mübarizə üzrə 15 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsinə, Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə nifrət nitqi ilə mübarizə üzrə CM/Rec (2022)16 sayılı Tövsiyəsinə və Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 2443 (2022) sayılı qətnaməsində təsdiqləndiyi kimi irqçi və inklüziv cəmiyyət üçün Avropa siyasi partiyalarının Xartiyasına istinad edir.

9. (§52) ECRİ hakimiyyət orqanlarının onlayn da daxil olmaqla irqçi və LGBTİ-yə qarşı nifrət nitqi ilə səmərəli mübarizə aparmaq məqsədilə hərtərəfli strategiya hazırlamaq üçün institutlararası işçi qrupu yaratmaqla nifrət nitqinə qarşı reaksiyalarını gücləndirmələrini tövsiyə edir. Bu qrupa aidiyyəti orqanlar, İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman), vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları və mümkün qədər media nümayəndələri daxil edilməlidir. Belə bir strategiya işlənilib hazırladığı zaman ECRİ-nin nifrət nitqi ilə mübarizə üzrə 15 sayılı Ümumi Siyasət Tövsiyəsi və Nazirlər Komitəsinin nifrət nitqi ilə mübarizə üzrə CM/Rec(2022)16 Tövsiyəsi lazımı qaydada nəzərə alınmalıdır.
10. (§56) ECRİ hakimiyyət orqanlarının irqçi və LGBTİ-yə qarşı nifrət nitqi və nifrət cinayəti hallarına inteqrasiya olunmuş və ardıcıl nəzarəti təklif edən, cinayət kateqoriyası, nifrət səbəbinin növü, hədəf qrup, habelə məhkəmə təqibi və nəticəsi haqqında tamamilən səhlərə ayrılmış müfəssəl məlumat toplama sistemi yaratmalı və bunu ictimaiyyətə açıq etməli olduğunu prioritet məsələ olaraq tövsiyə edir.
11. (§61) ECRİ cinsi oriyentasiya, gender kimliyi və cinsi xüsusiyyətlərin səbəblərini cinayət qanunvericiliyinə istənilən adi cinayət üçün ağırlaşdırıcı hallar kimi daxil etmələrini hakimiyyət orqanlarına tövsiyə edir.
12. (§63) ECRİ polis və prokurorluq xidmətlərinin bütün iddia edilən nifrət cinayəti hallarını səmərəli şəkildə araşdırmalarını və polis hesabatlarında və istintaqlarında eləcə də hər hansı növbəti məhkəmə proseslərində potensial qərəzli səbəbin ardıcıl olaraq nəzərə alınmasını təmin etmələrini hakimiyyət orqanlarına tövsiyə edir.
13. (§65) ECRİ polis, prokurorlar və hakimlər üçün irqçi və LGBTİ-yə qarşı zorakılıq aktları ilə necə davranmaq barədə əlavə təlimlər təşkil etmələrini hakimiyyət orqanlarına tövsiyə edir. Buraya qərəzli səbəblərin tanınması üçün təkmilləşdirilmiş prosedurlar daxil edilməlidir. Az hesabat problemini həll etmək məqsədilə hakimiyyət orqanları həmçinin polis və həssas qruplar, xüsusən də LGBTİ icmaları arasında dialoqa başlamalıdır.
14. (§82) ECRİ hakimiyyət orqanlarının yerli hakimiyyət orqanları və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları ilə sıx əməkdaşlıq edərək, miqrantlar, o cümlədən beynəlxalq müdafiə axtaran və ya onu əldə etmiş şəxslər üçün məqsəd və hədəflər, vaxt çərçivələri, maliyyələşdirmə, müvəffəqiyyət göstəriciləri və monitorinq və həmçinin qiymətləndirmə mexanizmi ilə dil və inteqrasiya sinifləri, təhsildə dəstək, məşğulluq, sağlamlıq və mənzildə bərabərlik məsələlərini əhatə edən müfəssəl inteqrasiya strategiyası qəbul etməsini tövsiyə edir.
15. (§87) ECRİ qaraçılarla bağlı xüsusi strategiya hazırlamaq məqsədilə dövlət orqanlarının qaraçı icmasının vəziyyətini qiymətləndirməsini tövsiyə edir. Bu strategiya məqsəd və hədəflər, uğur göstəriciləri və həmçinin monitorinq və qiymətləndirmə sistemi ilə ayrı-seçkiliyin və qərəzli münasibətin aradan qaldırılması istiqamətində aparılan tədbirlər də daxil olmaqla, həyatın bütün

sahələrində qaraçıların qəbul edilməsini əhatə etməli və qaraçı icmasının üzvləri ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilməlidir.

Bu ədəbiyyat siyahısına Azərbaycandakı vəziyyətin öyrənilməsi zamanı istifadə edilmiş nəşr olunmuş mənbələrdədir. Bu, hesabatın hazırlanması zamanı ECRI-nin əldə etdiyi məlumatların bütün mənbələrinin ətrafı siyahısı hesab edilmir.

İrqiçiliyə və Dözümsüzlüyə qarşı Avropa Komissiyası (ECRI)

1. ECRI (2019), Conclusions on the implementation of the recommendations in respect of Azerbaijan subject to interim follow-up, CRI(2019)22.
2. ECRI (2016), Fourth report on Azerbaijan, CRI(2016)17.
3. ECRI (2014), Conclusions on the implementation of the recommendations in respect of Azerbaijan subject to interim follow-up, CRI(2014)20.
4. ECRI (2011), Third report on Azerbaijan, CRI(2011)19.
5. ECRI (2007), Second report on Azerbaijan, CRI(2007)22.
6. ECRI (XX), Report on Azerbaijan, CRI(2003)3.
7. ECRI (1996), [General Policy Recommendation No. 1: Combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance](#), CRI(96)43.
8. ECRI (2018), [General Policy Recommendation No. 2 \(revised\): Equality bodies to combat racism and intolerance at national level](#), CRI(2018)06.
9. ECRI (1998a), [General Policy Recommendation No. 3 : Combating racism and intolerance against Roma/Gypsies](#), CRI(98)29.
10. ECRI (1998b), [General Policy Recommendation No. 4: National surveys on the experience and perception of discrimination and racism from the point of view of potential victims](#), CRI(98)30.
11. ECRI (2000b), [General Policy Recommendation No. 5 \(revised\): Preventing and combating anti-Muslim racism and discrimination](#), CRI(2022)06.
12. ECRI (2001), [General Policy Recommendation No. 6: Combating the dissemination of racist, xenophobic and antisemitic material via the Internet](#), CRI(2001)1.
13. ECRI (2003), [General Policy Recommendation No. 7: National legislation to combat racism and racial discrimination](#), CRI(2003)8rev, as amended in 2017.
14. ECRI (2004b), [General Policy Recommendation No.8: Combating racism while fighting terrorism](#), CRI(2004)26.
15. ECRI (2021), [General Policy Recommendation No.9 \(revised\): Preventing and Combating Antisemitism](#), CRI(2021)28.
16. ECRI (2007a), [General Policy Recommendation No.10: Combating racism and racial discrimination in and through school education](#), CRI(2007)6.
17. ECRI (2007b), [General Policy Recommendation No.11: Combating racism and racial discrimination in policing](#), CRI(2007)39.
18. ECRI (2009b), [General Policy Recommendation No. 12: Combating racism and racial discrimination in the field of sport](#), CRI(2009)5.
19. ECRI (2011), [General Policy Recommendation No.13: Combating antigypsyism and discrimination against Roma](#), CRI(2011)37rev, as amended in 2020..
20. ECRI (2012b), [General Policy Recommendation No.14: Combating racism and racial discrimination in employment](#), 2012, CRI(2012)48.
21. ECRI (2016a), [General Policy Recommendation No. 15: Combating Hate Speech](#), CRI(2016)15.
22. ECRI (2016b), [General Policy Recommendation No. 16: Safeguarding irregularly present migrants from discrimination](#), CRI(2016)16.
23. ECRI (2022), [ECRI Glossary](#).
24. ECRI (2021), [Statement](#) on preventing and combating ultra-nationalistic and racist hate-speech and violence in relation to confrontations and unresolved conflicts in Europe.
25. ECRI (2020), [Statement](#) by the Bureau of the European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) on the impact of the Covid-19 pandemic and related government responses on groups of concern to ECRI.

Other sources (listed in alphabetical order)

26. BBC News Azərbaycanca (2020, May 20), [Yevlaxda karantinə alınmış qaraçılarla bağlı nə baş verir?](#)
27. Council of Europe (CoE), Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (FCNM), the [Fourth opinion](#) on Azerbaijan (2017) of ACFC/OP/IV(2017)006.

28. Council of Europe, Commissioner for Human Rights (2009), Human rights and gender identity, CommDH/IssuePaper (2009)2.
29. Council of Europe, Commissioner for Human Rights (2011), Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe, 2nd edition.
30. Council of Europe, Commissioner for Human Rights (2015), Human rights and intersex people – Issue paper.
31. Council of Europe (CoE), Commissioner for Human Rights (CommDH) (2019), Report following her visit to Azerbaijan from 8 to 12 July 2019; CommDH (2019)27.
32. Council of Europe (CoE), Commissioner for Human Rights (CommDH) (2021), Memorandum on the humanitarian and human rights consequences following the 2020 outbreak of hostilities between Armenia and Azerbaijan over Nagorno-Karabakh, CommDH(2021) 29.
33. Council of Europe (CoE), Commissioner for Human Rights (CommDH) (2021), [Letter from the Commissioner for Human Rights to the President of Azerbaijan](#), CommHR/DM/sf 018-2021.
34. Council of Europe (CoE), Commissioner for Human Rights (CommDH) (2022), [Letter from the Commissioner for Human Rights to the President of Azerbaijan](#), CommHR/DM/sf 002-2022.
35. Council of Europe, Committee of Ministers (2010), Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Council of Europe's Committee of Ministers on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity.
36. Council of Europe, Committee of Ministers (2010), Recommendation CM/Rec (2022)16 of the Committee of Ministers to member States on combating hate speech.
37. Council of Europe, Parliamentary Assembly (2015), Discrimination against transgender people in Europe - Resolution 2048(2015).
38. Council of Europe, Parliamentary Assembly (2017), Recommendation 2116 (2017), Promoting the human rights of and eliminating discrimination against intersex people.
39. Council of Europe, Parliamentary Assembly (PACE), (2019), AS/Mon (2019) 18 / [Information note - Honouring of obligations and commitments by Azerbaijan](#), 30/09/2019.
40. COE, Parliamentary Assembly (PACE), Resolution 2362 (2021) on [Restrictions on NGO activities in Council of Europe member States](#).
41. Council of Europe, Parliamentary Assembly (2022), Report on the Alleged violations of the rights of LGBTI people in the Southern Caucasus and [Resolution 2418 \(2022\)](#).
42. Council of Europe, Parliamentary Assembly (2022), [Resolution 2443 \(2022\)](#) and Charter of European political parties for a non-racist and inclusive society.
43. Council of Europe, Venice Commission, Joint [Opinion](#) of the Venice Commission and the Directorate General of Human Rights and Rule of Law (DGI) of the Council of Europe on the Law on Media, adopted by the Venice Commission (17-18 June 2022), CDL-AD(2022)009-e.
44. European Court of Human Rights, (ECtHR), Armenia v. Azerbaijan (no. 42521/20) and Azerbaijan v. Armenia (no. 47319/20), [pending inter-state cases](#).
45. European Court of Human Rights (ECtHR), [Zoletic and Others v. Azerbaijan](#) (no. 20116/12, 7 October 2021), judgement.
46. European Court of Human Rights (ECtHR), [Makuchyan and Minasyan v. Azerbaijan and Hungary](#) (no.17247/13, 26.5.2020), judgement.
47. European Court of Human Rights (ECtHR), [Mushfig Mammadov and others v Azerbaijan](#), nos 14604/08, 45823/11, 76127/13 et 41792/15, 17.10.2019), judgement.
48. European Court of Human Rights (ECtHR), S.V. v. Italy (no. 55216/08, 11.10.2018), judgment.
49. European Court of Human Rights (ECtHR), X v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, (no. 29683/16, 17.1.2019, judgement.
50. European Court of Human Rights (ECtHR), Christine Goodwin v. the United Kingdom [GC] (no. 28957/95, 11.7.2002), judgement.
51. European Association of Jehovah's Witnesses (2022), Azerbaijan: Jehovah's Witnesses Religious Freedom Report (October 2022).
52. Eurasian Coalition on Male Health (ECOM) (2019), Legislative analysis related to LGBT rights and HIV in Azerbaijan.
53. EU, FRA (2015), The fundamental rights situation of intersex people, FRA focus paper.
54. European Union (EU)(2022), EU Annual Report on Human Rights and Democracy in the World, [2021 Country Updates](#)
55. Forum 18 (2022, September 29), [Azerbaijan: Conscientious objector jailing "very unexpected decision"](#).

56. Global Alliance of National Human Rights Institutions (GANHRI) [Accreditation Status](#)
57. Global Voices (2022, August 1), [Azerbaijan court overlooks a hate crime against LGBTQ+ activist](#)
58. Global Voices (2021a, November 29), [In Azerbaijan, bullying in schools is still a problem](#)
59. Global Voices (2021b, September 8), [In Azerbaijan silence looms as yet another member of LGBTQ+ community is fatally targeted](#)
60. Government of the Republic of Azerbaijan (2022), [National Voluntary Review Report](#) on implementation of Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration by the Government of the Republic of Azerbaijan.
61. Human Rights Watch (2017, October 3), [Azerbaijan: Anti-Gay Crackdown](#)
62. ILGA-Europe (2022a), [Annual Review](#) of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, and Intersex People covering the period of January to December 2021.
63. ILGA-Europe (2022b, August 5), [The timeline leading from anti-LGBTI Instagram posts to the “honour killing” of an LGBTI activist in Azerbaijan](#)
64. ILGA-Europe (2022c, August 4), Azerbaijan: So-called “honour killing” of LGBTI activist Avaz Hafizli and failure of Azerbaijan to investigate hate crimes against LGBTI people.
65. ILGA-Europe (2021), [Annual Review](#) of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, and Intersex People covering the period of January to December 2021.
66. ILGA-Europe (2020), [Annual Review](#) of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, and Intersex People covering the period of January to December 2019.
67. ILGA-RIWI (2017), Minorities Report 2017: Attitudes to Sexual and Gender Minorities Around the World.
68. International Centre for Migration Policy Development (ICMPD) (2018), [Baseline Study on Migration in Azerbaijan](#), Study developed within the framework of the EU funded Support to the Implementation of the Mobility Partnership with Azerbaijan (MOBILAZE) project.
69. International Court of Justice (ICJ), [Order on provisional measures](#) in the case Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Armenia v. Azerbaijan). 7 December 2021.
70. LGBT Azerbaijan Alliance/Minority Azerbaijan/AZAD LGBT Collective (2019), Joint submission for the List of Issues in relation to the fourth periodic report of Azerbaijan under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ESCR).
71. JAM News (2021, March 26), [The most homophobic country in Europe. or ‘nobody touches them here’? LGBT survey results.](#)
72. Mahmudova,Lala, (2019), [‘A Comprehensive Approach to Bullying Prevention in Azerbaijani Schools.’](#) Baku Research Institute.
73. Meydan TV (2021, December 8), [Hate speech and criticism in Azerbaijan](#)
74. Minority (2021, August 26), [Blogger Sevinj Huseynova threatened trans folks with death](#)
75. Minority (2020, May 18), Minority (2020), [Joint Statement](#) of Nafas LGBT Azerbaijan Alliance, Minority Azerbaijan and AZAD LGBT Collective.
76. Minority (2019, April 5), [‘The student, who was bullied as “lesbian” in Baku, committed suicide’.](#)
77. Nafas LGBT Azerbaijan Alliance (2019), Agenda 2030 and Azerbaijan, Parallel Report.
78. NBC News (2017, September 26), [Dozens of LGBTQ People Reportedly Arrested in Azerbaijan](#)
79. OC Media (2022, January 28), [The rise of homophobic hate speech in Azerbaijan](#)
80. OC Media (2021a, September 3), [Instagram star in Azerbaijan repeats call to ‘remove’ trans people from country](#)
81. OC Media (2021b, October 15), [Azerbaijan removes mannequins and helmets from military trophy park](#)
82. OECD, Programme for international student assessment (PISA), Results from Pisa 2018, [Country note Baku \(Azerbaijan\)](#).
83. OHCHR (2017, October 13), [Azerbaijan: UN rights experts alarmed by reports of persecution of people perceived to be gay or trans: Azerbaijan gay arrests](#), Press release.
84. QueeRadar (2021a, January 22), [Pandemiya ili LGBTIQ+lar üçün necə keçdi?](#)
85. QueeRadar (2021b), [Monitoring hate speech against LGBTIQ+ in Azerbaijani Online Media](#), Edition 2.
86. QueeRadar (2020), [Monitoring hate speech against LGBTIQ+ in Azerbaijani Online Media](#), Edition 1.
87. UCLA School of Law (2022, April), The Promise Institute for Human Rights, [Social Media, Content Moderation and International Human Rights Law: The Example of the Nagorno-Karabagh/Artsakh Conflict](#).
88. UCLA School of Law, Williams Institute (2021, November), Social Acceptance of LGBTI People in 175 Countries and Locations - 1981 to 2020.

89. UNHCR, (2022a), [Azerbaijan Factsheet](#) (February 2022).
90. UNHCR (2022b), The Campaign to End Statelessness, [April – June 2022 Update](#)
91. United Nations (UN), Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR) (2021), Concluding observations on the fourth periodic report of Azerbaijan, 2 November 2021, E/C.12/AZE/CO/4.
92. UN Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families (CMW) (2021), Concluding Observations on Azerbaijan, 2 November 2021, CMW/C/AZE/CO/3.
93. UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD) (2022a), Concluding observations on the combined tenth to twelfth periodic reports of Azerbaijan, 22 September 2022, CERD/C/AZE/CO/10-12.
94. UN CERD (2022b), Summary record of the 2903rd meeting, § 54, CERD/C/SR.2903.
95. The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan (2021), 2020 Annual Report, p. 54 (Case no. 1606-20).
96. the Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan, [Annual Reports](#) of the Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan.
97. The Gender Resource Center (2021, September 3), [Standing against violence and hate speech targeting LGBTQI+s](#)
98. Union of European Football Associations (UEFA), [Decision](#) of the UEFA Control, Ethics and Disciplinary Body (26 November 2020).

ƏLAVƏ: HÖKUMƏTİN NÖQTEYİ-NƏZƏRİ

Bu əlavə ECRI-ın Azərbaycanda baş verən vəziyyət barəsindəki analiz və təkliflərinin bir hissəsini təşkil etmir.

ECRI ölkənin monitorinqilə bağlı öz proseduruna uyğun olaraq hazırkı hesabatın birinci layihəsini hazırlamaq üçün Azərbaycan dövlət orqanları ilə məxfi dialoq aparıb. Dövlət orqanlarının şərhlərindən bir hissəsi seçilib və hesabatın son versiyasına daxil edilib (bu, sadəcə birinci layihə mətninin nəzərdən keçirilmə tarixi olan 8 dekabr 2022-ci ilə qədər baş verən hadisələri nəzərə alır).

Dövlət orqanları aşağıdakı nöqteyi-nəzərin hesabatın əlavəsi kimi daxil edilməsini də xahiş edib.

**Comments of the Government of Azerbaijan
on the sixth monitoring report of the
European Commission against Racism and Intolerance on Azerbaijan**

Summary

The Government of the Republic of Azerbaijan appreciates that the progress and good practices in a number of fields registered in the country since the adoption of the fifth monitoring report of the European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) in 2016 have been recognized by ECRI in its sixth monitoring report.

The people of Azerbaijan are proud of the fact that Azerbaijan has been a land of tolerance where representatives of multi-ethnic and multi-religious communities could co-exist peacefully for centuries. While strongly rejecting discrimination in all its forms and manifestations, Azerbaijan has been actively taking measures to counter all possible propagation of hatred and animosity threatening the mutual understanding and respect among its population composed of people of different ethnic and religious backgrounds. The Government of Azerbaijan is also a steadfast supporter of the intercultural and interreligious dialogue at the regional and global levels.

At the same time, the Azerbaijani authorities take this opportunity to present both factual corrections and general standpoint on several issues of importance.

It is worth underlining that draft law "On the Prevention and Elimination of Racial Discrimination", as well as on the amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of the Republic of Azerbaijan were prepared by the Ministry of Justice in 2021.

The current legislation of the Republic of Azerbaijan also envisages pertinent norms aimed at combating discrimination and effective legal remedies for victims. The Constitution of the Republic of Azerbaijan guarantees the rights and the fundamental freedoms of everyone and the elimination of discrimination. The largest chapter III, from Article 24 to Article 71 of the Constitution, is devoted to the provision of fundamental human and civil rights and freedoms. Article 25 of the Constitution provides for the "right to equality." According to Article 44 (Right to Nationality) of the Constitution, everyone has the right to preserve their nationality, and no one can be forced to change his or her nationality. Article 45 (Right to use mother tongue) states that everyone has the right to use his or her mother tongue. Everyone has the right to be brought up and educated in any language, to engage in creativity. According to Article 69 (Rights of Foreigners and Stateless Persons) of the Constitution, "Foreigners and stateless persons, while in the Republic of Azerbaijan, may enjoy all the same rights as the citizens of the Republic of Azerbaijan, unless otherwise provided by law or an international agreement to which the Republic of Azerbaijan is a party."

The Law "On Guarantees of Gender (Men and Women) Equality" adopted on October 10, 2006 specifically prohibits the discrimination in the respective areas. The purpose of this Law is to ensure gender equality by eliminating all forms of discrimination based on gender and creating equal opportunities for men and women in political, economic, social, cultural and other areas of public life.

According to Article 16 (Inadmissibility of discrimination in labor relations) of the Labor Code, employment relations are based on citizenship, gender, race, religion, nationality, language, place of residence, property status, social origin, age, family status, beliefs, political views, allowing no discrimination between employees due to membership in trade unions or other public associations, service position, as well as other factors not related to the employee's business qualities, professional competence, and the results of his or her work, directly or indirectly granting privileges and concessions on the basis of those factors determination, as well as limitation of rights is strictly prohibited.

Then, according to Article 8 (Equality before the law and the court) of the Civil Procedure Code, justice in civil cases and commercial disputes is carried out on the basis of the principle of equality before the law and the court. Regardless of race, nationality, religion, language, sex, origin, property status, service position, belief, affiliation to political parties, trade unions and other public associations, place of legal entity, subordination, form of ownership and other differences not provided by law, the court shall treat all participants equally (Article 8.2). The principle of equality before the law and the court is provided in the Civil Procedure Code, the Civil Code, the Criminal

Procedure Code, and the Criminal Code and other normative legal acts of the Republic of Azerbaijan.

The Criminal Code provides for criminal liability for violation of the right to equality (Articles 154.1, 154.2). Any person may file a complaint, written or oral form, with a criminal investigator or prosecutor regarding a case of discrimination. The complaint will be registered and the applicant will be informed of the relevant results.

According to paragraph 1 of Article 57 of the Constitution, "Citizens of the Republic of Azerbaijan have the right to personally apply to state bodies, as well as to send individual and collective written applications. Military personnel can use this right only individually. Each application must be answered in writing and within the time limits established by law."

According to the Law "On Citizens' Appeals", citizens of the Republic of Azerbaijan may apply in person or by representative to state and municipal bodies, legal entities and budget organizations that are owned by the state or municipality or whose shares belong to the state or municipality, or their officials in written or oral form, individually or collectively. Citizens exercise their right to appeal freely and voluntarily. A citizen's exercise of his or her right to appeal should not violate the rights and freedoms of other persons. It is prohibited to limit the right of a person to apply due to race, nationality, religion, language, gender, origin, property status, service position, belief, affiliation to political parties, trade unions and other public associations.

In addition, there are opportunities to appeal to the President of the Republic of Azerbaijan with a complaint. The relevant state bodies must inform the applicant in writing about the decisions made as a result of considering his or her complaint. In the event of a violation of the law, the relevant state bodies can cancel the decisions of the lower administrative bodies or impose on them the obligation to comply with the relevant legislation.

A person who claims to have been discriminated against can apply to the Human Rights Commissioner (Ombudsperson) of the Republic of Azerbaijan about violations of his or her rights, including discriminatory ones. The activity of the Ombudsperson is regulated by the Constitutional Law of the Republic of Azerbaijan "On the Commissioner for Human Rights (Ombudsperson) of the Republic of Azerbaijan". According to the law, the Commissioner examines the complaints of citizens of the Republic of Azerbaijan, foreigners and stateless persons, legal entities regarding the violation of human rights.

The Republic of Azerbaijan has ratified major international human rights treaties, with relevant provisions on combating discrimination.

The independence of the Ombudsperson is guaranteed by the Constitutional law on the Commissioner for Human Rights of the Republic of Azerbaijan (hereinafter CLO). As such Article 5.1 states that "the Commissioner shall be independent and obey only the Constitution and laws of the Republic of Azerbaijan." According to the Article 1 of the CLO the Ombudsperson restores the human rights and freedoms enshrined in the Constitution of the Republic of Azerbaijan and in the international treaties to which the Republic of Azerbaijan is a party violated by governmental and municipal bodies and officials of the Republic of Azerbaijan and to prevent violation of human rights in cases envisaged by this Constitutional Law. This mandate also covers the restoration of human rights related to the discrimination and ensuring the equality enshrined in the national legislation of the country as well as in the international treaties to which Azerbaijan is party.

In 2021, Ombudsperson submitted to the Parliament the draft amendments to CLO. Amendments enshrine establishment of independent monitoring mechanism for prevention of discrimination under the Ombudsperson's Office. As of 2022, the draft amendments already passed three readings at the Parliament.

With regard to the expression "Nagorno-Karabakh" mentioned through the report, the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated July 7, 2021 "On the new division of economic regions in the Republic of Azerbaijan", approved the division of the economic regions of the Republic of Azerbaijan and the Karabakh economic region was established. Therefore, the legal name of this locality is the Karabakh economic region of Azerbaijan, which consists of the city of Khankandi and the districts of Aghjabadi, Aghdam, Barda, Fuzuli, Khojaly, Khojavand, Shusha and Tartar. There is no administrative unit called "Nagorno-Karabakh" and the use of expression

“Nagorno-Karabakh” is perceived as disrespect for the territorial integrity and sovereignty of the Republic of Azerbaijan.

Concerning the allegation of hate speech, ECRI recognises itself in the report the suffering of Azerbaijani population, including the internally displaced persons who were deprived of their homelands due to military occupation by Armenia of the Azerbaijani territories for almost 30 years. Even during the period of occupation of the Azerbaijani territories by Armenia, the persons of Armenian origin have always enjoyed all rights enshrined in the Constitution of Azerbaijan, whereas Azerbaijanis were expelled not only from Armenia, but also from their own territories by the occupying Armenian forces. After the liberation of its territories in 2020, Azerbaijan expressed at the highest political level the view that ethnic Armenians living in the Karabakh region of Azerbaijan are the citizens of Azerbaijan and enjoy equal rights and freedoms. The President of Azerbaijan Ilham Aliyev made the following statement at the 2023 Munich Security Conference: *“Karabakh Armenians are Azerbaijani citizens, are minority. Azerbaijan is a multi-ethnic country. And all minorities in Azerbaijan enjoy the same rights and privileges, including cultural, linguistic, and other and also security. And we are ready to start practical communications with representatives of the Armenian community in Karabakh.”*¹⁴⁹

The Government of Azerbaijan believes that the confidence-building measures launched by the Council of Europe (CoE) in 2022 will contribute to the normalization process, establishing trust between Azerbaijani and Armenian societies and reducing cases of mutual hate speech in the future. In addition to two meetings held in the framework of the confidence-building measures mentioned in ECRI’s report, the third meeting between Azerbaijani and Armenian participants of the relevant project of the Council of Europe took place in Istanbul, Türkiye in March 2023.

The anti-discrimination activities remain one of the important areas of cooperation between Azerbaijan and the CoE. As such, under the second CoE/Azerbaijan Action Plan an anti-discrimination/equality platform bringing together 13 civil society organisations and experts was established with a view to reinforcing the role of civil society in the area of anti-discrimination and enhancing dialogue between the civil society and the public institutions, such as the Ombudsperson. Moreover, the staff in the Ombudsperson’s Office during the reporting period improved skills due to a training course on the European anti-discrimination standards within the regional project on “Strengthening access to justice for victims of discrimination, hate crime and hate speech,” funded by the European Union (EU) under the Partnership for Good Governance programme. It included also training of trainers which should ensure the sustainability of capacities of the staff of the Ombudsperson’s Office both at central and regional levels.

Besides, the activities on “strengthening access to justice for victims of discrimination, hate crime and hate speech” have been also included into the third CoE Action Plan for Azerbaijan for the period of 2022-2025 aimed at, among others, further improving the legislation in this field, as well as enhancing the role of civil society in fighting the discrimination.

One of the essential pillars of addressing and most importantly preventing the possible discrimination remains education. Important projects have been put in place in this field. In 2021-2022, within the “Promoting gender transformative approaches in primary and secondary education in Azerbaijan” project funded by the United Nations Population Fund (UNFPA) and the EU, seven textbooks were reviewed in terms of gender equality, intersectionality and inclusivity. As a result, a set of recommendations was provided to support a balanced and equitable approach to gender in all teaching and learning materials. “Friend of Pupil” project implemented by the Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan is the mechanism to monitor and prevent incidents in schools.

According to estimates, 96 percent of Azerbaijan's population are Muslims, and 4 percent are Christians, Jews and representatives of other religions. The Government has always paid special attention to the protection of the rights of national-ethnic minorities living in the Republic of Azerbaijan. The stability of the religious situation in the country, the high level of tolerance and the absence of any discrimination between citizens based on their religious beliefs create favorable conditions for the religious institutions to freely operate as legal entities in their houses of worship, to perform religious rites, to hold religious holidays and ceremonies.

¹⁴⁹https://azertag.az/en/xeber/Plenary_session_on_security_issues_in_South_Caucasus_was_held_as_part_of_Munich_Security_Conference_President_Ilham_Aliyev_attended_the_session_VIDEO-2496440

Finally, Azerbaijan looks forward to cooperating with ECRI in a constructive manner for implementation of its appropriate recommendations.

I. EFFECTIVE EQUALITY AND ACCESS TO RIGHTS

A. Equality bodies

(Paragraph 2) To ensure implementation of the relevant ECRI recommendations, draft laws "On the Prevention and Elimination of Racial Discrimination", as well as on amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of the Republic of Azerbaijan were prepared by the Ministry of Justice in 2021. Furthermore, the draft amendments to the CLO proposed by the Ombudsperson have passed three readings at the Parliament.

(Paragraph 3) The mentioned amendments to the CLO have been drafted by taking into consideration the recommendations of the GANHRI's Sub-Committee on Accreditation. The issue of the election of the Ombudsperson is also taken into account in the draft amendments.

(Paragraph 4) According to new amendments to CLO the position of Ombudsperson is set up to restore the human rights and freedoms enshrined in the Constitution of the Republic of Azerbaijan and in the international treaties to which the Republic of Azerbaijan is a party and violated by governmental and municipal bodies, *as well as legal entities (including public legal entities) owned by the state or municipality or whose shares are controlled by the state or municipality*" and budget organizations of the Republic of Azerbaijan, as well as to prevent violation of human rights in cases envisaged by the given Constitutional Law. Thus, this amendment will modify the Article 1.1 of the Constitutional Law.

(Paragraph 5) After the draft amendments to CLO enters into force and equality mechanism is established, a separate section in the annual report will be dedicated to the work carried out in the field of combating discrimination and accordingly, data regarding the breakdown of cases on grounds of discrimination will be provided.

(Paragraph 7) The explicit mandate and the necessary competences in the promotion of equality and the fight against racism and discrimination is enshrined in the draft amendments to CLO that have already passed three readings at the Parliament. The Ombudsperson's Office already cooperates with civil society organizations (CSO). In 2020 the Department on Cooperation with International and Civil Society Organizations was established at the Ombudsperson's Office. Furthermore, there is a Council of Experts consisting of the representatives of different CSOs and independent experts functioning at the Ombudsperson's Office. Consultations are regularly held by the Council of Experts with regard the solution of existing problems in the field of human rights protection.

Along with the staff of the Ombudsperson's Office, members of different CSOs also were involved in Training of trainers (ToT) course in order to increase their knowledge and skills in the field of fighting discrimination and promoting equality. In addition, a 2-day training was organized by international and local experts of the Council of Europe in the city of Lankaran both for the representatives of the Ombudsperson's Office, its regional centers and CSOs.

(Paragraph 8) Amendments to the CLO envisage these recommendations.

(Paragraph 9) To ensure implementation of the relevant ECRI recommendations draft laws "On the Prevention and Elimination of Racial Discrimination", as well as on amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of the Republic of Azerbaijan were prepared by the Ministry of Justice in 2021. To guarantee equal opportunities for the exercise of human and civil rights and freedoms, measures aimed at preventing and eliminating all forms of racial discrimination in relation to all areas of public life, including labor, employment, social protection, education, housing, health protection, economic activity, public service and provision of services, have been determined in the draft law "On the Prevention and Elimination of Racial Discrimination".

Article 283 of the Criminal Code, stipulating liability for inciting national, racial, social or religious hatred and enmity, in the draft law on the amendment to the Criminal Code, also stipulates liability for actions aimed at degrading the dignity of any person due to his/her race, skin color, language, religion, origin or ethnicity, including the spread of such ideology, making calls to violence against

those persons, spreading information in this context, refusing to provide the same services in service areas to a person due to his/her race, skin color, language, religion, origin or ethnicity and etc. At the same time, conduct of these acts by officials is considered as one of the descriptive circumstances of the crime.

B. Inclusive education

(Paragraph 12) In 2021-2022 within the “Capacity building for selected schools to deliver inclusive education to children with disabilities” project implemented in cooperation with UNICEF, trainings on inclusive education were organized with the participation of 213 teachers and special education specialists from 18 schools, and 91 members of the Psychological-medical-pedagogical commissions of 10 regions.

Additionally, 672 persons from pedagogical and administrative staff of 18 schools participated in the meetings on the formation of the culture of inclusion.

In 2021-2022, within the “Promoting gender transformative approaches in primary and secondary education in Azerbaijan” project funded by the United Nations Population Fund (UNFPA) and the European Union (EU) 7 textbooks were reviewed in terms of gender equality, intersectionality, and inclusivity. As a result, a set of recommendations was provided to support a balanced and equitable approach to gender in all teaching and learning materials. Moreover, in order to create a more gender-inclusive culture and a gender responsive learning environment in classrooms by embedding gender equitable perspectives in different modalities of teaching and learning, a capacity-building program for teachers was developed. The program consists of five modules and covers topics such as "Gender equality and education policy at school", "Gender and content", "Gender and learning environment", "Gender and pedagogical strategies", "Gender and planning". Additionally, gender-sensitive topics were integrated into the School Improvement Plan to ensure a sensitive approach to gender issues in many activities such as lesson planning, class management, organization of work with students, in-school assessment, and creation of a supportive environment.

(Paragraph 13) Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan is particularly sensitive to the content during the textbook renewal process, which is carried out every 4 years. While in 2021/2022 textbooks for the 3rd, 7th and 10th grades, in 2022/2023 textbooks for the 4th, 8th, 11th grades were renewed, relevant changes were made.

However, the language used in the Armenian textbooks to describe historical relations of Armenia with neighboring Georgia, Azerbaijan as well as Iran and Turkey reflect the state's current political stance towards these countries. Republic of Armenia's National Security Strategy (NSS) document penned by the Ministry of Defense states Azerbaijan as *hakarakord* (հակառակորդ), which is translated as adversary or rival. Azerbaijan is regarded in this document as security threat to Armenia (NSS, 2020). In Armenian history textbooks while the acts by Azerbaijan are presented as massacres and slaughters, the Armenian violence in “Zangibasar, Oltu, Artashat, Nakhichevan and Sevan against its Muslim population” is presented as ‘pacification’ of the region. This example is very illustrative to the points that present the glorified ideal heroes, and “others” as predatory and treacherous enemies.

(Paragraph 16) Awareness-raising events are regularly carried out with the aim of preventing violence against children, including bullying in educational and other institutions with the participation of pedagogical staff, students and people working with children. During Child Rights Month-long campaign held upon the initiative of the Ombudsperson in 2022 (20 October-20 November), educational social advertisements were broadcasted, the billboards with slogans on the protection of children from violence, also bullying, as well as applying to the Ombudsperson regarding child rights violations were displayed at the central streets and avenues of the city.

Relevant measures are taken regarding the appeals submitted to the Ombudsperson on violence, as well as bullying against children. Moreover, information obtained from the mass media and social networks related to the violation of children's rights, including bullying is promptly investigated and kept under control by the Ombudsperson. At the same time, the National Preventive Mechanism Group (NPM) of the Ombudsperson conducts visits to child institutions without prior notice to investigate the status and treatment of the children.

(Paragraph 17) "Friend of Pupil" project implemented by the Ministry of Science of Education of the Republic of Azerbaijan is the mechanism to monitor and prevent incidents in schools. Authority, including principals, of the schools not covered by the mentioned project is responsible for ensuring the hatred free atmosphere in the educational institutions.

C. Irregularly present migrants

(Paragraph 23) In order to promote obtaining work permits for labor migrants by the employers, regular improvements have been carried out in the legislation, the procedure and complaint mechanisms have been simplified. According to Article 76.3 of the Migration Code foreigners and stateless persons staying on the territory of the Republic of Azerbaijan should observe the declared purposes of their entry. Foreigners and stateless persons intending to reside temporarily and engage in paid labour activity on the territory of the Republic of Azerbaijan should obtain a work permit in addition to the temporary residence permit.

The procedure for hiring labor migrants on the basis of work permits, the implementation of labor activities is regulated by the Migration Code of the Republic of Azerbaijan, the Labor Code and other regulatory legal acts and within their framework, **with no exception provided in this regard**. According to the legislation, foreigners and stateless persons have the same labor rights as citizens of the Republic of Azerbaijan. These rights are protected by the law which is enforced by the relevant state authorities. If any fact related to the violation of rights is discovered, measures are taken in accordance with the legislation.

The State Labor Inspection Service under the Ministry of Labor and Social Protection of Population considers applications received from foreigners and stateless persons on violation of labor rights, in accordance with the requirements of the Law of the Republic of Azerbaijan "On Citizens' Appeals". According to the requirements of Article 17 of the Labor Code, it is prohibited to force an employee to perform work (service) that is not included in the labor function by using coercion by any method, as well as threatening to terminate the employment contract. According to Article 193 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Azerbaijan in terms of violation of these requirements (forcing an employee to perform work (service) not included in the labor function) under the threat of termination of the employment contract or deprivation of his/her benefits and privileges provided for by the collective agreement, a fine in the amount of one thousand manats to two thousand manats is imposed on the employer. At the same time, foreigners and stateless persons can file their complaints about the violation of labor rights by employers directly to the Ministry or through the 142-Call Center of the Ministry. Upon receipt of such complaints the State Labor Inspection Service under the Ministry promptly investigates them and takes appropriate measures.

"Action Plan to prevent informal employment in the Republic of Azerbaijan" was approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan No. 3287 dated October 9, 2017. Migrant workers are legally free to change jobs and work for another employer subject to obtaining a relevant work permit. Migrant workers working on the basis of a work permit are not limited in the right to work for another employer by obtaining a new work permit in the event of the expiration of the work permit or early termination of the employment contract.

Migrant workers are also granted a temporary residence permit on the basis of a work permit. In addition, a fine of three hundred to four hundred manats is applied to foreigners and stateless persons for engaging in paid labor activity on the territory of the Republic of Azerbaijan without such a permit in cases where a work permit is required (Article 575.1.4.), a fine in the amount of three thousand to four thousand manats is imposed on officials, and from fifteen thousand to twenty thousand manats on legal entities for employing a foreigner or a stateless person without obtaining a work permit in violation of the requirements of the Migration Code of the Republic of Azerbaijan, if the same violation is made in relation to three or more foreigners or stateless persons - a fine in the amount of five thousand to seven thousand manats is imposed on officials, and a fine in the amount of thirty thousand to thirty five thousand manats on legal entities (Article 578.1.).

In accordance with Article 568 of the Code of Administrative Offenses, during the issuance of visas to foreigners and stateless persons, their registration in the territory of the Republic of Azerbaijan, the extension of their temporary stay, the provision of temporary or permanent residence permits and work permits, officials are also fined for delaying the consideration of the application (extension of the term), requesting additional documents not specified in the Migration

Code of the Republic of Azerbaijan, or unreasonable refusal to consider the application.

(Paragraph 24) According to Article 10 of the Law "On Courts and judges" foreign citizens and stateless persons residing in the territory of the country are entitled to judicial protection of their rights and freedoms envisaged by the Constitution of the Republic of Azerbaijan and other laws, as well as legal interests of juridical persons from any conspiracies and infringements in any phase of the court proceeding, along with citizens of the Republic of Azerbaijan. No one can be deprived from the right to judicial protection. Therefore, no information on migratory status of migrants is exchanged between the courts and SMS.

(Paragraph 25) According to Article 74.1 of the Migration Code of the Republic of Azerbaijan, foreigners and stateless persons, while staying in the Republic of Azerbaijan, may enjoy all the same rights as the citizens of the Republic of Azerbaijan, unless otherwise provided for in the law or international agreements to which the Republic of Azerbaijan is a party.

Except for the cases stipulated in the Labor Code of the Republic of Azerbaijan, the same conditions defined by legislation for citizens of the Republic of Azerbaijan regarding labor conditions are applied to labor migrants and payment of their labor is carried out in the manner established by legislation for the citizens of the Republic of Azerbaijan.

At the same time, according to Article 74.4 of the Code, foreigners and stateless persons shall be equal before the law and courts of the Republic of Azerbaijan, regardless of their social and property status, race and nationality, gender, language, religion, type and nature of their activities and other circumstances.

II. HATE SPEECH AND MOTIVATED VIOLENCE

A. Hate speech

Responses to hate speech

Public discourse

(Paragraph 38) No specific evidence has been presented regarding the allegation of hate speech against ethnic and linguistic minorities in Azerbaijan. Possible hate speech against minorities in the media is punished according to the relevant legislation.

(Paragraphs 39 and 40) Prior to the territorial claims of Armenia against Azerbaijan at the end of the 20th century, it is impossible to find any sign against Armenia in the public opinion of Azerbaijan in general, in contrast to the other side. Unlike Armenia, Azerbaijan was and is a multi-ethnic state, and it did not implement systematic activities to have a mono-ethnic structure.

Since the restoration of its independence, 20 percent of Azerbaijani territories had been occupied by Armenia, which had resulted in one million refugees and internally displaced persons, as well as losses of lives of thousands. Accordingly, all these severe developments have had its consequences on the minds of population who have been directly or indirectly affected by the results of the long-lasting conflict. This in its turn has made inevitable the strong indignation against the policy of Armenia in the Azerbaijani society.

With regard to alleged persistent adversarial narrative against Armenia, during the Second Karabakh War some key expressions such as "terrorists," "bandits," "barbarians," and "devils" began to be used both by the regular Armenian population and politicians and officials, as well as some celebrities towards Azerbaijan. Simultaneously, the officials were also promoting the narrative of Azerbaijanis being "non-human" or "subhuman." During the 44-day war the website of the Ministry of Defense of Armenia, in the section covering "Purchases," allocated a tender request for 20 million (meaning rubles) for spreading images demoralizing Azerbaijan and the Azerbaijani people.

The same narrative can also be found on Armenian news portals which intend to target and subjectively humiliate the Azerbaijani people and nation. However, the Armenians are not denigrated by Azerbaijanis as a nation in reaction to these claims.

(Paragraph 41) Azerbaijan welcomed the initiative put forward by the Secretary General on the confidence-building measures between Armenia and Azerbaijan in 2021, and the Council of Europe's participation in this process. While "ECRI recalls the importance of engaging in

confidence-building measures, preferably with the involvement of civil society, media and other relevant non-political actors” it somehow omits to mention in the report the confidence-building measures between Azerbaijan and Armenia implemented by the Council of Europe during the reporting period. As such, two confidence-building measures were organized between two countries in 2022. The first meeting between civil society representatives from Armenia and Azerbaijan took place in Venice, Italy from 16 to 18 May. As a follow-up to the first exploratory meeting, the second confidence-building measure was held in Tbilisi, Georgia from 8 to 9 December 2022 between civil society representatives from Azerbaijan and Armenia aimed at developing young journalists’ skills on balanced reporting on sensitive issues. The third meeting between Azerbaijani and Armenian participants of the relevant project of the Council of Europe took place in Istanbul, Türkiye in March 2023. These confidence-building measures initiated by the Council of Europe demonstrate the engagement of Azerbaijan in dialogue necessary for creating a mutual trust. In general, these meetings between the representatives of the Armenian and Azerbaijani societies are expected to contribute to normalization and reconciliation process in our region.

Responses to hate speech

(Paragraph 45) In the draft amendments to the Criminal Code, liability is also provided for committing crimes of insult, defamation or insult by demonstrating massively in the internet information resource by using fake usernames, profiles or accounts with the intention of racial, national, religious enmity and hostility. See also comments on paragraph 9.

(Paragraph 48) Azerbaijan joined the Budapest Convention on Cybercrime of the Council of Europe on July 1, 2010. The Criminal Code was amended on June 29, 2012 in order to implement the obligations arising from that Convention in the national legislation, and crimes in the field of computer information were grouped in a separate chapter called “Cybercrimes” (Chapter 30). Institutions to fight cybercrime were established within the Ministry of Internal Affairs and structure of its relevant services. Currently, activities are being continued to strengthen the technical infrastructure of these institutions, equip them with qualified personnel, and increase their professional training.

B. Hate-motivated violence

Data

(Paragraphs 53, 55 and 56) The Ministry of Internal Affairs has not received any request regarding the submission of statistical data to the OSCE/ODIHR.

The Ministry of Internal Affairs maintains unified statistics of crimes pursuant to subparagraph 3.1.5 of the Regulations approved by Decree of the President of the Republic of Azerbaijan No. 518 dated June 30, 2001, and currently records all illegal actions envisaged by the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan. All the statistical data of crimes collected by the bodies that conduct the criminal proceedings on the crimes are registered in the database, regardless of their category.

In the last 5 years, no crimes of harassment, racial discrimination, violation of the right to equality (Articles 109, 111, 154 of the Criminal Code) have been registered, and only 7 crimes related to incitement religious hatred and enmity have been committed (Article 283 of Criminal Code).

Manifestations of hate-motivated violence

(Paragraph 57) In stark contrast to Azerbaijan’s prompt actions with a view to ensuring respect for international humanitarian law, including swift investigation into all allegations of international humanitarian law violations, no similar action has ever been taken by Armenia throughout the past 30 years, including in the context of the First Karabakh War and 44-Day Patriotic War.

As such, culture of impunity still prevails in Armenia, as this country continues to disregard its international obligations and commitments, including the call by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe to investigate war crimes committed by its servicemen (Resolution 2391/2021).

As a result, horrific war crimes, crimes against humanity and acts of genocide that have accompanied Armenia's armed aggression against Azerbaijan, including those committed in Khojaly, Bashlibel, Malibayli, Gushchular, Aghdaban remain unaddressed. No single investigative action has ever been taken by Armenia with respect to serious allegation of war crimes, crimes against humanity as documented also by several independent third parties. On the contrary, the perpetrators have been glorified in Armenia and decorated with state awards.

Several mass graves have already been identified in areas recently liberated from Armenian occupation. The facts collected thus far by investigative institutions of Azerbaijan provide enough ground to conclude that the Azerbaijani captives, be it military or civilian, were subjected to cruel treatment and torture leading to death.

Deliberate targeting densely populated residential areas, located far away from the combat zone, such as the cities of Ganja, Barda, Tartar of Azerbaijan, with ballistic missiles, multiple-launch rocket systems and cluster munitions by the armed forces of Armenia in the course of 44-Day War that resulted in brutal killing of around 100 Azerbaijani civilians, including 12 children, still remain unpunished.

A total of 900 settlements, 150,000 houses, 7,000 public buildings, 693 schools, 855 kindergartens, 695 medical institutions, 927 libraries, 44 temples, 473 historical sites, palaces and museums, 40,000 museum exhibits, 6,000 industrial and agricultural enterprises, 160 bridges and other infrastructure facilities were razed to the ground by Armenian armed forces in Karabakh in 1988-1993. Armenia destroyed 65 out of 67 mosques situated in the formerly occupied territories, while the remaining two mosques were seriously damaged and used to keep pigs and cows.

(Paragraph 58) Measures related to the complete exclusion of cases of discrimination and intolerance towards citizens, prevention of exposure to illegal acts by persons belonging to the risk group, and the provision of the right to equality established in Article 25 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan are carried out consistently under strict control.

During the special quarantine regime, the personnel of the internal affairs bodies switched to a strengthened work regime and ensured compliance with the requirements of the quarantine regime, the protection of the rights and freedoms of all groups of people, regardless of race, religion, gender and the results of the activities in this direction were welcomed by civil society. This is confirmed by numerous letters of thanks, telegrams sent to the Ministry of Internal Affairs, as well as received e-mails.

(Paragraph 59) Amrulla Gulaliyev was charged with Article 120.1 (deliberate murder) and sentenced to 9 years and 6 months deprivation of liberty for murder of his cousin Avaz Shikhmammadov (Hafizli). A.Gulaliyev confessed that they had fierce argument, which resulted in killing of A.Shikhmammadov.

Responses to hate-motivated violence

(Paragraph 63) All complaints received by the police authorities regarding crimes and incidents are fully, comprehensively and objectively investigated and necessary measures are taken in accordance with the national legislation. In accordance with paragraph 3 of the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan No. 387 dated August 25, 2000 on the application of Code of Criminal Procedure, it isn't within the competence of the internal affairs bodies to conduct an investigation under Article 283 of the Criminal Code, which stipulates responsibility for hate crime. When information on such cases is received or discovered, it is immediately forwarded to the relevant competent authorities for making a decision under the national legislation.

The information related to the investigation is collected and systematized in the database, as mentioned in paragraph 3.

(Paragraphs 64 and 65) Increasing the professional training of the personnel, which is important in the successful fulfillment of the tasks of ensuring human rights and freedoms, in line with modern requirements, international experience and norms, is always in the spotlight. Subjects on ethical behavior rules, service discipline, protection of human rights and freedoms are trained in professional training sessions held once a week in the Ministry of Internal Affairs and its subordinate institutions. Those topics were given detailed consideration in initial, professional development and retraining courses involving 13,530 employees, as well as in 17 trainings held

in videoconference format with external service personnel with extensive use of visual aids. Teaching of special subjects for police cadets of the Police Academy is also continued on the basis of educational programs on ethical behavior.

Information and reports on educational events and other activities related to ethical behavior issues are posted on the website of the Ministry of Internal Affairs (www.mia.gov.az) and are regularly updated.

III. INTEGRATION AND INCLUSION

General overview

(Paragraph 67) In accordance with the "Calendar Plan for the preparation and conduct of the population census in the Republic of Azerbaijan in 2019", approved by the Order of the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan dated 17 January 2017, No. 01/05s a publication of 30 volumes containing data on the results of the population census had been released in August 2022 and presented to users as well as to the United Nations Statistics Division on 26 September 2022.

(Paragraph 68) to modify the sentence as "(IDPs) as a result of the former conflict between Armenia and Azerbaijan".

A. Migrants, refugees and asylum seekers

Policy framework and measures taken by the authorities

(Paragraph 78) In accordance with the Migration Code a temporary residence permit is issued to foreigners and stateless persons who have been granted a work permit. In case of early termination of the employment contract the State Migration Service investigates the other grounds for the migrant's stay in the Republic of Azerbaijan. At the same time, an opportunity is given for employment of a migrant worker by another employer. According to the Administrative Procedure Code a complaint can be filed against the decision on cancellation of residence permit with a possibility of suspension of the order to leave the country, with a court-issued protection of a temporary nature as an interim measure.

(Paragraph 79) According to the amendments made to the laws of the Republic of Azerbaijan "On the status of refugees and internally displaced persons (persons displaced within the country)" and "On the rights of children" on December 7, 2018, opportunities have been created for foreigners and stateless persons who have received refugee status in the country to study at all stages of education in the Republic of Azerbaijan. The right to education, which is one of the main privileges, of persons seeking asylum and receiving refugee status in Azerbaijan, and their family members, has been fully resolved. Refugees registered with the State Migration Service, asylum seekers, as well as persons under the protection of the UNHCR and their children are provided with free education in public schools of the republic and in higher education institutions in accordance with the current legislation. SMS, in cooperation with Ministry of Education, assisted electronic registration of documents of 17 children under the protection of the UNHCR Representation in Azerbaijan in the first grade of general education schools for 2021-2022 academic year. 2 Afghan citizens were electronically registered in the "Student-graduate system" of the State Examination Center with the temporary certificate issued by the SMS to participate in the final exam of the secondary school.

In accordance with pledge undertaken by the government of Azerbaijan at the First Global Forum on Refugees held in Geneva in December 2019, tuition fees of the refugees who are enrolled in higher education institutions are covered by the government. In the academic year 2020/2021, two students with refugee status were awarded to study in higher education institutions of Azerbaijan on a free basis. In the 2021/2022 academic year, one student with refugee status was awarded such an opportunity.

(Paragraph 81) "Support to the development of the Migrant Integration Strategy, related Action Plan and Training Curriculum" pilot project implemented within the MIEUX+ initiative will also support the development of a tailor-made training course on integration for public officials from all government agencies providing services for migrants, as well as provide a specific approach on putting integration into practice in Azerbaijan aligned with the new Strategy and its Action Plan. As of December 2022, capacity and training needs assessment are being conducted as the first

activity of the project.

B. Roma

(Paragraph 85) In line with Article 5 of the Law on Education, the State guarantees equal access and opportunities to education for each citizen regardless of their ethnicity, including that of Roma people.

The up-to-date information related to the educational attainment of Roma people is described in the table below:

Primarily settled areas	Yevlakh, Aghdash, Aghsu, Aghstafa, Balakan, Barda, and Gakh districts in Azerbaijan
Number of students involved in general education	892 school-age children from 657 Roma families settled in 7 districts (Yevlakh - 294, Aghdash - 98, Aghsu - 13, Agstafa - 36, Balakan - 85, Barda - 53, Gakh - 78)
Number of schools involved	35 secondary schools
Classification across grades	492 students - I-IV grades 343 students - V-IX grades 57 students - X-XI grades.

As of June 2022, 31 (3.5%) school-age Roma children (Aghstafa - 24, Balakan - 2, Aghsu - 5) are not attending the education institutions due to the nomadic lifestyle of their families. 88 (9.9%) Roma students (Aghstafa - 12, Aghdash - 18, Barda - 3, Aghsu - 6, Gakh - 3, Yevlakh - 35, Balakan - 11) do not attend classes on a regular basis.

IV. TOPICS SPECIFIC TO AZERBAIJAN

A. Action taken to implement previous interim follow-up recommendations

(Paragraphs 88 and 89) In line with the Law "On Public Participation", public councils, comprising civil society representatives are established under the central and local executive authorities, and local self-government authorities. Public councils collect the proposals of civil society institutions aimed at addressing issues of public importance, and submit them to the central and local executive authorities, and local self-government authorities thus facilitating involvement of the civil society members into the decision-making process.

The public legal entity "Agency for State Support to Non-Governmental Organizations of the Republic of Azerbaijan" was established in April of 2021 to stimulate partnerships and mutual cooperation between state and non-governmental organizations and to promote the activities of non-governmental organizations in public control.

As of June 2022, 4,848 non-profit legal entities (including 65 political parties and more than 4,500 non-governmental organizations) have been state-registered throughout the country. 314 of these organizations specialize in the protection of fundamental rights and freedoms.

In Azerbaijan:

- Association in NGOs is free and voluntary. Anyone can form a public association without notifying any public authority in advance. State registration is voluntary. Due to voluntary character of registration, as well as the temporary establishment of some NGOs, there are also NGOs operating without official state registration. Among them are NGO networks and coalitions created by NGOs.
- State registration is a right and not an obligation. State-registered public associations receive the status of non-profit legal entities.
- A public association whose activities are terminated by a court decision loses only the status of a legal entity. There is no legal impediment to the continued operation of an NGO whose legal status is revoked.

Note: By legislation, the NGOs (all legal entities) have the power to temporarily suspend their activities by themselves. There are cases when inactive NGOs submit an electronic declaration to temporarily suspend their activities. There is no need for any notifications to reactivate such

NGO. A legal entity that has temporarily suspended its activities can start operating at any time, and its activity is considered to be automatically renewed when presenting a declaration to the tax authorities during the next quarter.

(Paragraphs 90 and 91) In accordance with Part I of Article 76 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, "defence of Motherland is the duty of every citizen. The citizens shall serve in the Armed Forces as prescribed by law". Part II of Article 76 of the Constitution stipulates that if military service is contrary to a citizens' convictions, then, in cases prescribed by law, it may be permissible to replace regular military service with alternative service. Statute "On the Procedure for alternative service (labor obligation) of citizens of the Republic of Azerbaijan" was approved by Decree No. 94 of the President of the country dated July 31, 1992. In that Statute, issues related to citizens' alternative service (labor obligation) are regulated.

The working group has been established in the Milli Majlis for the purpose of drafting the law "On Alternative Service".

B. Preventing and combating any racist or LGBTI-phobic abuse by law enforcement officials

(Paragraphs 92, 93 and 94) According to the information of the Ministry on Internal Affairs, in the last 2 years, there have been no incidents of torture, cruel, inhuman or degrading treatment and punishment, as well as racial profiling. 70 facts related to the violation of human rights and freedoms were determined, as a result, 127 employees were brought to disciplinary responsibility for bringing citizens to the police without grounds, detaining them, and allowing cruel treatment.

According to the Constitution, everyone in our country is equal before the law and the court, but in recent years, representatives of the sexual minority who have committed some illegal act in our country are trying to avoid responsibility by stressing on their orientation. Relevant issues are resolved in Azerbaijan only within the framework of legislative acts that have passed the legal expertise of relevant international organizations. Law enforcement agencies and other relevant institutions are guided by the international obligations, the Constitution and internal legislative acts of our country in approaching such issues.

ECRI Secretariat
Directorate General of Democracy
Council of Europe
Tel.: +33 (0) 3 90 21 46 62
E-mail: ecri@coe.int

www.coe.int/ecri

 [@ECRI_CoE](https://twitter.com/ECRI_CoE)

www.coe.int

The European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) is a unique human rights monitoring body which specialises in questions relating to the fight against racism, discrimination (on grounds of “race”, ethnic/national origin, colour, citizenship, religion, language, sexual orientation and gender identity), xenophobia, antisemitism and intolerance in Europe; it prepares reports and issues recommendations to member States.